โครงการประชุมสัมมนาเรื่อง

"ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ภูมิภาคตะวันตก"

TT
113
ท9ม56
ฉ.2

วันที่ ๑๒ - ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๒
ห้อง ๓๑๐๔ อาคารศูนย์รวม ๓
มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

โครงการประชุมสัมมนาเรื่อง

"ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ภูมิภาคตะวันตก"

ได้รับบริจาค

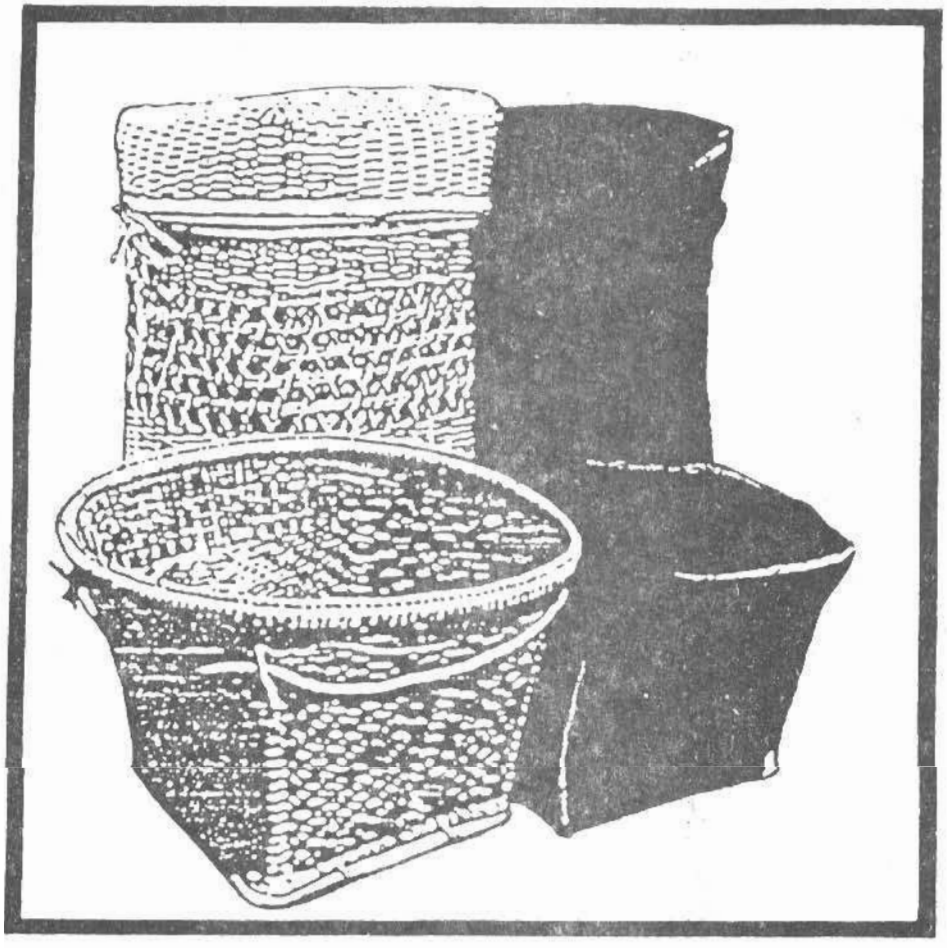

วันที่ ๑๒ - ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๒
ห้อง ๓๑๐๔ อาคารศูนย์รวม ๓
มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

ศูนย์วิทย

เลขทะเบียน 17309

เลขหมู่ ส.ต.
77
113
ท9 ม56
ฉ.ป

สารบัญ

หน้า

คำกล่าวรายงาน ก

คำกล่าวเปิดประชุมสัมมนาฯ ข

โครงการประชุมสัมมนา ค

กำหนดการ ง

เอกสารของวิทยากร

ก. บรรยายพิเศษ

เอกสารหมายเลข 1 : แนวความคิดเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก 1
วิบูลย์ ลี้สุวรรณ

ข. แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

เอกสารหมายเลข 2 : หัตถกรรมพื้นบ้านและแหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก 9
ดำรง วงศ์อุปราช

เอกสารหมายเลข 3 : อัญมณี : แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก 14
พลตรี ดร. ประเสริฐ ธีรคุปต์

เอกสารหมายเลข 4 : แหล่งเครื่องจักสานในเขตภูมิภาคตะวันตก 17
สมประสงค์ น่วมบุญลือ

ค. ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

เอกสารหมายเลข 5 : ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตศิลปหัตถกรรมในเขตภูมิภาคตะวันตก 39
เวนิช สุวรรณโมลี

เอกสารหมายเลข 6 : ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานในเขตภูมิภาคตะวันตก 49
พยูร โมลิกรัตน์

ง. การอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

เอกสารหมายเลข 7 : สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกกับการอนุรักษ์และเผยแพร่ ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น 61
ดร. วิภา กงกะนันทน์

เอกสารหมายเลข 8 : แง่มุมหนึ่งของการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน 64
อรศิริ ปาณินท์

เอกสารหมายเลข 9 : การอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก 73
เปรื่อง เปลี่ยนสายสืบ

เอกสารหมายเลข 10 : การอนุรักษ์ผ้าจกมรดกศิลปหัตถกรรมของชาวล้านนาที่จังหวัดราชบุรี 80
อุดม สมพร

จ. แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก

เอกสารหมายเลข 11 : แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน 93
เชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก
สุรภีร์ สนิทวงศ์

เอกสารหมายเลข 12 : แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน 101
เชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก
อุทุมพร หมั่นทำการ

เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา

เอกสารหมายเลข 13 : ข้อสังเกตบางประการจากรายงานการสำรวจแหล่งผลิตภัณฑ์ 106
หัตถกรรมไทยในภูมิภาคตะวันตก เฉพาะจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรี
และราชบุรี ของกองส่งเสริมหัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

เอกสารหมายเลข 14 : หยิบของโบราณมาทำธุรกิจ 126
หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ

คำกล่าวรายงาน
ของ นางมณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์
รองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประธานกรรมการดำเนินงานฯ ในพิธีเปิดการประชุมสัมมนา
เนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร
เรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"

กราบเรียน ท่านผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

คณะกรรมการดำเนินการจัดการประชุม ผู้เข้าร่วมประชุม และผู้มีเกียรติทุกท่าน รู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่งที่ท่านผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มาเป็นประธานในพิธีเปิดการประชุมสัมมนาเรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"

การที่มหาวิทยาลัยศิลปากร จัดให้มีการประชุมสัมมนาเรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก" ระหว่างวันที่ 12 - 13 ตุลาคม 2532 พร้อมจัดให้มีโครงการทัศนศึกษาแหล่งผลิตศิลปหัตถกรรมและชมโบราณสถานในภูมิภาคตะวันตก ในวันที่ 14 ตุลาคม 2532 ก็ด้วยตระหนักถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาติ โดยเฉพาะภูมิภาคตะวันตก ซึ่งเป็นเขตที่มหาวิทยาลัยศิลปากรถือเป็นพื้นที่เป้าหมายในการมุ่งส่งเสริมให้มีการศึกษา ค้นคว้า และวิจัยเป็นพิเศษ ดังนั้นโครงการบริการวิชาการแก่ชุมชนจึงจัดให้มีการประชุมครั้งนี้ขึ้น เพื่อเป็นการรวบรวมและเผยแพร่แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้าน ตลอดจนนำเสนอปัญหาและอุปสรรคเพื่อหาลู่ทางร่วมกัน ในการอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตกสืบไป เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งในการจัดการประชุมสัมมนาครั้งนี้ขึ้นก็เพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลองวาระที่ทางราชการได้จัดให้เป็นปีศิลปหัตถกรรมไทยอีกโสตหนึ่งด้วย

การจัดประชุมสัมมนาครั้งนี้ มหาวิทยาลัยศิลปการได้รับความอนุเคราะห์จากนักวิชาการทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย ที่ได้กรุณามาเป็นวิทยากร จำนวน 18 ท่าน และมีผู้เข้าร่วมประชุมในครั้งนี้ ประมาณ 100 ท่าน โดยมาจากสถาบันอุดมศึกษา โรงเรียนในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และผู้สนใจจากหน่วยงานราชการและหน่วยงานเอกชนต่าง ๆ

ดิฉันในนามของมหาวิทยาลัยศิลปากร และคณะกรรมการจัดการประชุม ใคร่ขอกราบขอบพระคุณท่านผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศ ที่ได้ให้เกียรติมาเป็นประธานที่ประชุม และใคร่ขอเรียนเชิญท่านกล่าวเปิดการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก" เพื่อเป็นเกียรติแก่มหาวิทยาลัยศิลปากรและผู้เข้าร่วมประชุม ณ ที่นี้

ขอบพระคุณค่ะ

คำกล่าวเปิดการประชุมสัมมนา
ของ นายธรรมนูญ ประจวบเหมาะ
ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ท่านอธิการบดี ท่านรองอธิการบดี ท่านคณบดี ท่านคณาจารย์ นักศึกษา และผู้มีเกียรติทุกท่าน

กระผมรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มาเป็นประธานในพิธีเปิดการประชุมสัมมนา เรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก" ณ ที่นี้ และใคร่ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้เล็งเห็นความสำคัญและได้จัดกิจกรรมเพื่อร่วมส่งเสริมปีศิลปหัตถกรรมไทยขึ้นในครั้งนี้

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า การกำหนดให้ปีนี้เป็นปีศิลปหัตถกรรมไทย ก็เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ได้มีโอกาสพัฒนาอาชีพทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น อันนอกจากจะเป็นการช่วยอนุรักษ์ฟื้นฟูผลงานด้านศิลปหัตถกรรมไทยด้านต่าง ๆ โดยตรงแล้ว ยังจะเป็นการเพิ่มรายได้แก่คนในท้องถิ่นอีกด้วย

การที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ตระหนักในความสำคัญของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจึงเท่ากับเป็นการช่วยขยายขอบเขตการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยให้เป็นที่แพร่หลายอีกทางหนึ่ง ทั้งในด้านการพัฒนารูปแบบ การส่งเสริมการผลิต และการตลาด เฉพาะอย่างยิ่งถือเป็นการส่งเสริมหัตถกรรมพื้นบ้านในเขตภูมิภาคตะวันตก ซึ่งยังคงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างจากหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคอื่นให้เป็นที่แพร่หลายมากขึ้นด้วย

กระผมหวังว่าผลการจัดประชุมสัมมนาในครั้งนี้ จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งแก่บุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งภาคราชการและเอกชน ในฐานะผู้ทำหน้าที่พัฒนางานหรือส่งเสริมสินค้าทางด้านศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยเฉพาะแก่ประชาชนผู้ประกอบอาชีพด้านการผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก

บัดนี้ได้เวลาอันสมควรแล้ว กระผมในนามของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ใคร่ขอเปิดการประชุมสัมมนาเรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก" ณ บัดนี้ และใคร่ขออำนวยพรให้การจัดงานในครั้งนี้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้จงทุกประการ

โครงการประชุมสัมมนา เนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัยศิลปากร
เรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"

---

1. หลักการและเหตุผล

ภาคตะวันตกของไทย ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยโบราณกาล ที่มีการสั่งสมวัฒนธรรมในแต่ละยุคแต่ละสมัยสืบเนื่องมานานเป็นพันปี ตั้งแต่สมัยทวารวดี ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากงานจิตรกรรมฝาผนัง อันเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ จิตรกรรมไทย และประวัติศาสตร์สังคม ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ทั่วทุกจังหวัด โดยเฉพาะในด้านเครื่องมืออุปกรณ์เพื่อยังชีพ ซึ่งได้มีการผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ทั้งการผลิตเพื่อประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือนและเพื่อการค้า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้วิวัฒนาการไปตามกาลเวลา และตามผลของการพัฒนาประเทศ และนับวันจะค่อย ๆ สูญสลายไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร ตระหนักในความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาติโดยเฉพาะภูมิภาคตะวันตก ซึ่งเป็นเขตที่มหาวิทยาลัยศิลปากรรับผิดชอบ จึงส่งเสริมให้มีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย เพื่อเป็นการสำรวจ ศึกษา อนุรักษ์ ตลอดจนคิดค้นแนวทางพัฒนาให้เหมาะสม ดังตัวอย่าง เช่น โครงการวิจัยเรื่อง "การสำรวจศึกษา และประเมินคุณค่าจิตรกรรมฝาผนังในภาคตะวันตก" (2530 - 2531) โครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาศิลปกรรมในลุ่มน้ำท่าจีน" (2527 - 2529) โครงการวิจัยเรื่อง "การสำรวจการผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้านในเขตภูมิภาคตะวันตก" (2527 - 2528) และโครงการวิจัยเรื่อง "การสำรวจศึกษาและแนวทางในการพัฒนาเครื่องมือ-อุปกรณ์การประกอบอาชีพในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม" (2530) เป็นต้น

เพื่อเป็นการรวบรวม เผยแพร่ แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก โครงการบริการวิชาการแก่สังคม ฝ่ายกิจการพิเศษ มหาวิทยาลัยศิลปากร จึงได้จัดการประชุมเรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก" เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นระหว่างนักวิชาการผู้ประกอบการและผู้สนใจ เพื่อหาแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้าน ให้เป็นประโยชน์ทั้งในเชิงหลักวิชาการและอาชีพแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องสืบไป

2. หน่วยงานที่รับผิดชอบ

โครงการบริการวิชาการแก่สังคม ฝ่ายกิจการพิเศษ มหาวิทยาลัยศิลปากร

3. วัตถุประสงค์

1. เพื่อสนับสนุนและเผยแพร่แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านของภูมิภาคตะวันตก
2. เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นระหว่างนักวิชาการ ผู้ประกอบการและผู้สนใจ
3. เพื่อหาแนวทางการพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก
4. เพื่อนำเสนอปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก

4. สถานที่

ห้องประชุม 3104 อาคารศูนย์รวม 3 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

5. ระยะเวลา 2 วัน

วันพฤหัสบดีที่ 12 - วันศุกร์ที่ 13 ตุลาคม 2532

6. ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวนประมาณ 150 คน

1. นักวิชาการและผู้สนใจที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก 30 คน
2. ผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้าน 30 คน
3. บุคคลในธุรกิจการท่องเที่ยว 20 คน
4. เจ้าหน้าที่ของส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมอาชีพในภูมิภาคตะวันตก 10 คน
5. ผู้สนใจทั่วไป 10 คน
6. วิทยากรและคณะกรรมการดำเนินงาน 50 คน

7. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้รู้แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตกเพื่อการส่งเสริมต่อไป
2. ทำให้รู้ปัญหาและอุปสรรคการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านในภาคตะวันตก
3. เป็นการรวบรวมแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้านในภาคตะวันตก
4. ทำให้ผู้สนใจและผู้เกี่ยวข้อง ได้พบปะและแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็น เพื่อพัฒนางานหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

กำหนดการประชุมสัมมนา
เรื่อง "ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"
ณ อาคารศูนย์รวม 3 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
12 - 13 ตุลาคม 2532

วันพฤหัสบดีที่ 12 ตุลาคม 2532

08.30 น. ลงทะเบียน

09.00 - 09.15 น. พิธีเปิด
โดย นายธรรมนูญ ประจวบเหมาะ
ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

09.15 - 10.15 น. บรรยายพิเศษเรื่อง "แนวความคิดเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"
โดย รองศาสตราจารย์ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

10.15 - 10.30 น. พักน้ำชา

10.30 - 12.30 น. การอภิปรายเรื่อง "แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"
ผู้อภิปราย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดำรง วงศ์อุปราช
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

พลตรี ดร. ประเสริฐ ธีรคุปต์
กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ
มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมประสงค์ น่วมบุญลือ
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

รองศาสตราจารย์ ทวี พรหมพฤกษ์
คณะวิชาอุตสาหกรรมศึกษา วิทยาลัยครูพระนคร
ผู้ดำเนินการอภิปราย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พรพจน์ สุขเกษม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
พิธีกร : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นฤมิตร สอดศุข

12.30 - 13.30 น. พัก

13.30 - 15.30 น. การอภิปรายเรื่อง "ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"

ผู้อภิปราย : อาจารย์เวนิช สุวรรณโมลี
คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พยูร โมสิกรัตน์
คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นาย ทวีไทย บริบูรณ์
บริษัทไทยเทอราเซรามิค จำกัด

นาย วิรัตน์ พงษ์ทอง
ผู้ประกอบการด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน (เครื่องจักสาน)

นาย วันชัย นาครัตน์
กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

ผู้ดำเนินการอภิปราย : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นฤมิตร สอดศุข
ผู้อำนวยการโครงการจัดตั้งสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร

พิธีกร : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สิทธิพร ภิรมย์รื่น

15.30 - 15.45 น. พักน้ำชา

15.45 - 16.45 น. อภิปราย (ต่อ)

วันศุกร์ที่ 13 ตุลาคม 2532

09.00 - 10.30 น. การอภิปรายเรื่อง "การอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก"

ผู้อภิปราย : ศาสตราจารย์ ดร. วิภา กงกะนันทน์
ผู้อำนวยการโครงการจัดตั้งสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก มหาวิทยาลัยศิลปากร

รองศาสตราจารย์ อรศิริ ปาณินท์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

อาจารย์เปรื่อง เปลี่ยนสายสืบ
คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

อาจารย์อุดม สมพร
อาจารย์ 2 วิทยาลัยเทคนิคราชบุรี และ
ผู้อำนวยการศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกคูบัว ราชบุรี

ผู้ดำเนินการอภิปราย : อาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

พิธีกร : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ลัดดา สุวรรณกุล

10.30 - 10.45 น. พักน้ำชา

10.45 - 12.00 น. อภิปราย (ต่อ)

12.00 - 13.00 น. พัก

13.00 - 15.00 น. การอภิปรายเรื่อง "แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก"

ผู้อภิปราย : นาง สุรภีร์ สนิทวงศ์
ประธานคณะกรรมการสาขาสินค้าหัตถอุตสาหกรรม
สมาคมหอการค้าไทย

นางสาว อุทุมพร หมั่นทำการ
กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม

นาย สุวรรณชัย ฤทธิรักษ์
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พรรณเพ็ญ ฉายปรีชา
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ดำเนินการอภิปราย : อาจารย์ เดชา เดชพิทักษ์
คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

พิธีกร : ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิบูล ศุภกิจวิเลชการ

15.00 - 15.15 น. พักน้ำชา

15.15 - 16.15 น. อภิปราย (ต่อ)

แผนที่ภาคตะวันตก

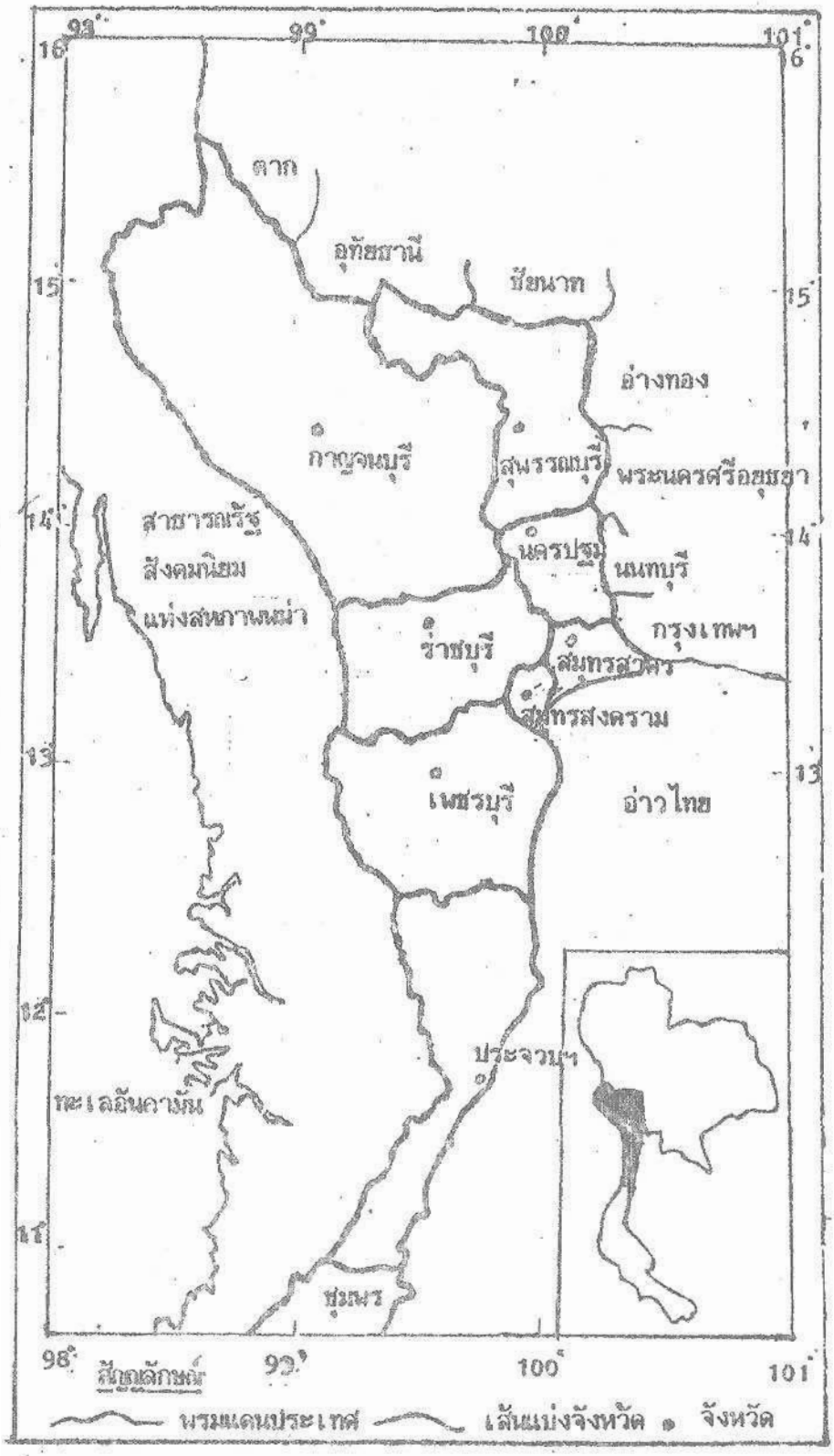

เอกสารของวิทยากร

เอกสารหมายเลข 1

แนวคิดเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

โดย

รองศาสตราจารย์ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ

แนวคิดเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ*

ความนำ

ในการศึกษาเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนั้น จำเป็นจะต้องศึกษาปัจจัยแวดล้อมของถิ่นกำเนิดศิลปหัตถกรรมด้วย เพราะการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านแต่อดีตมา ปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ตั้งแต่สภาพภูมิศาสตร์ ภูมิหลังทางด้านประวัติศาสตร์ ขนบประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ล้วนเป็นองค์ประกอบและเป็นตัวกำหนดในการสร้างสรรค์ ทั้งนี้เพราะผลงานศิลปหัตถกรรม และงานหัตถกรรมส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นนั้นมีระยะเวลาในการพัฒนาเป็นเวลานานหลายชั่วชีวิตคนนับร้อยนับพันปี เพื่อให้ได้ศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมที่มีความสมบูรณ์ในด้านต่าง ๆ โดยนัยดังกล่าว การสร้างงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงมิได้เกิดขึ้นด้วยความสามารถของผู้สร้างเพียงคนเดียว หากแต่จักต้องผสานและหลอมเอาปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวแล้วไว้ด้วย

งานศิลปหัตถกรรมและงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งต่อไปนี้ขอเรียกรวมว่า งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่มีปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวเป็นองค์ประกอบและเป็นตัวกำหนดนั้นมีปรากฏอยู่มากในปัจจุบัน เช่น งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นสภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น เป็นตัวกำหนดประเภทเครื่องจักสานที่ใช้ในการดักจับสัตว์น้ำ เช่น ลอบ ไซ ตุ้ม เป็นเครื่องจักสานมีใช้แทบทุกขนาดของประเทศ แต่รูปทรงและขนาดจะเป็นไปตามสภาพการใช้สอยใน แต่ละท้องถิ่น ถ้าเป็นของใช้ในบริเวณทุ่งภาคกลางหรือใช้ในลำคลอง ลำโคง ที่น้ำไม่ลึกจะมีขนาด ไม่สูงหรือใหญ่มากนัก ต่างกับเครื่องจับสัตว์น้ำที่ใช้ตามริมแม่น้ำที่มีน้ำลึก เช่น เครื่องจับสัตว์น้ำ ประเภทไซ หรือตุ้มที่ใช้ในบริเวณแม่น้ำโขง จะมีขนาดสูงใหญ่มาก บางชิ้นมีขนาดสูงถึง 3 - 4 เมตรก็มี ลักษณะเช่นนี้แสดงว่าสภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของหัตถกรรม เพื่อให้ใช้สอยได้สมบูรณ์สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

นอกจากนี้ ภาชนะสานอีกหลายชนิดที่มีรูปแบบสัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น เช่น ครุหรือคุตีข้าวในบริเวณภาคเหนือ เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ มีขนาดใหญ่มาก ปากกว้างประมาณ 1.50 - 2.00 เมตร สูงประมาณ .80 - 1.00 เมตร รูปร่าง

---

* รองศาสตราจารย์ ระดับ 9 ประจำหมวดวิชาทัศนศิลป์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

คล้ายอ่าง ใช้สำหรับนวดข้าวหรือตีข้าว เพื่อให้เมล็ดข้าวเปลือกหลุดออกจากรวง นิยมใช้กันทั่วไปในภาคเหนือ เหมาะสำหรับชาวนาที่มีที่นาน้อย ได้ผลผลิตไม่มากนัก จะนวดโดยวิธียกคุตีข้าวไปตีข้าวในนา สะดวกกว่าการนวดข้าวบนลานนวดข้าวอย่างในบริเวณภาคกลาง จึงเป็นการสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้านตามความต้องการในการใช้สอยตามสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นได้ชัดเจนประเภทหนึ่ง

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของชุมชนแต่ละท้องถิ่นก็เป็นองค์ประกอบและตัวกำหนดอีกประการหนึ่งที่จำเป็นจักต้องศึกษา เพราะเป็นสิ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจในงานหัตถกรรมพื้นบ้านแต่ละชนิดของแต่ละท้องถิ่นได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะชุมชนแต่ละชุมชนจะมีประวัติความเป็นมาของชุมชนต่างกัน และบางชุมชนจะมีลักษณะทางชาติพันธุ์ของตนโดยเฉพาะ เช่น ชุมชนเชื้อสายลาวพวน ลาวโซ่ง ชุมชนเชื้อสายจีน ชุมชนเชื้อสายมอญ เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้จะมีประวัติความเป็นมาของชุมชนและชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน จึงเป็นสิ่งแน่นอนว่า งานหัตถกรรมพื้นบ้านของชุมชนเหล่านี้ย่อมจะแตกต่างกัน ทั้งงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านบางชนิดได้บ่งบอกให้รู้ถึงลักษณะเฉพาะของชาติพันธุ์ของชุมชนนั้นด้วย เช่น การใช้ก่องข้าวของชุมชนเชื้อสายลาว การใช้กะเหล็บของชาวลาวโซ่ง หรือลาวทรงดำ การใช้สอบหรือกระสอบที่สานด้วยใบเตย ต้นกระจูดของชุมชนเชื้อสายมลายูในบริเวณชายแดนภาคใต้ เป็นต้น

ดังนั้น การศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของชุมชนแต่ละท้องถิ่นไปด้วย จะช่วยให้เกิดความรู้ในการศึกษาวิเคราะห์งานหัตถกรรมพื้นบ้านให้มีความสมบูรณ์ลึกซึ้งมากขึ้น

ปัจจัยแวดล้อมซึ่งเป็นองค์ประกอบ และเป็นตัวกำหนดรูปแบบ และการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ขนบประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละท้องถิ่น เพราะงานหัตถกรรมพื้นบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ จำนวนมากเกิดขึ้นตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เช่น หัตถกรรมพื้นบ้านประเภทก่องข้าว กระติ๊บข้าว แอบข้าว หวด สวด หม้อนึ่ง จะมีทั่วไปในชุมชนที่มีวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว เฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนบริเวณภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และชุมชนเชื้อสายลาวและไทยวน ทั่วไป

นอกจากขนบประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นจะเป็นตัวกำหนดให้เกิดการสร้างสรรค์หัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญแล้ว ความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่น ๆ ตลอดจนความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ ก็เป็นตัวกำหนดและเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้านด้วย

ดังกล่าวแล้ว เป็นแนวคิดกว้าง ๆ ในการศึกษาเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านทั่วไป และการศึกษาเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตกที่สามารถศึกษาได้ตามขอบข่ายของแนวคิดนั้นได้เช่นกัน

ศิลปหัตถกรรมภูมิภาคตะวันตก

ในการศึกษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตกนั้น ควรจะเริ่มจากการศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ของภูมิภาคนี้ ซึ่งประกอบด้วยบริเวณจังหวัดต่าง ๆ 8 จังหวัด คือ จังหวัดสุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม สมุทรสาคร สมุทรสงคราม ราชบุรี เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ มีเนื้อที่รวมกันประมาณ 28.80 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 9 ของพื้นที่ทั้งประเทศ สภาพพื้นที่แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคือ บริเวณที่ติดต่อกับชายแดนประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า ส่วนมากเป็นเขาและป่าไม้เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำทุกสายในภูมิภาคตะวันตก เขตที่สองเป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งได้แก่บริเวณตอนกลางของภาค ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำแควใหญ่ แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแควน้อย และแม่น้ำเพชรบุรี เป็นต้น บริเวณนี้เป็นแหล่งกสิกรรมที่สำคัญของภูมิภาค ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม บริเวณที่สามคือ บริเวณพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลในเขตจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม เพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ บริเวณนี้ประชาชนส่วนใหญ่จะมีอาชีพประมงเป็นหลัก

จากสภาพภูมิประเทศของภาคตะวันตกทั้งสามลักษณะดังกล่าว ซึ่งเป็นองค์ประกอบและเป็นตัวกำหนดการสร้างสรรค์ที่สำคัญให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในภูมภาคนี้ เฉพาะพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำผลิตงานหัตถกรรมพื้นบ้านจะเกี่ยวเนื่องกับอาชีพเกษตรกรรมตามสภาพพื้นที่โดยเฉพาะการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชนในภูมิภาคนี้ ดังนั้น หัตถกรรมสำคัญของชุมชนเกษตรกรรมประเภททำนาส่วนใหญ่จึงเป็นหัตถกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับอาชีพตามสภาพพื้นที่ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น เครื่องจักสานที่ใช้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม พาหนะประเภทเกวียน เรือ เป็นต้น

นอกจากนี้ก็มีหัตถกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวเนื่องกับอาชีพเกษตรกรรมประเภทการทำไร่ ทำสวน ซึ่งมีลักษณะการใช้สอยและรูปแบบแตกต่างกันไป เช่น หัตถกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวเนื่องกับการทำสวนผักในบริเวณจังหวัดนครปฐม หัตถกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวเนื่องกับการทำนาสวนในบริเวณจังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

จากความแตกต่างกันของสภาพพื้นที่ซึ่งเป็นตัวกำหนดอาชีพและการดำรงชีวิตของชุมชนในภูมิภาคตะวันตกและเป็นตัวกำหนดรูปแบบของหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตกแล้ว ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ของภูมิภาคตะวันตก ซึ่งมีความหลากหลายที่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ควรศึกษา เฉพาะการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีลักษณะชาติพันธุ์เฉพาะตนที่ก่อให้เกิดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ส่งผลถึงการสร้างสรรค์งานหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตกด้วยอย่างมาก เฉพาะชุมชนเชื้อสายต่าง ๆ ที่มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มชนเชื้อสายลาว ได้แก่ ชุมชนเชื้อสายลาวโซ่งหรือไทยทรงดำ ซึ่งได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรีตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กลุ่มชนนี้ได้ขยายตัวขึ้นแล้วบางส่วนได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณบ้านเกาะแรต อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม บริเวณตำบลสระยายโสม อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และอีกหลายท้องถิ่นในบริเวณจังหวัดนครปฐมและสุพรรณบุรี กลุ่มชนเหล่านี้มีขนบประเพณีและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง และยังคงสืบต่อจนปัจจุบันในบางส่วน จากลักษณะเฉพาะทางชาติพันธุ์ขนบประเพณีและวัฒนธรรมของคนไทยเชื้อสายลาวโซ่งกลุ่มนี้ได้ก่อให้เกิดหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีลักษณะเฉพาะกลุ่มด้วยหลายชนิด เช่น งานหัตถกรรมประเภทถักทอ หัตถกรรมจักสาน เป็นต้น

นอกจากกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวโซ่งแล้วในบริเวณภูมิภาคตะวันตกยังมีกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวพวน ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณตำบลดูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี บริเวณบ้านพลูหลวง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี คนไทยเชื้อสายลาวเวียง บริเวณอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี คนไทยเชื้อสายไทยวน บริเวณดอนแร่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี คนไทยเชื้อสายมอญในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี คนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยงบริเวณแนวชายแดนไทยพม่าในเขตจังหวัดกาญจนบุรีไปจนถึงคนไทยเชื้อสายจีนที่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคตะวันตก

ลักษณะเฉพาะทางชาติพันธุ์ของชุมชนเหล่านี้เป็นเสมือนเบ้าหล่อหลอมให้เกิดงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างกันไปหลายรูปแบบ เช่น การทอผ้าของชุมชนชาวไทยเชื้อสายลาวพวน การทอผ้าของชุมชนชาวไทยวน การทำเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนเชื้อสายจีนในบริเวณอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี เป็นต้น หัตถกรรมพื้นบ้านเหล่านี้สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์ในด้านต่าง ๆ ได้หลายแง่มุม โดยเฉพาะการศึกษาวิเคราะห์ถึงความเกี่ยวโยงทางด้านวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละท้องถิ่น เช่น การศึกษา กะเหล็บ ซึ่งเป็นเครื่องจักสานที่มีลักษณะพิเศษของชุมชนเชื้อสายลาวโซ่ง ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับขนบประเพณีและวิถีชีวิตของชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่งอย่างมาก แม้ทุกวันนี้ก็ยังคงความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต นอกจากนี้อาจศึกษาวิเคราะห์การทอเสื้อฮี ของชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่ง เป็นต้น

ดังกล่าวแล้ว เป็นแนวการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านที่พิจารณาปัจจัยแวดล้อมด้านต่าง ๆ อันเป็นองค์ประกอบและเป็นตัวกำหนดสำคัญให้เกิดการสร้างสรรค์หัตถกรรมพื้นบ้านในบริเวณภูมิภาคตะวันตก ในการศึกษานั้น อาจพิจารณาเปรียบเทียบงานหัตถกรรมในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้กว้างขวางออกไป เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามในการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก หรือหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคอื่นก็ตาม อาจจะศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ ได้มาก เช่น การศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านในลักษณะที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ศึกษาหัตถกรรมในลักษณะที่เป็นเครื่องแสดงภูมิปัญญาของชาวบ้าน ศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านในด้านศิลปะและความงาม เป็นต้น

<u>การศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านในลักษณะที่เป็นองค์ประกอบและเป็นสิ่งสะท้อนวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น</u> มีงานหัตถกรรมจำนวนมากที่สะท้อนให้เห็นคุณลักษณะเช่นนี้ โดยเฉพาะหัตถกรรมในภูมิภาคตะวันตกก็มีมากมายหลายสิ่ง เช่น หัตถกรรมการถักทอของชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่ง ลาวพวน โดยเฉพาะการทอผ้าตีนจกที่ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นการทอผ้าตีนจกก็คล้ายคลึงกับการทอผ้าซิ่นตีนจกของคนไทยเชื้อสายลาวพวนในท้องถิ่นอื่น ไม่ว่าจะเป็นการทอผ้าตีนจกบ้านหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย การทอผ้าซิ่นตีนจกในบริเวณอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานีก็ตาม มักจะมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวพวนมีสายสัมพันธ์ทางด้านชาติพันธุ์เดียวกัน มีจุดร่วมทางวัฒนธรรมร่วมกัน จึงสร้างสรรค์งานหัตถกรรมที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกันและมีรูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะกลุ่มชนที่ต่างไปจากกลุ่มชนพื้นบ้านอื่น โดยเฉพาะการทอซิ่นตีนจกของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวพวนจะต่างไปจากซิ่นตีนจกของชาวไทยเชื้อสายไทยวนหรือคนเมืองที่อาศัยอยู่ในบริเวณภาคเหนือหรือล้านนาไทย แม้ว่าจะทอตีนจกเป็นส่วนเสริมแต่งเชิงหรือตีนซิ่นเช่นเดียวกันก็ตาม แต่รูปแบบของลวดลายจะต่างไปจากตีนจกของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวพวนคือ ตีนจกจะแคบกว่าและมีพื้นแดงเป็นแถบสีพื้นที่ส่วนล่างสุดของซิ่นค่อนข้างมาก ในขณะที่ตีนจกของกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาวพวนจะทอเป็นลวดลายกว้างกว่าและมักทอไปจนสุดตีนหรือเชิงซิ่น นอกจากนี้การวางลายบนตัวซิ่นหรือส่วนกลางของซิ่นยังต่างกันคือกลุ่มชนไทยเชื้อสายลาวพวนหรือกลุ่มชนไทยเชื้อสายลาวกลุ่มอื่น ๆ ก็ตาม นิยมทอเป็นลายตามลำตัวหรือลายตั้งในขณะที่ซิ่นของกลุ่มชนไทยเชื้อสายไทยยวนจะนิยมทอลายขวางลำตัว รูปแบบของผ้าซิ่นตีนจกที่แตกต่างกันของกลุ่มชนทั้งสองแสดงให้เห็นว่า การทอผ้าเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทหนึ่งที่เป็นองค์ประกอบเสริมให้กลุ่มชนนั้นมีวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า หัตถกรรมพื้นบ้านโดยเฉพาะการทอผ้าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยกำหนดให้เกิดเอกลักษณ์ในการแต่งกายของกลุ่มชนที่โดดเด่นและเห็นได้ชัดเจนอีกตัวอย่างหนึ่งคือ เครื่องแต่งกายของ

ชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่ง หรือไทยทรงดำ ซึ่งแต่งตามขนบประเพณีและวัฒนธรรมของตนเอง โดยเฉพาะชิ้นสีครามเข้ม มีริ้วขาวห่าง ๆ กันเป็นลายลงขนานกับลำตัว ที่เรียกว่า ลายชะโดหรือลายแตงโมนั้น เป็นหัตถกรรมที่เกิดจากฝีมือของชาวไทยเชื้อสายลาวโซ่งที่ทอสืบต่อกันมาแต่โบราณกาล และเป็นชิ้นที่มีรูปแบบเป็นของตนเองชัดเจน นอกจากนี้เสื้อสีดำมีลวดลายเป็นรูปทรงเรขาคณิต ทำด้วยผ้าไหมสีสด ๆ ซึ่งตกแต่งไว้บริเวณคอ เสื้อฮี ก็ช่วยให้เกิดเอกลักษณ์ในการแต่งกายตามขนบประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มชนเด่นชัดขึ้น และถ้าศึกษาให้ลึกลงไปถึงวิถีทางในการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนไทยเชื้อสายลาวโซ่งแล้ว จะเห็นว่ามีหัตถกรรมหลายสิ่งหลายอย่างที่เน้นองค์ประกอบสำคัญต่อการดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมพื้นบ้านของกลุ่มชนกลุ่มนี้ ซึ่งจะเห็นได้จากรูปแบบของอาคารบ้านเรือนที่มีลักษณะพิเศษเป็นของตนเอง ตลอดจนถึงหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้บางชนิด เช่น กะเหล็บ ซึ่งเป็นภาชนะจักสานที่ผู้หญิงชาวโซ่งในอดีตใช้กันทั่วไปนั้น เป็นภาชนะสานด้วยตอกไม้ไผ่ที่มีรูปทรงและวิธีการสานที่แปลกไปกว่าภาชนะจักสานอื่น ๆ คือ มีรูปร่างคล้ายกระบุงแต่เล็กกว่า ปากกลม ส่วนคอป่องแล้วสอบลงไปจนถึงก้น ซึ่งเป็นสี่เหลี่ยม มีหูสำหรับสะพายบ่า กะเหล็บ นี้เป็นเครื่องจักสานสำคัญที่ฝ่ายชายจะต้องสานเพื่อใช้ใส่เครื่องขันหมากไปสู่ขอผู้หญิง และเมื่อแต่งงานแล้ว ผู้หญิงจะใช้กะเหล็บต่างกระเป๋าถือเป็นภาชนะติดตัวสำหรับใส่สิ่งของต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า กะเหล็บเป็นหัตถกรรมจักสานที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนพื้นบ้านตามแบบแผนวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นบ้านกลุ่มหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม หัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบในการดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมพื้นบ้านของกลุ่มชนต่าง ๆ ยังมีอีกหลายชนิด ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมบางอย่างจะเปลี่ยนไปตามกระแสของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมก็ตาม แต่หัตถกรรมบางชนิดยังเป็นองค์ประกอบของวิถีชีวิตพื้นบ้านอยู่มากมาย

นอกจากนี้ หัตถกรรมพื้นบ้านยังแสดงให้เห็นภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ของชาวบ้านได้เป็นอย่างดีและภูมิปัญญาที่แฝงเร้นอยู่ในงานหัตถกรรมพื้นบ้านต่าง ๆ นั้น เป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบเนื่องกันต่อ ๆ มาเป็นเวลานานนับร้อยนับพันปี แม้โดยทั่วไปมักเห็นว่าหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเพียงสิ่งของเครื่องใช้ธรรมดาสามัญ แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว จะเห็นว่าหัตถกรรมหลายชนิดตั้งแต่หัตถกรรมที่สร้างขึ้นด้วยกรรมวิธีที่เรียบง่ายไปจนถึงหัตถกรรมที่มีกรรมวิธีซับซ้อน เช่น การนำวัตถุดิบพื้นบ้านมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันนั้น ช่างหรือผู้ทำงานหัตถกรรมนั้น ๆ จะต้องมีความรู้เรื่องคุณสมบัติและลักษณะพิเศษของวัตถุดิบที่จะนำมาใช้ให้สอดคล้องกับความต้องการในการใช้สอย และสามารถสร้างรูปแบบของหัตถกรรมได้สอดคล้องกับขนบประเพณี ความเชื่อ สภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น เช่น ตันกระจูด ใบลำเจียก ใบเตย ซึ่งเป็นวัตถุดิบพื้นบ้านที่มีอยู่ในบริเวณภาคใต้มาสาน

เป็นภาชนะจักสานสำหรับใส่สิ่งของต่าง ๆ ตามสภาพการดำเนินชีวิตของท้องถิ่น การนำวัตถุดิบพื้นบ้านมาใช้นั้น ชาวบ้านจะต้องรู้คุณสมบัติของต้นกระจูด ใบลำเจียก โดยชาวบ้านรู้ว่า กระจูดนั้นจะต้องนำมาคลุกโคลน ถ้าไม่เอากระจูดคลุกโคลนก่อนตากแดด ต้นกระจูดจะเหี่ยวและเป็นสีแดง เมื่อตากแดดจนกระจูดแห้งแล้ว จึงทุบให้ต้นกระจูดแบนคล้ายตอกแล้วจึงนำไปสานเป็นสิ่งต่าง ๆ ส่วนใบลำเจียกนั้นชาวบ้านก็รู้ว่า เมื่อได้ใบลำเจียกสดมาแล้วจะต้องเลาะเอาหนามกลางใบออก แล้วนำไปลนไฟ เลาะเอาหนามที่ริมใบทั้งสองข้างออกและจักเป็นเส้นตามขนาดที่ต้องการ มัดใบลำเจียกเป็นมัด ๆ แล้วแช่น้ำสะอาดไว้ประมาณ 2 วัน ตากให้แห้งแล้วรีดหรือขูดให้เรียบก่อนที่จะนำไปสานต่าง ๆ กรรมวิธีในการเตรียมวัตถุดิบพื้นบ้านนี้แสดงให้เห็นความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านในการเลือกสรรและเตรียมวัสดุ ที่ต้องใช้ความรู้ที่ได้จากการสังเกตการศึกษาจากธรรมชาติอย่างค่อยเป็นค่อยไป เมื่อรู้ถึงคุณสมบัติของวัตถุดิบและนำวัตถุดิบนั้นมาเตรียมตามขั้นตอนที่ได้ศึกษา สังเกตและทดลองมาแล้ว จึงนำวัตถุดิบนั้นมาสร้างเป็นงานหัตถกรรมให้มีรูปแบบที่สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอย ขนบประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากการนำต้นกระจูดและใบปาหนันมาสานเป็นภาชนะประเภทกระสอบ สอบ เช่น สอบนั่ง สอบหมาก และสอบยืน สอบหรือกระสอบเหล่านี้เป็นภาชนะประเภทกระบุง ตะกร้า ที่มีรูปแบบและคุณสมบัติเฉพาะถิ่นเป็นของตนเองที่ต่างไปจากภาชนะประเภทเดียวกับของภาคอื่นคือ ภาชนะประเภทสอบที่สานด้วยกระจูดและปาหนันจะมีความนิ่มไม่แข็งกระด้างเหมือนกระบุงที่สานด้วยตอกไม้ไผ่ สอบจึงใช้ใส่สิ่งของเทินศีรษะได้ดี ไม่เจ็บศีรษะ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะการขนสิ่งของด้วยการเทินภาชนะบนศีรษะที่เป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของภาคใต้ ดังนั้น การเลือกสรรวัตถุดิบและการนำวัตถุดิบมาผ่านกรรมวิธีต่าง ๆ จนสามารถสานเป็นเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น แสดงให้เห็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่แฝงอยู่ในงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

นอกจากขั้นตอนและรูปแบบของหัตถกรรมพื้นบ้านที่เรียบง่ายดังกล่าวแล้ว ยังมีงานหัตถกรรมพื้นบ้านอีกหลายชนิดที่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาและกรรมวิธีที่ซับซ้อนแยบยลของชาวบ้าน เช่น กระบวนการทอผ้ามัดหมี่ ซึ่งทำกันมากในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานนั้น จะเห็นว่าเป็นกระบวนการที่ค่อนข้างซับซ้อนและต้องใช้ความสามารถที่ละเอียดประณีตอย่างสูง ตั้งแต่การวางลายที่จะทอไว้ก่อนที่จะย้อมเส้นด้าย หรือเส้นไหมให้เป็นลายด่าง ด้วยการมัดเป็นเปาะ ๆ ก่อนที่จะนำไปย้อมสี เพื่อให้เกิดรอยด่างบนเส้นด้ายหรือเส้นไหมที่จะนำมาทอ เมื่อทอแล้วจะเกิดเป็นลวดลายต่าง ๆ ตามรูปแบบที่คิดไว้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและยุ่งยากไม่น้อยและต้องอาศัยการเรียนรู้ การสืบทอดกันต่อ ๆ มาแต่บรรพบุรุษ นอกกรรมวิธีในการมัดย้อมแล้ว กระบวนการเลือกวัตถุดิบธรรมชาติมาเป็นเครื่องย้อม ตั้งแต่การใช้เปลือกไม้ ใบไม้ แก่นไม้ต่าง ๆ มาเป็นสีย้อม สิ่งเหล่านี้ต้องใช้การเรียนรู้และสั่งสมสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษเป็นเวลาช้านาน

นอกจากการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านที่เน้นหนักไปทางความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมดังกล่าวแล้ว การศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านยังสามารถศึกษาวิเคราะห์เชิงศิลปะ การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าการใช้สอย ตลอดจนการศึกษาวิเคราะห์ การแสดงออกทางอารมณ์ของช่างพื้นบ้านที่ปรากฏอยู่บนหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ได้อีกมากมายหลายแง่มุม เฉพาะอย่างยิ่งศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมในภูมิภาคตะวันตกนั้น ยังมีสิ่งที่ต้องศึกษาหาข้อมูลอีกมาก และในการเก็บข้อมูลและศึกษาวิเคราะห์นั้น สามารถกระทำได้ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามแต่ความถนัดและความสามารถของผู้ศึกษา สำหรับแนวการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านดังกล่าวแล้ว เป็นเพียงส่วนหนึ่งของแนวคิดเฉพาะตน เป็นเพียงทางสายหนึ่งที่อาจจะเหมาะสมกับความรู้ ความสามารถและความถนัดเฉพาะตัวของผู้เขียนเท่านั้น มิใช่เป็นแนวคิดที่สมบูรณ์แต่ประการใด ยังคงมีแนวคิดที่หลากหลายแตกแยกออกไปได้อีกมากมายหลายวิธีและเชื่อว่าในการศึกษานั้นมิได้มีกฎเกณฑ์หรือแบบแผนเฉพาะที่ตายตัว หากแต่ควรจะเปิดกว้างตามแนวคิดของผู้ศึกษาแต่ละคนแต่ละกลุ่ม ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดผลดีมากกว่าการจำกัดความคิดหรือการยึดมั่นในทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีใดโดยเฉพาะเจาะจงลงไป

หัตถกรรมพื้นบ้านและแหล่งหัตถกรรมพื้นบ้าน ในภูมิภาคตะวันตก

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดำรง วงศ์อุปราช

หัตถกรรมพื้นบ้านและแหล่งหัตถกรรมพื้นบ้าน ในภูมิภาคตะวันตก

ดำรง วงศ์อุปราช*

ความนำ

ความสนใจในเรื่องหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตกของผู้เขียนอาจไม่ตรงกับของผู้อื่นและของหน่วยงานอื่นใดก็อาจเป็นได้ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากพื้นฐานการศึกษาและการงานของผู้เขียนเองเป็นสาเหตุสำคัญ ในฐานะที่ศึกษาและปฏิบัติงานศิลปะและสอนวิชาศิลปะทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ความสนใจของผู้เขียนย่อมหนักไปทางด้านวัฒนธรรมทางศิลปะ มองเห็นคุณค่าของผลงานหัตถกรรมในทางวัฒนธรรมทางศิลปะเป็นประการแรกและความสำคัญในด้านอื่น ๆ ในประการต่อไปหรือลำดับต่อไป และเมื่อมองเห็นความสำคัญแล้วก็คิดในเรื่องการอนุรักษ์ควบคู่กับการนำมาใช้และการที่จะทำให้ถูกให้ควรอย่างไรสำหรับตนเองและในเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนรวม

ผู้เขียนได้มาอยู่ในภูมิภาคตะวันตกนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2513 เป็นเวลาเกือบยี่สิบปี ถ้าบอกว่าไม่รู้จักแห่งหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคนี้เลย ก็คงใช้ไม่ได้ แต่ถ้าบอกว่ารู้จักหมดก็คงเป็นไปไม่ได้เช่นกัน เพราะไม่ได้ทำงานในด้านพื้นบ้านโดยตรง มีงานมากมายหลายอย่าง ทั้งในเรื่องการปฏิบัติศิลปะ งานสอน งานอื่น ๆ เกี่ยวกับราชการและงานในต่างประเทศ การไปศึกษาหาข้อมูลในชนบทนั้นไปเท่าที่จะมีโอกาสและไม่ติดต่อกันและไปเป็นส่วนตัว ในระยะหลังนี้ทำหน้าที่เกี่ยวกับฝ่ายนิทรรศการของโครงการจัดตั้งสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกของมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ออกไปสำรวจมากขึ้นแต่ก็ยังเป็นเพียงงานขั้นเริ่มต้นเท่านั้น งานสำรวจเพื่อวัฒนธรรมนี้ย่อมไม่เหมือนเพื่ออย่างอื่น จะต้องละเอียดและประณีต จำเป็นต้องใช้เวลาและวิธีการที่เหมาะสม ข้อมูลเพื่อการค้าและอุตสาหกรรมนั้นทางกระทรวงอุตสาหกรรมได้ทำไว้ดีพอสมควรแล้ว จะอ่านได้จากรายงานการสำรวจแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย ของกองส่งเสริมหัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม งานสำรวจหัตถกรรมพื้นบ้านในฐานะที่เป็นผลงานวัฒนธรรมนั้นเป็นงานละเอียดและประณีต ดังที่ผมกล่าวมาแล้ว ตนเองทำมานานพอสมควรก็ยังไม่ได้มากและรู้มาก ยังต้องทำอีกตลอดชีวิต และที่จะทำได้คือทำเป็นส่วนตัว ซึ่งได้พยายามสร้างศูนย์ศิลปะของตนเองขึ้นที่นครชัยศรีจะครบรอบ 8 ปี ของความพยายามดังกล่าว ที่ทำในราชการได้ยากนั้นทุกท่านก็คงทราบดี ไม่จำเป็นต้องนำมากล่าว ณ ที่นี้

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ระดับ 8 หมวดวิชาทัศนศิลป์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

หัตถกรรมพื้นบ้าน

ในสมัยโบราณนั้นหัตถกรรมมีบทบาทสูงมาก งานช่างทั้งหมดถือว่าเป็นหัตถกรรม หัตถกรรมเกี่ยวข้องกับชนบทมากกว่าเมือง คำว่า "พื้นบ้าน" เป็นเรื่องที่เกิดและมีอยู่ในชนบท ไม่ใช่เรื่องที่เกิดและมีอยู่ในชนบท ไม่ใช่เรื่องเกี่ยวกับ "เมือง" มาถึงยุคปัจจุบันมีการขยายตัวของเมือง อิทธิพลของวัฒนธรรมของเมืองไปสู่ชนบทได้มากและสะดวกขึ้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำว่า "พัฒนา" ทางวัตถุของมนุษย์ ซึ่งยังไม่พัฒนาได้ทุกด้าน แต่การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่มีใครจะหยุดได้ มีแต่พยายามให้มีการเปลี่ยนแปลงที่ดีและเหมาะสมเท่านั้น จะทำได้อย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับคุณภาพของมนุษย์ในอดีตนั้น หัตถกรรมเท่านั้นก็สามารถทำให้คนเราดำรงชีวิตอยู่ได้ดีพอสมควร เมื่อมีคนมากขึ้นและสังคมมันกว้างใหญ่ขึ้นลำพังหัตถกรรมแท้ ๆ ก็ไม่สามารถทำให้เราดำรงชีพได้ เช่นในอดีตมนุษย์เราจึงต้องหาวิธีการใหม่ในการผลิตและการทำ ซึ่งก็ไม่หมายความว่าจะมีคุณค่าและคุณภาพเช่นเดิมได้ แต่เป็นแบบใหม่และคุณค่าใหม่ดีอย่างก็เสียอย่าง การทำความเข้าใจจึงเป็นเรื่องสำคัญ เพื่อไม่ให้เข้าใจว่าควรอนุรักษ์อย่างเดียว ไม่ควรอนุรักษ์ ไม่ควรมีการเปลี่ยนแปลง ถ้าจะทำเช่นนั้นก็เท่ากับว่าไม่เข้าใจ ถ้าไม่อนุรักษ์ไว้ก็ไม่สามารถพัฒนาได้อย่างมีฐาน อนุรักษ์อย่างเดียวก็ได้เพียงอย่างเดียว ควรคิดทำควบคู่กันไป

หัตถกรรมพื้นบ้านแท้ ๆ นั้น ส่วนใหญ่มีในชนบท ในอดีตคู่กับชีวิตของชาวบ้านชาวชนบท ไม่ใช่งานหลักเป็นงานรองเป็นส่วนใหญ่ งานหลักของชาวชนบทคือ การทำไร่ไถนา ทุกบ้านทำเช่นนั้น เป็นการทำมาหากินหลัก ทุกบ้านต้องมียุ้งข้าวและที่เก็บพืชผล มีเครื่องมือทำเกษตรกรรมและหาปลาล่าสัตว์เป็นของธรรมดา นอกจากนี้ต้องทำเครื่องใช้ไม้สอย เครื่องนุ่งห่ม เกือบทุกคนทำหัตถกรรมได้ ไม่ว่าหญิงชาย หนุ่มแก่ แม้แต่เด็ก เป็นงานแบบประเพณีที่ทำต่อกันมาในทุกครอบครัว เมื่อหมดหน้าหรือฤดูทำไร่ไถนาแล้ว ชาวชนบทก็จะมีเวลาว่างที่จะทำหัตถกรรมได้ ในสมัยโบราณไม่มีการซื้อขายผลงานหัตถกรรม ทุกคนควรทำเป็น คนที่ทำไม่เป็นก็เรียนทำจากผู้ที่ทำเป็น ไม่ต้องมีโรงเรียนสอนกัน หัตถกรรมนี้มีทั้งของเล็กและใหญ่ แม้แต่การสร้างบ้านก็ทำด้วยมือ วัดก็สร้างด้วยมือและฝีมือ อาจจะเรียกว่าหัตถกรรมได้ แต่คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าหัตถกรรมคือ การทำกระบุ้ง ปุ้งกี๋ เท่านั้น ถ้าตีความหมายกว้าง หัตถกรรมก็คืออะไรก็ได้ที่ทำด้วยมือ ไม่ได้ทำด้วยเครื่องจักร

ปัจจุบันนี้มีการขยายตัวของสังคม ชนบทหลายแห่งได้กลายเป็นเมือง และกึ่งเมืองกึ่งชนบทโดยที่เป็นไปเองและที่เร่งให้เป็น และเมื่อเป็นเมืองไปแล้วก็เรียกกันว่า "พัฒนา" แล้ว ซึ่งจริงแค่ไหนก็เป็นเรื่องยาวที่จะถกเถียงกัน การวิวัฒน์และพัฒนาระบบและวิธีการผลิตแบบใหม่ก็ทำให้มนุษย์และสังคมเปลี่ยนไป และทำให้การทำงานหัตถกรรมหรือวิธีการทำงานแบบหัตถกรรมหมดความสำคัญลงไป แม้แต่ชาวชนบทเองก็ชอบความสะดวกที่จะซื้อเครื่องใช้ไม้สอยที่ผลิตด้วยระบบอุตสาหกรรม

เวลาว่างจากการทำไร่ไถนาก็เอาไปทำอย่างอื่นที่เป็นทั้งทางบวกและทางลบ ความเป็นอนิจจังของมนุษย์และสังคมนี้เป็นเรื่องธรรมดาไม่มีใครไปหยุดยั้งและบังคับได้ ยิ่งในยุคเสรีนี้ยิ่งมีการเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว และมีการเร่งให้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งที่จำเป็น และไม่จำเป็น ไม่เป็นเรื่องแปลกประหลาดหรือประหลาดใจที่เมื่อเราเข้าไปในหมู่บ้านที่ไม่ไกลจากตัวเมือง แทบจะไม่มีการทำหัตถกรรมเลย ที่ใต้ถุนก็ไม่มีควายและไถ มีควายเหล็กจอดอยู่ เกวียนไม่มี แต่มีรถปิคอัพจอดกลายเป็นเรื่องธรรมดาแล้วและยิ่งกว่านั้นเครื่องใช้ไม้สอยส่วนใหญ่ทำด้วยพลาสติก ชาวชนบทขณะนี้ซื้อของเป็นมากกว่าทำหัตถกรรมเป็น จะไปห้ามเขาไม่ได้ โลกมันเปลี่ยนไป อิทธิพลของเมืองและชาวเมืองนั้นแข็งกว่ามาก แต่จะทำอย่างไรให้ยังมีหัตถกรรมพื้นบ้านอยู่นี้ก็มีทางทำได้ ถ้าจะทำกันจริง ๆ มันอยู่ที่ความคิดและวิธีการ และการทุ่มเทงบประมาณด้วย แต่ถ้าไม่รู้คุณค่าจริง ๆ แล้วก็คงไม่คิดไม่ทำกันแน่

แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก

ในเรื่องหัตถกรรมแท้ ๆ นั้นคงหาได้ยากขณะนี้ พอจะมีอยู่บ้างในทุกหมู่บ้าน ซึ่งอาจจะมีบางคนยังชอบที่จะทำสิ่งของและเครื่องมือใช้เอง การทำเองใช้เองและตามแบบประเพณีสืบต่อกันมานั้นใคร่ขอเรียกว่า "หัตถกรรมแท้" ส่วนที่ทำเพื่อการขายและส่วนใหญ่แล้วมีการดัดแปลงตามความต้องการของลูกค้าหรือผู้สั่งทำนั้น ใคร่ขอเรียกว่า "หัตถกรรมประยุกต์" หัตถกรรมประยุกต์นั้นมีมากกว่าหัตถกรรมแท้ เพราะทำแล้วมีผลทางเศรษฐกิจ ผู้ที่พอมีฝีมือก็ปรับตัวทำหัตถกรรมประยุกต์เพื่อขายและทำตามสั่ง ตราบใดที่ยังมีความต้องการด้านตลาดอยู่หัตถกรรมประเภทนี้ก็ยังมีอยู่ หัตถกรรมที่ทำในหมู่บ้านประเภทนี้ยังคงอยู่ในรูปแบบ วิธีการและวัสดุดั้งเดิมไม่มากก็น้อย ที่คนสนใจเพราะมันมีแบบเดิมและวัสดุแบบเดิม เป็นความงามแบบพื้นบ้าน ส่วนหัตถกรรมในเมืองที่เอาแบบพื้นบ้านไปปรับใหม่ให้เป็นแบบใหม่นั้นก็เป็นอีกแบบหนึ่งที่น่าสนใจ จะเรียกว่าหัตถกรรมพื้นบ้านก็คงไม่ได้ หัตถกรรมแบบนี้เป็นที่ต้องการของคนในเมืองไม่น้อยเลย ควรจะได้รับการส่งเสริมและพัฒนาเช่นกัน ที่กล่าวมาแล้วเป็นหัตถกรรม 3 แบบ

แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านแท้และที่เพี้ยนไปบ้างแล้วนั้น มีอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ ในจังหวัดในภูมิภาคตะวันตกทุกจังหวัดเริ่มจากนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี เพชรบุรี ฯลฯ แค่ 5 จังหวัดนี้ก็สำรวจอย่างละเอียดประณีตไม่ไหวแล้ว เพราะมีมากมาย เนื่องจากผู้เขียนอยู่ที่นครปฐม ก็สำรวจและศึกษาตามหมู่บ้านในนครปฐม แล้วค่อยออกไปราชบุรี ซึ่งก็มีหมู่บ้านที่น่าสนใจมากมายหลายแห่ง และที่ทำก่อนคือ หมู่บ้านที่มีการทำหัตถกรรมที่เด่นและน่าสนใจในเรื่องเกี่ยวกับ

ศิลปะด้วย เช่น ที่ราชบุรีนั้น ผู้เขียนได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ 2 หมู่บ้าน เพื่อเปรียบเทียบกันในเชิงศิลปะและสุนทรียะในเรื่องชาติพันธุ์วิทยาก็น่าสนใจเช่นกัน หัตถกรรมที่น่าสนใจมากของบ้านหัวนา ตำบลคูบัว และบ้านห้วย ตำบลดอนแร่ คือการทอผ้าจก ซึ่งในแง่ของศิลปะนั้นเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก ไม่สนใจในเรื่องที่จะศึกษาในเชิงการค้า อาจจะมีผู้อื่นสนใจในเรื่องการท่องเที่ยวก็เช่นกัน ถ้าไปเร่งไปโหมมาก ๆ หมู่บ้านหัตถกรรมเล็ก ๆ ทั้งสองแห่งนี้อาจเสียไปเลยก็ได้ การค้าและการท่องเที่ยวนั้นมีทั้งทางบวกและทางลบ ขึ้นอยู่กับกาลเทศะและความเหมาะสม ความหวังดีบางทีก็เป็นความหวังร้ายได้เช่นกัน การค้าและการท่องเที่ยวนั้นมิได้แต่ต้องใช้ความคิดในการทำเป็นอย่างมาก จึงจะเหมาะสมกับกาลและเทศะ

ด้วยเหตุนี้เอง ผู้เขียนจึงไม่ตื่นหรือเต้นไปกับเรื่องของการค้าและการท่องเที่ยวไปจนหมดตัวหมดใจ ยังคงใช้วิจารณญาณของตนเองจากความรู้ ประสบการณ์ ความรับผิดชอบและความสำนึกในทางวัฒนธรรมและการศึกษาและยังเอื้อที่เป็นผู้สอนในมหาวิทยาลัยด้วย จึงคิดไปในทางที่ทำอย่างไรจะให้หมู่บ้านที่มีความสำคัญยิ่งทางวัฒนธรรมนี้อยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ไม่ถูกทำลายไปด้วยคลื่นของการค้าและการท่องเที่ยวที่ผิดกาลและเทศะ หน้าที่ในฐานะผู้ที่สอนในสถาบันอุดมศึกษาคือ การสอนและวิจัย นอกจากนี้หาทางส่งเสริมผู้ทำหัตถกรรมเหล่านี้ให้มีกำลังใจและอยู่ได้พอสมควร ไม่ใช่ไปเอาผลประโยชน์จากเขาเท่านั้น มหาวิทยาลัยซึ่งใหญ่กว่าเรามากน่าจะทำได้มากกว่า ถ้ามีความสำนึกในคุณค่าทางวัฒนธรรมและการศึกษา

ผู้เขียนได้พบและได้รับความอนุเคราะห์จากหลายท่านในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ โดยเฉพาะช่างทอและครูช่างทอทั้งสองหมู่บ้านนี้ ซึ่งได้ไปมาหาสู่และซื้อผลงานเป็นประจำ โดยเฉพาะคุณสมบูรณ์และคุณอัมพร คำยอด ทั้งสองท่านนี้ได้ช่วยสืบต่อการทอผ้าจกไว้อย่างมีศักดิ์ศรี ผู้เขียนไม่เคยซื้อผลงานเหล่านี้เพื่อการค้าเลย ซื้อไว้เพื่อการศึกษาและเพื่องานราชการที่รับผิดชอบ โปรดอย่าเข้าใจผิดว่าผู้เขียนต่อต้านการค้าและการท่องเที่ยว การค้าและการท่องเที่ยวนั้นสามารถนำมารับใช้วัฒนธรรมได้ แต่ไม่ควรเอาวัฒนธรรมไปรับใช้การท่องเที่ยวและการค้าและควรทำให้ถูกกาลเทศะก็จะเป็นผลดีต่อทุกฝ่าย

เรื่องแหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตกนี้ ผู้เขียนไม่อยากเขียนแบบที่เป็นการให้ข้อมูลเพื่อการค้าและการท่องเที่ยว และก็ไม่ทราบว่าทางมหาวิทยาลัยมีความคิดอย่างไรในเรื่องหัตถกรรมพื้นบ้านในเขตเดียวกับมหาวิทยาลัย ถ้าเกี่ยวกับการค้าและการท่องเที่ยวนั้น กระทรวงอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย น่าจะทำได้ดีกว่าและตรงกว่า มหาวิทยาลัยน่าจะ

ทำในเรื่องที่มหาวิทยาลัยมีหน้าที่และภาระต้องทำ และควรทำในทางลึก ขณะนี้ผู้เขียนไม่ได้ฝาก-ความหวังกับมหาวิทยาลัยและหน่วยงานอื่นใดแล้ว เพราะทำราชการมาก็เกือบ 20 ปีแล้ว อายุก็ 53 ปี อยากจะทำอะไรที่คล่องตัว ตรงทางไม่อ้อมค้อมก็ทำด้วยตนเองและด้วยทุนของตนเองเป็นดีที่สุด และที่ทำก็ด้วยใจรักไม่หวังผลประโยชน์ใดจากงานนั้น และก็กำลังทำอยู่เช่นนี้นอกเวลาราชการ ถ้าหลาย ๆ คนช่วยกันทำในทางอนุรักษ์ เผยแพร่และสร้างสรรค์ คิดว่าหัตถกรรมพื้นบ้านก็จะเป็นที่นิยมและมีความสำคัญคงอยู่ต่อไปได้ อย่างน้อยก็มีของให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป ในฐานะที่เป็นพื้นฐานของการผลิตการสร้างสรรค์ในยุคปัจจุบัน

อัญมณี = แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

โดย
พลตรี ดร. ประเสริฐ ธีรคุปต์

อัญมณี = แหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

พลตรี ดร. ประเสริฐ ธีรคุปต์*

อัญมณี โดยเฉพาะไพลิน บุษราคัม และนิล ขุดได้เป็นอุตสาหกรรมครอบครัวมาตั้งแต่ พ.ศ. 2472 ที่อำเภอบ่อพลอย ซึ่งอยู่ห่างจากอำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี ประมาณ 42 กิโลเมตร การขุดพลอยเป็นอาชีพนั้น เดิมใช้จอบเสียมอย่างธรรมดา โดยขุดกว้างประมาณ 2 - 3 เมตร ลึก 4 - 10 เมตร เมื่อขุดพบสายแร่โดยมากเป็นนิล ก็นำแร่ต่าง ๆ มาร่อนล้างน้ำเพื่อหาพลอย

พลอยที่พบมีสีน้ำเงินอ่อน หรือสีฟ้า ที่เรียกกันว่า ไพลิน นอกจากนี้ก็อาจพบบุษราคัมหรือพลอยสีอื่น ๆ

วัตถุดิบที่มีค่าเหล่านี้ เมื่อพบแล้วโดยมากก็จะขายให้นายทุนที่บ่อพลอย ซึ่งเป็นคนกลางรับซื้อ แล้วนำมาเจียระไนที่กรุงเทพฯ

นิลซึ่งเดิมมีราคาถูกมาก นายทุนก็ฝึกชาวบ้านให้เจียระไนเป็นรูปกลม เหลี่ยม หลังเบี้ย วิธีเจียระไนนั้นก็ใช้มือฝนนิลกับกากเพชร

ปัจจุบัน นิลกลายเป็นของมีราคา เพราะเป็นของแท้ จึงมีนายทุนพัฒนาจากการเจียระไนด้วยมือมาใช้เครื่องจักรเล็ก ๆ ซึ่งรวดเร็วกว่าเดิม เมื่อได้นิลตามต้องการ ก็นำมาทำเป็นเครื่องประดับ เช่น สร้อยคอ แหวน ต่างหู ฯลฯ เป็นหัตถกรรมที่ครบวงจร

ได้มีการเปลี่ยนแปลงการขุดวัตถุดิบที่ทำกันมา 50 - 60 ปี เมื่อหลายปีมาแล้ว โดยรัฐบาลได้ให้สัมปทานขุดแร่ นายทุนก็ใช้เครื่องจักรขุด นำวัตถุที่ได้ไปเจียระไน เข้าใจว่าทั้งในกรุงเทพฯ และที่กาญจนบุรีด้วย ในไม่ช้าวัตถุดิบก็คงจะหมดไป ศิลปหัตถกรรมก็อาจสูญสิ้นไปด้วย

ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมเจียระไนพลอยและพลอยเทียม ของกระทรวงอุตสาหกรรม ได้ไปทำการส่งเสริมฝึกบุคลากรและให้เงินทุนแก่ราษฎรในจังหวัดขอนแก่น อุดรธานี ศรีสะเกษ

---

* กรรมการสภามหาวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นครราชสีมา ร้อยเอ็ด และนครพนม มีผู้ประกอบอาชีพประมาณ 400 ราย ขอนแก่นมีมากที่สุด 160 ราย มีแรงงานถึง 5,000 คน และมีรายได้ใน พ.ศ. 2530 ประมาณ 390 ล้านบาท ในจำนวนเงินนี้ต้องสั่ง Cubic Zirconia ที่เราเรียกว่า เพชรรัสเซียจากสหรัฐอเมริกา รัสเซีย และไต้หวันมาเจียระไน เป็นเงินถึง 270 ล้านบาท สรุปแล้วได้ค่าแรงเพียง 120 ล้านบาทเท่านั้น เงินจำนวนนี้นายทุนก็ต้องหักค่าลงทุนและค่าบริหารจึงเหลือเงินถึงผู้ปฏิบัติงานจริง ๆ เพียงค่าแรง ซึ่งได้สอบถามแล้ว ปรากฏว่า ค่าแรงเจียระไน Zirconia เบอร์ 4 ซึ่งเป็นขนาดเล็กที่สุดนั้น 25 - 30 บาทต่อกะรัต (ประมาณ 30 เม็ด/กะรัต) สำหรับเบอร์ 18 ซึ่งเป็นขนาดใหญ่ที่สุดนั้น 5 - 6 บาทต่อกะรัต (1 เม็ด/กะรัต)

ที่ยกตัวอย่างมานี้ ก็แสดงให้เห็นว่า จังหวัดที่ไม่มีวัตถุดิบ ก็อาจใช้วัตถุดิบจากต่างประเทศ ได้มีข่าวว่า ปริมาณ Zirconia หรือเพชรรัสเซียที่ชาวอีสานตามจังหวัดดังกล่าว สามารถใช้แรงงานที่ราคาถูกมาเจียระไน ได้เฉลี่ยถึงสัปดาห์ละ 2 แสนกะรัต การซื้อขายตกประมาณเดือนละ 10 ล้านบาท

กาญจนบุรีนั้นมีทั้งวัตถุดิบ ช่างเจียระไน ช่างฝีมือทำเครื่องประดับ แต่ขาดการส่งเสริมให้เข้ามาตรฐานโลก คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนได้ส่งเสริมให้ 58 บริษัท ได้ลงทุนเรื่องอัญมณีและเครื่องประดับ แต่มีเพียง 7 บริษัทเท่านั้นที่เปิดทำการได้ อีก 24 บริษัทกำลังอยู่ในระหว่างการก่อสร้าง เมื่อเสร็จแล้วก็สงสัยว่าอาจเปิดกิจการไม่ได้ เพราะขาดแรงงานช่างฝีมือเจียระไนและทำเครื่องประดับ

ประเทศไทยถึงแม้จะมีการส่งออกเครื่องประดับเพชร พลอย เพชรเทียม และพลอยเทียม ถึงปีละ 3 หมื่นล้านบาทก็จริง แต่มาตรฐานของเครื่องประดับยังต่ำอยู่มาก มหาวิทยาลัยของรัฐทุกแห่งยังไม่ตอบสนองวิชาที่เกี่ยวข้อง เช่น Mineralogy และ Gemology ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาวิชาชีพให้รุ่งเรืองทันสากลประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ยุโรป ญี่ปุ่น และอิสราเอล

มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยคณะมัณฑนศิลป์ คณะวิทยาศาสตร์ และภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ ควรจะเริ่มมีบทบาทศึกษาวิชา Gemology ซึ่งเป็นวิชาที่รวมการศึกษาเพชร พลอยแท้ เพชรพลอยเทียม หินแร่ที่มีค่า การผลิตเครื่องประดับจากเพชร พลอย หิน และจากสารอินทรีย์ที่ได้จากทะเล เช่น ไข่มุก ปะการัง และเปลือกหอยต่าง ๆ

นอกจากนี้ ควรมีการแนะนำให้สถานศึกษาระดับอาชีวศึกษาในจังหวัดกาญจบุรี และศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมเจียระไน กระทรวงอุตสาหกรรม ได้เปิดหลักสูตรเข้ม เพิ่มการพัฒนาการเจียระไนให้ทันสมัย เป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะมาตรฐานต่าง ๆ ต้องนำหลักสากลมาประยุกต์ใช้ เช่น ถ้าใช้ทองคำหรือเงินเป็นเครื่องประดับร่วมกับเพชรพลอย ทองคำและเงินนั้นต้องได้มาตรฐาน อย่าได้หลอกลวงจนถึงกับมีการส่งคืน และกล่าวหาทางสื่อมวลชนเป็นการทำมาหากินที่เอาเปรียบสังคม

ตลาดโลกเครื่องประดับที่กล่าวว่า ไทยครองตลาดถึง 20% คิดเป็นเงิน 3 หมื่นล้านบาทนั้น ถ้าของเราเข้ามาตรฐาน ก็อาจจะได้ถึงแสนล้านบาทในอนาคตอันใกล้นี้

แหล่งเครื่องจักสานในเขตภูมิภาคตะวันตก

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมประสงค์ น่วมบุญลือ

แหล่งเครื่องจักสานในเขตภูมิภาคตะวันตก

สมประสงค์ น่วมบุญลือ*

เครื่องจักสาน หมายถึง กระบวนการผลิตผลิตภัณฑ์โดยใช้วิธีการจักวัสดุให้เป็นเส้น แล้วนำมาสานขัดเป็นลายขึ้นรูปทรงตามที่ต้องการ วัสดุที่ใช้จักสานมีหลายประเภท แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงวัสดุไม้ไผ่เป็นหลัก

ไม้ไผ่เป็นพืชที่มีการเจริญเติบโตเร็วที่สุด รากไม้ไผ่แข็งมาก เมื่อไม้ไผ่เจริญเติบโต มันจะดูดซับซิลิกาจากดิน ซิลิกาจะถูกเก็บไว้ในปล้อง ข้อ ทำให้ไม้ไผ่มีเนื้อแข็ง ไม้ไผ่ได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์มากมายหลายประการ เช่น ใช้ทำรั้วบ้าน หลัก สะพาน คันเบ็ด ท่อน้ำ ส่วนประกอบของเครื่องดนตรีซึ่งมีอยู่ไม่มาก เมื่อลำต้นได้รับการจักออกเป็นเส้นบาง ๆ จะสามารถนำมาสานเป็นเสื่อ สวิง ตะกร้าใส่เสื้อผ้า และเปลได้ ลำต้นของไม้ไผ่ยังใช้ทำเป็นเครื่องใช้ต่าง ๆ ทั้งยังใช้เป็นหลักผูกสัตว์ได้ด้วย

จำนวนสกุลและพันธุ์ไม้ไผ่ในโลก

ไม้ไผ่ในโลกนี้มีอยู่มากมายหลายสกุลและหลายพันธุ์ เพื่อเป็นการแสดงภาพรวมโดยเน้นเฉพาะในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเห็นภาพรวมได้จากตารางแสดงจำนวนสกุลและพันธุ์ไม้ไผ่ในโลก ญี่ปุ่น และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[1] ดังนี้

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ระดับ 8 ภาควิชาหลักสูตรและวิธีสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

[1] เกษม ตั้งทรงศักดิ์, "ไม้ไผ่พืชพันธุ์แห่งอารยธรรม", **สารคดี**, ปีที่ 1 ฉบับที่ 6 กรกฎาคม 2528, หน้า 99

แหล่งที่พบ	สกุล(genera)	พันธุ์(spicies)
ทั่วโลก	47*	1,250*
ญี่ปุ่น	13	662
ไทย	12	44
อินเดีย	13	136
ไต้หวัน	11	28
พม่า	-	42*
มาเลเซีย	-	52*
ฟิลิปปินส์	8	30*
อินโดนีเซีย	9	31*

* จำนวนโดยประมาณ

ไม้ไผ่ในประเทศไทย

รัตนะ อุทัยผล กล่าวว่า "ประเทศไทยมีไม้ไผ่อยู่ไม่น้อยกว่า 50 ชนิด ขึ้นกระจายอยู่ทั่วไปในประเทศตั้งแต่ริมน้ำลำธารจนถึงเทือกเขาสูง แต่ไม่เกิน 3,000 ฟุต เช่น ไม้ตง ไม้บง ไม้ซาง ไม้สีสุก ไม้รวก ไม้เลี้ยง ไม้ลำมะลอก ไม้หอม ไม้หัวหลาม เป็นต้น"[2]

งานสนเทศอุตสาหกรรม กองแผนงาน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ได้จัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องไม้ไผ่ ได้กล่าวถึงชนิดของไม้ไผ่ในประเทศไทยไว้ว่า [3]

ไม้ไผ่ในประเทศไทยมีอยู่ประมาณ 50 ชนิด ขึ้นอยู่ในป่าตามธรรมชาติทั่วประเทศ ตั้งแต่ระดับต่ำไปจนถึงระดับสูง ประชาชนนำมาปลูกไว้ตามสวน ตามไร่ และตามหัวไร่ปลายนา มีอยู่ทั่ว ๆ ไป ที่นำมาใช้ประโยชน์มีอยู่ประมาณ 32 ชนิด

---

[2] รัตนะ อุทัยผล, หัตถกรรมประจำถิ่น, เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 224 ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู พ.ศ.2523, หน้า 67

[3] งานสนเทศอุตสาหกรรม กองแผนงาน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องไม้ไผ่**, กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย, 2526, หน้า 2-4

เกษม ตั้งทรงศักดิ์ กล่าวว่า [4] ในประเทศไทย เท่าที่มีการสำรวจพบว่ามีไม้ไผ่อยู่ราว 12 สกุลหรือแยกได้ราว 44 ชนิด แต่ก็มีราว 10 ชนิดที่มีให้เห็นทั่วไป และมีการนำมาใช้สอยกันมาก ข้อที่น่าสังเกตของไม้ไผ่ในประเทศไทย คือ ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ไผ่ที่ขึ้นเป็นกอ

1. **ไผ่สีสุก** มีทางภาคกลางและภาคใต้ เป็นไผ่ที่มีลำสูง เนื้อหนา มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 7-10 ซม. อยู่รวมกันเป็นกอ มีกิ่งคล้ายหนาม ลำต้นตรง สีเขียว ชอบขึ้นอยู่ในดินเหนียวปนทรายหรือดินร่วน ปลูกง่าย มักนำไปใช้ในงานก่อสร้าง เครื่องใช้และงานหัตถกรรม จัดว่าเป็นไม้ไผ่ที่นำไปใช้มากชนิดหนึ่ง

2. **ไผ่ตง** เป็นไผ่ที่นิยมปลูกกันในภาคกลาง โดยเฉพาะที่จังหวัดปราจีนบุรี มีลำต้นสูงใหญ่ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 6-12 ซม. มีลำสีเทาปนเขาวสลับลาย ไผ่ตงมีอยู่หลายชนิด เช่น ไผ่ตงใหญ่ ตงกลาง ตงแอ่น ตงหนู ตงเขียว และตงดำ ตามที่ชาวบ้านนิยมเรียกกัน ประโยชน์ที่นำมาใช้ คือ การทำหน่อไม้แห้ง หน่อไม้ดอง และหน่อไม้ปี๊บ ส่วนลำต้นใช้ก่อสร้างบ้าน และทำเครื่องมือใช้สอยประเภทต่าง ๆ

3. ไผ่เหลือง หรือไผ่งาช้าง ไผ่บงดำ ไผ่จันดำ เป็นไผ่ที่ปลูกง่าย โตเร็วในดินทุกชนิด ลำต้นมีสีเหลืองแกมเขียว ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 7-12 ซม. ปล้องยาว 20- 25 ซม. มักนำไปใช้ในการทำเฟอร์นิเจอร์ แจกัน ที่เขี่ยบุหรี่ แต่คนไทยมักปลูกเพื่อเป็นไม้ประดับมากกว่า

4. ไผ่เลี้ยง หรือเรียกเป็นทางการว่าไผ่คลาน พบมากทางภาคกลาง ลำต้นสีเขียวสด ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2-3 ซม. ปล้องยาว 20-25 ซม. แต่ละลำมีจำนวนปล้อง 20-30 ปล้อง ไผ่ชนิดนี้ชอบดินร่วน อากาศร้อนชื้น ส่วนใหญ่จะปลูกเป็นไม้ประดับมากกว่า เพราะสีดำสวยงาม นอกจากนี้ ลำต้นเกือบตัน จึงนิยมใช้ทำคันเบ็ด ไม้หลัก และชิ้นส่วนเฟอร์นิเจอร์

5. ไม้รวก ถือว่าเป็นไม้เศรษฐกิจที่สำคัญ พบมากทางที่สูงภาคกลางและภาคเหนือ โดยเฉพาะในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ชอบอากาศร้อน ไม่มีน้ำขัง มีลักษณะเป็นพุ่มเตี้ย มีลำขนาดเล็ก เส้นผ่าศูนย์กลาง 2-7 ซม. มักใช้ในการทำเยื่อกระดาษ รั้วบ้าน วัสดุก่อสร้าง หรือไม้ปักเลี้ยงหอย

6. ไผ่ป่าหรือไผ่หนาม ซึ่งชาวเงี้ยวเรียกว่าไม้ซางหนาม มักพบเป็นกอหนาแน่นตามชายฝั่งแม่น้ำ ริมคลอง ที่ราบลุ่มทั่วไปทุกภาค เป็นไผ่ขนาดใหญ่ เนื้อหนา มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 10-150ซม. ส่วนใหญ่จะใช้ในการก่อสร้างบ้านหรือพะอง

7. ไผ่ลำมะลอก มีแทบทุกภาค หากแต่พบน้อยในภาคใต้ เป็นไม้พุ่มใหญ่ลำต้นสีเขียวแก่ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 3-12 ซม. มักใช้ในการก่อสร้าง ทำเสา ทำเสาโป๊ะ ฝาบ้าน ไม้กวาด

---

[4] เกษม ตั้งทรงศักดิ์, (ไม้ไผ่พืชพันธุ์แห่งอารยธรรม), หน้า 100

8. ไผ่ไร่ เป็นไม้ไผ่ขนาดเล็ก ลำมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 0.5-2.5 ซม. สีเขียวแกมเทา ขนปกคลุมทั่วลำ ชั้นเป็นกอหนาแน่น พบแทบทุกภาค มักนำมาใช้ในการทำด้ามไม้กวาด

9. ไผ่ซางหรือไผ่นวล ไผ่ซางนวล ไผ่ซางดอย มีชั้นทุกภาค โดยเฉพาะทางภาคเหนือและภาคกลาง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 3-12 ซม. ส่วนใหญ่ ลำต้นจะนำไปเป็นของใช้ในครัวเรือนหรือเยื่อกระดาษ

10. ไผ่บง มักพบตามป่าดิบ ริมน้ำ โดยเฉพาะทางภาคเหนือและอีสาน เป็นไม้ขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลาง 6-18 ซม. ปล้องมีความยาว 30 ซม. ส่วนใหญ่จะใช้ทำรั้วบ้าน เสื่อลำแพน และงานจักสาน

ไม้ไผ่ที่พบในภูมิภาคตะวันตกในระหว่างช่วงที่เข้าไปสำรวจการผลิตผลิตภัณฑ์พื้นบ้านตะวันตก จะพบว่าในบริเวณที่เป็นที่ราบจะพบไม้ไผ่สีสุก ซึ่งปัจจุบันนับวันจะน้อยลงทุกที ผลิตภัณฑ์บางอย่างที่เคยใช้ไม้สีสุกต้องหันมาใช้ไม้ไผ่ที่มีเนื้ออ่อนกว่าแทน เช่น ไผ่นวลจากป่าจากเทือกเขาแถบตะวันตกของภาค คือ จากป่ากาญจนบุรี ราชบุรี ส่วนไม้รวกนั้นส่วนใหญ่มาจากแถบภูเขาเอามาทำเข่งหลัว ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผู้ใช้มีความต้องการจำนวนมาก ประกอบกับการตัดทั้งกอและเลือกเอาเฉพาะลำที่แก่มาใช้ประโยชน์ ทำให้ไม้รวกกำลังถูกทำลายอย่างรวดเร็วเช่นกัน นอกจากไม้ไผ่สีสุก ไผ่นวล ไผ่รวกแล้ว ยังมีไผ่ผาก ซึ่งนำมาใช้ทำเสื่อลำแพน

ไม้ไผ่ที่ใช้ในการจักสาน

เอนก บุญภักดี และ พิสัณห์ ใจสุทธิ [5] ได้กล่าวถึงไม้ไผ่ที่ใช้ในการจักสานไว้ ดังนี้ คือ

ไม้ไผ่ที่นำมาใช้ในการจักสานนั้น ตามธรรมดาใช้ไม้ไผ่ที่เนื้อไม้มีความเหนียวและไม่อ่อนแก่เกินไป คือมีอายุอยู่ระหว่าง 2-4 ปี กับไม่มีตัวแมลงไช โดยมากเป็นไม้ไผ่จำพวกไผ่สีสุก ไผ่ลำมะลอก ไผ่เลี้ยง ไผ่เฮี้ยะ(มีมากทางภาคเหนือ) และไม้รวก ไผ่บางชนิดก็ใช้ได้เหมือนกัน ถ้าทดลองตัดมาผ่าและจักเป็นตอกแล้วมีความเหนียวดี

ไม้ไผ่ที่จะนำมาใช้ในการจักสานลำต้นจะต้องตรง เพื่อให้ได้เส้นตอกดี และไม่ใช่ไม้ปลายด้วน เพราะไม้ปลายด้วนเวลาเอามาจักและเหลาเป็นเส้นตอก จะได้ตอกเสี้ยวเสีย ใช้สานไม่ได้เป็นส่วนมาก อนึ่งไม้ไผ่ที่มีอายุต่ำกว่า 2 ปีลงมา เมื่อทำเป็นเครื่องจักสานแล้ว มักมีตัวมอด

---

[5] เอนก บุญภักดี & พิสัณห์ ใจสุทธิ, เครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา), หน้า 3-4

ใช้ไม้ให้เสียไป จึงไม่ควรใช้ แต่ถ้าเป็นไม้ไผ่อายุ 5-6 ปีขึ้นไป ผิวและเยื่อไม้จะแข็งมาก ไม่เหมาะที่จะนำมาจักสาน อย่างไรก็ดี ไม้ไผ่ที่จะนำมาเป็นเครื่องจักสานชนิดที่ต้องการความคงทน ควรจะได้ต้มหรืออบ เพื่อป้องกันเชื้อราหรือตัวมอดเสียก่อน

ไม้ไผ่กับการใช้สอย

ในประวัติศาสตร์ไทย มีหลักฐานที่กล่าวอ้างว่า คนไทยได้รู้จักนำไม้ไผ่มา ใช้สอยในชีวิตประจำวันมาตั้งแต่โบราณกาล ในสมัยสุโขทัย ได้มีการกล่าวถึงการนำไม้ไผ่มาสานเป็นครุใส่น้ำส่งส่วยแก่ขอมในสมัยพระร่วง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มีหลักฐานบันทึกกล่าวถึงไม้ไผ่และการใช้สอย ดังเช่น จากจดหมายเหตุลาลูแบร์ ได้บรรยายสิ่งที่ตนได้เห็นเกี่ยวกับไม้ไผ่ว่า

กรุงสยามนั้นตั้งอยู่กลางถิ่นที่เกือบจะมิได้ทำการเพาะปลูกเลยก็แทบจะว่าได้ ปกคลุมด้วยป่าไม้ ต้นไม้สำคัญและมีมากที่สุดของกรุงสยามก็คือ ต้นไม้อย่างหนึ่งซึ่งเรียกตามภาษาในอินเดียว่า แม้มบู ในภาษาโปรตุเกตว่า แบมบู ในภาษาสยามว่าไม้ไผ่... ชาวสยามใช้เอาไม้ไผ่มาสีกันเป็นไปได้ เพราะผิวไม้ไผ่แข็งมาก ตัดกระบอกไม้ไผ่มาสองอัน อันหนึ่งเจาะรูตรงกลาง อีกอันหนึ่งผ่าเป็นซีก เอาอันเล็กถูอันกระบอกอย่างเลื่อยเลื่อยไม้ได้ และเอาใบไม้หรือปุยอะไรแห้ง ๆ ยัดลงในรูไม้ไผ่ที่ กำลังเจาะ ถู ๆ ไปสักครู่ก็จะลุกเป็นไฟ ไม่ถึงไหม้ตัวไม้ไผ่ [6]

เรือนที่ชาวสยามอยู่ก็หลังย่อม ๆ แต่ล้อมรอบไปด้วยลานกว้างอันงดงาม ไม้ไผ่เท่านั้นผ่าออกใช้ ทำฟากปูพื้น จักออกขัดแตะเป็นฝา และใช้เป็นเครื่องบนหลังคาเรือนไปในตัวเสร็จ... เสาแถวหนึ่งมีมากกว่า 4 หรือ 6 ต้นก็เอาไม้ไผ่ผูกขวางเป็นรอด แกนไม้รอดบันไดก็เป็นไม้ไผ่พาดไว้ นอกชานเรือน เหมือนกะไดปีนขึ้นเสียลม... จึงมีลูกชั่นบันไดทำด้วยไม้ไผ่ผ่าซีก [7]

พระมหากษัตริย์สยาม โปรดเสด็จประพาสป่าไล่มฤค บางทีประทับแรมตั้งหลาย ๆ ราตรี ในป่ามีพลับพลาพักแรมทำด้วยไม้ไผ่อยู่บางแห่ง [8]

ในส่วนที่เกี่ยวกับภาชนะ ลาลูแบร์ ได้บันทึกไว้ว่า

---

[6] พิมาน แจ่มจรัส, ชุมนุมจดหมายเหตุฝรั่งในเมืองไทย, (พระนคร:ผ่านฟ้าวิทยา, 2510), หน้า 57-58

[7] เรื่องเดียวกัน หน้า 140-141

[8] เรื่องเดียวกัน หน้า 160

...ภาชนะทำด้วยไม้หรือเครื่องจักสาน และไม้ไผ่เกลี้ยงหรือลงรัก กะลามะพร้าว หรือกระบอกไม้ไผ่ก็เป็นเครื่องใช้กระจุกกระจิกได้หมด... ครุของชาวสยามที่จะตักน้ำก็ใช้ไม้ไผ่สานอย่างประณีต [9]

ในส่วนที่เกี่ยวกับนาวาพาหนะ ลาลูแบร์ได้บันทึกไว้ว่า

เรือที่ใช้กันตามธรรมดานั้น มีฝีพายฝีแจวน้อยคน กลางลำก็มีประทุนขัดแตะด้วยไม้ไผ่. ..ในเรือยาวสำหรับงานราชพิธีหรือเรือพระที่นั่งต้นขององค์พระมหากษัตริย์สยามเองนั้น...ถ้าเป็นขุนนางสามัญก็มีแต่ร่มคันเดียว..ถ้าเป็นขุนนางที่มียศสูงขึ้นไป นอกจากร่มที่นั่งก็ยังยกพื้นสูงขึ้นไปอีก ตัวขุนนางนั้นปกด้วยหลังคา..ชาวสยามเรียกว่ากูบ กูบนั้นเป็นซุ้มทึบ เปิดข้างด้านหน้าและด้านหลังสานด้วยไม้ไผ่ ลงรักทั้งข้างนอกและข้างในเป็นสีดำและสีแดง [10]

จากบันทึกของบาดหลวงตาชาร์ด ซึ่งได้เดินทางเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้บันทึกไว้ว่า

ตั้งแต่บางกอกไปจนถึงกรุงสยาม เราพบหมู่บ้านเป็นอันมาก ทั่วทั้งสองฝั่งแม่น้ำ หมู่บ้านเหล่านี้ ประกอบด้วยกระท่อมเป็นเรือนยกสูง เนื่องจากน้ำท่วม เป็นเรือนที่สร้างขึ้นจากไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง ซึ่งไม้ของมันนำมาใช้สารพัดประโยชน์ในประเทศนี้ ลำต้นกับกิ่งใหญ่ใช้ทำเสาและเพดาน กิ่งเล็กใช้ทำหลังคาและสานเป็นฝาห้อง [11]

จากสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยในอดีต แสดงให้เห็นว่าคนไทยได้ใช้เครื่องไม้ไผ่ในการดำรงชีวิต แสดงให้เห็นว่าคนไทยได้ใช้เครื่องไม้ไผ่ในการดำรงชีวิต ในปัจจุบันเราจะพบว่าไม้ไผ่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการสร้างเรือนและเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น กระจาด กระบุง ตะกร้า ลอบ ไซ ผัด และอื่น ๆ โรเบิร์ต ออสตินกับคณะได้แสดงตัวเลขเกี่ยวกับการใช้ไม้ไผ่ไว้ ดังนี้

---

[9] เรื่องเดียวกัน หน้า 165

[10] เรื่องเดียวกัน หน้า 199

[11] เกษม ตั้งทรงศักดิ์, (ไม้ไผ่พืชพันธุ์แห่งอารยธรรม), หน้า 201

ปริมาณไม้ไผ่ในการบริโภคต่อปีเป็นตัน [12]

ยอดรวม	ทำเยื่อกระดาษ	สินค้าอุตสาหกรรม	สร้างบ้าน	อื่น ๆ ประเทศไทย
300,000	1,000	100,000	100,000	9,000

สรุปได้ว่า ไม้ไผ่เป็นพืชเมืองร้อน ตระกูลหญ้าที่มีขนาดสูงสุด เนื้อแข็งขึ้นเป็นลำ มีปล้องข้อ เจริญเติบโตรวดเร็ว ทั่วโลกมีอยู่ประมาณ 1,250 ชนิด แต่เท่าที่พบในประเทศไทยมีประมาณ 40-050 ชนิด สามารถนำมาใช้งานได้ประมาณ 32 ชนิด และที่พบเห็นอยู่ทั่วไปมีอยู่ประมาณ 10 ชนิด คือไผ่สีสุก ไผ่ตง ไผ่เหลือง ไผ่เลี้ยง ไผ่รวก ไผ่ป่า ไผ่ลำมะลอก ไผ่ไร่ ไผ่ซาง ไผ่บง ซึ่งนำใช้ประโยชน์ในการสร้างที่พัก เครื่องใช้ภายในครัวเรือน

แหล่งผลิตภัณฑ์ในเขตภูมิภาคตะวันตก

จากการออกสำรวจแหล่งผลิตผลิตภัณฑ์ด้วยไม้ไผ่ในเขตภูมิภาคตะวันตกในช่วงระยะเวลาประมาณ 1 ปี 6 เดือน ได้พบผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ไม่น้อยกว่า 75 ชนิด ใน จำนวน 7 จังหวัด 19 อำเภอ ดังได้แสดงไว้ในตารางข้างล่าง

กจ	หมายถึง	กาญจนบุรี	นฐ	หมายถึง	นครปฐม
สส	หมายถึง	สมุทรสงคราม	ปข	หมายถึง	ประจวบคีรีขันธ์
ม	หมายถึง	อำเภอเมือง	1	หมายถึง	อำเภอท่ามะกา
2	หมายถึง	อำเภอเขาย้อย	3	หมายถึง	อำเภอบ้านลาด
4	หมายถึง	อำเภอบ้านแหลม	5	หมายถึง	อำเภอท่ายาง
6	หมายถึง	อำเภอโพธาราม	7	หมายถึง	อำเภอบ้านโป่ง
8	หมายถึง	อำเภอดำเนินสะดวก	9	หมายถึง	อำเภอศรีประจันต์
10	หมายถึง	อำเภอสามชุก	11	หมายถึง	อำเภอบางปลาม้า
12	หมายถึง	อำเภอบางคณที	13	หมายถึง	อำเภออัมพวา

---

[12] Robert Austin, Dana Levy, and Koichiro Ueda, BAMBOO, (New York) p.201

ประเภทผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่ในเขตภูมิภาคตะวันตก แสดงแหล่งที่พบในระดับอำเภอ

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์ / อำเภอ	กจ		นฐ	เพชรบุรี					ราชบุรี				สุพรรณบุรี				สส		ปข	
		ม	1	ม	ม	2	3	4	5	ม	6	7	8	ม	9	10	11	12	13	14	
1	กงครอบน้ำตาล									*											
2	กรงนกกระทา		*																		
3	กรงนกเขา								*												
4	กรงนกเขาใหญ่						*														
5	กระจี้									*											
6	กระจาดก้นแปดเหลี่ยม													*							
7	กระจาดก้นหกเหลี่ยม		*				*			*	*				*						
8	กระจาดก้นสี่เหลี่ยม										*			*	*	*	*				
9	กระจาดย่อส่วน									*											
10	กระชอน		*																		
11	กระบุงหาบ						*		*	*	*		*	*	*		*				
12	กระบุงตวง (โกย)													*			*				
13	กระบุงแบก																*				
14	กระบุงย่อส่วน												*				*				
15	กระเป๋าหวายยกตอก																*				
16	กระด้ง										*				*						
17	กระโล่ (กะโล่)									*	*			*							
18	กระชังปลา															*					
19	กระบาย					*	*														
20	กระทาย					*															
21	กระเหล็บ					*															
22	กะโย																			*	
23	กะฮัง							*												*	V
24	ชนาด(ชะโรง ชังโรง)									*											

17309
ศต
77
113
ท9ม56
ล.2

ห้องสมุด
คณะวิทยาศาสตร์ศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

ได้รับบริจาค

อันดับ	ผลิตภัณฑ์	กจ		นฐ	เพชรบุรี					ราชบุรี				สุพรรณบุรี				สส		ปข
	ผลิตภัณฑ์ \อำเภอ	ม	1	ม	ม	2	3	4	5	ม	6	7	8	ม	9	10	11	12	13	14
25	เข่งเป็ด											*								
26	เข่งไก่											*				*				
27	เข่งไม้รวก (หลัว)	*	*			*				*		*	*							
28	เข่งหาบหอม												*							
29	ชะนาง			*																*
30	ไซ (เสือ)			*										*						
31	เตี๋ยม(เสียม)			*																
32	ตะข้องตัดคอ																*			
33	ตะข้องปลา		*											*	*					
34	ตะข้องงู (กระชัง)																*			
35	ตะข้องกบ						*								*					
36	ตะข้องอีเป็ด														*					
37	ตะกร้าก้นหกเหลี่ยม														*					
38	ตะกร้าทางมะพร้าว																*			
39	ตะกร้าไม้ไผ่(กระเช้า)								*						*		*			
40	ตะกร้าหวายยกดอก														*		*			
41	ตะกร้าหวาย									*						*				
42	ตะกร้าจีน (ใส่ปลา)														*		*			
43	ตระกร้อสอยผลไม้															*				
44	ตุ้ม (เครื่องมือจับปลา)													*						
45	ตะแกรง				*	*								*						
46	ตะแกรงย่อส่วน				*									*						
47	บุ้งกี๋หวาย									*										
48	บุ้งกี๋หอม									*										
49	ปิ้งโล้ย														*					
50	ฝาชีโปร่ง									*							*			

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์ / อำเภอ	กจ		นฐ	เพชรบุรี					ราชบุรี				สุพรรณบุรี				สส	
		ม	1	ม	ม	2	3	4	5	ม	6	7	8	ม	9	10	11	12	13
51	ฝาชีทรงกรวย																*		
52	ฝาชีลายสาม														*				
53	ปั้นน้ำชายกดอก													*			*		
54	เปลหวาย															*	*		
55	เปลไม้ไผ่													*					
56	เฝือก									*							*		
57	ฝาเช่ง									*									
58	พัดไม้ไผ่									*					*				
59	พัดประดิษฐ์													*					
60	หมวกใบตาล									*									
61	หมวกโกยโล้ย			*															
62	หมวกไห่หน่ำโล้ย																	*	*
63	หมวกใบลาน														*				
64	หมวกทางมะพร้าว												*						
65	ลอบยืน (อีหลง)									*				*					
66	ลอบนอน									*				*			*		
67	เสื่อกก							*											
68	เสื่อไม้รวก	*																	
69	เสื่อลำแพน									*									
70	สุ่มไก่							*		*									
71	สุ่มย่อส่วน													*					
72	สาแหรกหกมุม				*									*					
73	อีจู้				*														
74	อีตุ๊ด														*				
75	อีปุ๋ง				*														

แหล่งผลิตผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน แยกตามอำเภอ ตำบล และช่างจักสาน และประเภทผลิตภัณฑ์
ข้อมูลสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2527

จังหวัดกาญจนบุรี

อำเภอเมือง

40/1	ถ.สองแคว	นางจันทนา เงินประเสริฐศรี	เข่งหลัว
305	ถ.แสงชูโต	นางขำ ศิลาแดง	เสื่อไม้รวก
305		นางชม เลี่ยมเภา	เสื่อไม้รวก

อำเภอท่ามะกา

หมู่ 4	ต.พงตึก	นางคำ จันทร์ประเสริฐ	กระจาดหาบ กะโล่
106 หมู่ 5	ต.หวายเหนียว	นางพิศ นิสัยตรง	กระจาดหาบ กะโล่ ตะแกรง
51 หมู่ 5		น.ส.สมพร จันทร์ขำ	กระจาด กระชอน กะโล่ ตะแกรง
26 หมู่ 5	ต.หนองกรด	นายสงวน มูลเมือง	กรงนกกระทา กรงนกคุ่ม
21 หมู่ 4	ต.ท่ามะกา	นายนนท์ เจริญสุข	กระจาดหาบ

จังหวัดนครปฐม

อำเภอเมือง

104 หมู่ 1	ต. โพรงมะเดื่อ	นางไหล กันโสม	ข้องทรงหม้อดิน
27 หมู่ 2		นายฝั้น พรมมิโย	ไซ (เสือ)
37 หมู่ 2		นางสุข ครอาระวะ	ไซ
18 หมู่ 8	ต.สนามจันทร์	นางกิมบ๊วย แซ่ลิ้ม	เต๋ียม
521/1	ถ.ราชดำริ	นายชัยยศ เจริญชัยสมบัติ	เต๋ียม
หมู่ 4	ต.นครปฐม	น.ส.อารี วิทางจีน	หมวกโกยโล้ย

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

อำเภอบางสะพาน

256 หมู่ 6	ต.ธงชัย	นางแอ๊ว วัฒนศัพท์	กระจาดหาบ ชะนาง กะโย
136 หมู่ 6		นางบุญชุบ วัดล่อม	กระจาดหาบ กระด้ง เข่งตากรวย ตะกร้าทางมะพร้าว

จังหวัดเพชรบุรี

อำเภอเมือง

26	บ้านดอนจุฬา	ต.ไร่สัม	นางเตี้ย วันดี นายผวน วันดี	อีจู้ อีปุง กระบาย กระชัง
67	บ้านดอนจุฬา		นายรวย ชะเอม	กระบุง

อำเภอบ้านลาด

81	หมู่ 2	ต.สะพานไกร	นายบัว ชานมณีรัตน์	กระจาด กระบุง กะโล่
82	หมู่ 1		นายจิตร นุชประคอง	กรงนกเขา
7	หมู่ 3		นายจะ ถนอมรัตน์	กระบุง อีจู้
		ต.โรงเข้	นายเพลิน	กระจาดหาบ
33	หมู่ 1		นายผวน พลมี	กรงนกเขา

อำเภอท่ายาง

182	หมู่ 3	ต.ท่าคอย	นายโถ พรหมจรรย์	กระเช้าหรือตะกร้า
182	หมู่ 3		นายเหี้ยม เมฆอ่อน	กระเช้าหรือตะกร้า
173	หมู่ 3		นายต่วน ยอดทอง	กรงนกเขา

อำเภอเขาย้อย

56/1	หมู่1 หนองทุ่ม	ต.ทับคาง	นายนุ่ม เปียดกระสินธุ์	กะบาย กระเหล็บ

อำเภอบ้านแหลม

43	หมู่ 4	ต.ท่าแร้ง	นายน้อย แดงประดับ	สุ่มไก่ กะฮัง

จังหวัดราชบุรี

อำเภอเมือง

หมู่ 1		ต.พงสวาย	นายมานิตย์ บุตรขวัญ	กระจาดหาบตาจีน(ตาเฉลว)
หมู่ 1			นายฉลาด บุตรขวัญ	กระจาดหาบตาจีน(ตาเฉลว)
หมู่ 1			นางทิม แซ่โอ	กระจาดหาบ
หมู่ 5			นางละมัย ส้มเกลี้ยง	กระจี้
หมู่ 4			นางชื่น สงวนทรัพย์	กระบุง

หมู่ 4		นายเลี่ยม-นางเล็ก ฉัตรมงคล	กระบุง
หมู่ 4		นายป้อม ขุนศรีมา	กะโล่
41 หมู่ 6		นายจรัญ หลิมพลอย	ขนาด (ชะโลง ชังโลง)
50 หมู่ 4		นางข่ำ เหงาอ่อง	ตะแกรง
7 หมู่ 5		นายพุฒ อ่อนน้อม	ตะแกรง
หมู่ 5		นายเขียง จำปาศรี	ตะแกรง
หมู่ 5		นายหลี เวชสืบ	ตะแกรง
11 หมู่ 3		นายแถว นิ่มนวล	บุ้งกี๋หวาย
28 หมู่ 7		นายสมาน ยินดี	บุ้งกี๋หอม
หมู่ 4		นางรัตนา เต็มสุข	ฝาชี
หมู่ 5		นางเทียม รัตนาแท้	ฝาชี
หมู่ 4		นายบุญชู จำปาศรี	หมวกใบตาล
หมู่ 4		นางสมวง จำปาศรี	หมวกใบตาล
หมู่ 6		นางสะท้อน เนื้อแต่เย็น	หมวกใบตาล
31 หมู่ 1	ต.ท่าราบ	นายฟอง แก้วเมืองทอง	กระชัง
33 หมู่ 1		นางสำราญ ขันสาริกา	กระชัง กะโล่
35 หมู่ 2		นางเชิ้ง นิยมศาสตร์	พัดไม้ไผ่
35 หมู่ 2		น.ส.ดรุณี นิยมศาสตร์	พัดไม้ไผ่
38 หมู่ 2		นายสง่า เนียมประเสริฐ	พัดไม้ไผ่
หมู่ 6	ต.ท่าสะหุ่น	นางยิ้ม ชาญปรีชาอักษร	กงครอบน้ำตาล
15 หมู่ 5	ต.พิกุลทอง	นายสงวน เย็นใส	กระฮัง (เข่งใส่หญ้า)
13 หมู่ 5		นายลาภ พวงมาลา	ลอบยืน ลอบนอน เฝือก
หมู่ 4	ต.อ่างทอง	นางเล็ก บุญญาวิน	เสื่อลำแพน
46 หมู่ 4		นายบุตร ฉายแสง	ฝาเข่งหลัว

อำเภอโพธาราม

39/1 หมู่ 7	ต.ท่าชุมพล	นางพิศ คล้ำมณี	กระจาดหาบ กะโล่
11 หมู่ 8		นายเลี้ยง-นางถม อู่อำพร	กระบุง กระจาด ขนับโรย กระด้ง
4 หมู่ 5		นายเทียบ สายจันทร์	กระจาด กระโล่ ตะแกรง
50 หมู่ 8		นายช่วย เกตุมณี	กระบุง
หมู่ 7	ต.บ้านสิงห์	นายพรม เทพธนู	กระบุง

อำเภอบ้านโป่ง

	ต.หนองกบ	นายหลวง ขุนเครือ	เข่งเบ็ด เข่งไก่
		นายสงวน ยางงาม	เข่งเบ็ด เข่งไก่
	ต.บ้านด่าย	นายประสาน ปานปรีดี	เข่งหลัว
	ต.หนองปลาหมอ	นางสวย จันทร์แรม	เข่งหลัว
15/6 หมู่ 3	ต.ท่าผา	นางบุญช่วย รักดี	เข่งหลัว
15/8 หมู่ 3		นางบุญ แซ่เตี๋ย	เข่งหลัว

อำเภอดำเนินสะดวก

85 หมู่ 8	ต.ดอนกรวย	นายน้อย ทรัพย์ถึก	เข่งหาบหอม
หมู่ 8		นายช่วย ทับทิม	เข่งหาบหอม

จังหวัดสุพรรณบุรี

อำเภอเมือง

74 หมู่ 3	ต.โพธิพระยา	นางสงวน จำปาเงิน	กระจาด กระเช้า กระเป๋าถือ
69 หมู่ 3		นายถวิล ทองขาว	เปลไม้ไผ่
56 หมู่ 1	ต.ดอนโพธิ์ทอง	นายบุญมี พันธ์แตง	กระจาด กระบุง
166 หมู่ 3		นายพูน พันธ์แตง	กระจาด กระเช้า
130 หมู่ 3		นายเงิน พุทธชัย	กระบุง
120 หมู่ 3	ต.พิหารแดง	นายจอม เจริญสุข	กระจาด กระโล่
7 หมู่ 3		นายละออ ทัพรักษ์	อีจู้ ไซ
119 หมู่ 3		นายชั้น จิตตระกูล	ตะแกรง
87 หมู่ 5	ต.สนามชัย	นายบัว คำแสน	กระจาด
5 หมู่ 10	ต.บางปลาม้า	นายจวน กำมณี	กระจาด
147 หมู่ 5	ต.โคกคาม	นายสงวน ยางทอง	กระจาด กระชอน กระเช้า กระชังงู
15 หมู่ 5	ต.สวนแตง	นายทองม้วน กองสินแก้ว	กระบุง ข้องกบ ข้อง อีเป็ด ไซ
470 หมู่ 4		นายแดง สมโสดา	กระบุง
48 หมู่ 4		นายดาว ไทยลา	ข้องเบ็ด ไซ
294 หมู่ 4		นายไข่ ชื้ววงค์	ข้องกบ ไซ

อำเภอศรีประจันต์

115 หมู่ 1	ต.วังน้ำซับ	นางบาง แซ่โอ นางยิ้น มัจฉา	กระจาด กระเช้า
17 หมู่ 5		นางเหลี่ยม จับทอง	ตะข้อง กระเช้า
206 หมู่ 3		นางผ่อง วรเสน	กระจาด
184 หมู่ 3		นางไลย์ ผลเสน	กระจาด กระเช้า ผัดไม้ไผ่
184 หมู่ 3		น.ส.น้ำวุ้น ผลเสน	กระจาด กระเช้า ผัดไม้ไผ่
76 หมู่ 4	ต.บางงาม	นายเจ็กเตีย แซ่ลิ้ม	กระจาด ปิ้งโล้ย กระเช้า กระบุง
84 หมู่ 4		นางอยู่ แซ่ลิ้ม	กระด้ง อีดูด กระบุง ตะแกรง

อำเภอบางปลาม้า

80 หมู่ 1	ต.บ้านแหลม	นางปิ่นแก้ว แสงจันทร์ฉาย	กระเช้า กระเป๋าถือ กระบุง ฝาชี
81 หมู่ 1		นายแพง-นางปิ่นทอง จิ๋วเชื้อจาน	กระบุง กระบุงแบก เฝือก
18 หมู่ 10	ต.บางปลาม้า	นายเล็ก ชำอรุณ	กระบุง
หมู่ 1	ต.องค์รักษ์	นายฉัน-นางลิ้นจี่ วงศ์พิทักษ์	กระเช้า กระเป๋าถือ
89 หมู่ 1	ต.สาลี	นายประหยัด-นางฉวี ยาหอมทอง	กรงนกเขา
90 หมู่ 1		นายหยิบ ยาหอมทอง	กรงนกเขา
94 หมู่ 1		นายชอบ พุทธศรี	กรงนกเขา
94 หมู่ 1		น.ส.ติ๋ว พุทธศรี	กรงนกเขา
94 หมู่ 1		นางบุญชู พุทธศรี	กรงนกเขา
104 หมู่ 2	ต.วังน้ำเย็น	นายพี โต้วไพอิน	ข้องตัดคอ ตะกร้าล้างปลา
59 หมู่ 3		นายเช้า ชันทอง	เข่งเบ็ด เข่งไก่ ตะกร้าล้างปลา

อำเภอสามชุก

516 หมู่ 2	ต.สามชุก	นางทองใบ อินทพาศน์	กระจาด
516 หมู่ 2		น.ส.พาณี อินทพาศน์	กระจาด
316 หมู่ 2		นายจวน จันเจริญ	กระชัง

จังหวัดสมุทรสงคราม

อำเภอบางคณที

9 หมู่ 9	ต.โรงหีบ	นางพาด ทรงฤทธิ์	กระจาด หมวกไห่หน่ำโล้ย(กะโล่)
		นางฉะอ้อน สถานสถิตย์	กระจาด หมวกไห่หน่ำโล้ย(กะโล่)

ผลิตภัณฑ์ แหล่งที่พบ และจำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์	แหล่งที่พบ					จำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์
		จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่ที่	เลขที่	
1	กงครอบน้ำตาล	ราชบุรี	เมือง	ต.ท่าสะหุ่น	6		1
2	กรงนกกระทา	กาญจนบุรี	ท่ามะกา	หนองกด	5	26	1
3	กรงนกเขา	เพชรบุรี	บ้านลาด	สะพานไกร	1	82	1
				โรงเข้	1	33	1
			ก่ายาง	ท่าคอย	3	173	1
		สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	สาลี	1	89,90,94	6
4	กระจี้	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	5		1
5	กระจาดก้นแบดเหลี่ยม	สุพรรณบุรี	เมือง	ดอนโพธิทอง	3	166	1
6	กระจาดก้นหกเหลี่ยม	กาญจบุรี	ท่ามะกา	พงตึก	4		1
				หวายเหนียว	5	51,106	2
				ท่ามะกา	4	21	1
		เพชรบุรี	บ้านลาด	โรงเข้			1
		ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	1		3
			โพธาราม	ท่าชุมพล	5	4	1
					7	39/1	1
					8	11	2
		สุพรรณบุรี	สรีประจันต์	วังน้ำซับ	1	115	2
					3	206,184	3
		ประจวบคีรีขันธ์	บางสะพาน	ธงชัย	6	136,256	2
7	กระจาดก้นสี่เหลี่ยม	เพชรบุรี	บ้านลาด	สะพานไกร	2	81	1
		สุพรรณบุรี	เมือง	โพธิพระยา	3	74	1
				ดอนโพธิทอง	1	56	1
					3	166	1
				พิหารแดง	3	120	1
				สนามชัย	5	87	1

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์	แหล่งที่พบ จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่ที่	เลขที่	จำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์
			บางปลาม้า	บางปลาม้า	10	5	1
				โคกคาม	5	147	1
	กระจาดก้นสี่เหลี่ยม	สุพรรณบุรี	ศรีประจันต์	บางงาม	4	76	1
			สามชุก	สามชุก	2	516	2
		สมุทรสงคราม	บางคณฑี	โรงหีบ	9	9	2
8	กระจาดย่อส่วน	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	4		2
9	กระชอน	กาญจนบุรี	ท่ามะกา	หวายเหนียว	5	51	1
		สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	โคกคาม	5	147	1
10	กระบุงหาบ	เพชรบุรี	เมือง	ไร่ส้ม	บ้านดอนจุฬา	67	1
			บ้านลาด	สะพานไกร	2	81	1
					3	7	1
			ท่ายาง	ยางหย่อง	5	6	1
		ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	4		2
			ดำเนินสะดวก	ดอนกรวย	6	53/6	1
			โพธาราม	ท่าชุมพล	8	50	1
				บ้านสิงห์	7		1
		สุพรรณบุรี	เมือง	ดอนโพธิทอง	1	56	1
					3	130	1
				สวนแตง	4	470	1
					5	15	1
			บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	81	1
				บางปลาม้า	10	81	1
			ศรีประจันต์	บางงาม	4	76,84	1
11	กระบุงตวง (โกย)	สุพรรณบุรี	เมือง	สวนแตง	4	470	1
					5	15	1
12	กระบุงแบก	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	81	2

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์	แหล่งที่พบ จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่ที่	เลขที่	จำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์
13	กระบุงย่อส่วน	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	80	1
		ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	4		3
14	กระเป๋าหวายยกดอก	สุพรรณบุรี	เมือง	โพธิพระยา	3	74	1
			บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	80	1
				องค์รักษ์	1		2
15	กระด้ง	ราชบุรี	เมือง	ท่าราบ	1	33	1
			โพธาราม	ท่าชุมพล	8	11	1
		ประจวบ ฯ	บางสะพาน	ธงชัย	6	136	1
		สุพรรณบุรี	ศรีประจันต์	บางงาม	4	84	1
16	กระโล่ (กะโล่)	กาญจนบุรี	ท่ามะกา	พงตึก	4		1
				หวายเหนียว	5	51,106	2
		เพชรบุรี	บ้านลาด	สะพานไกร	2	81	1
		ราชบุรี	เมือง	ท่าราบ	1	33	2
				พงสวาย	4		1
			โพธาราม	ท่าชุมพล	5	4	1
					7	39/1	1
		สุพรรณบุรี	เมือง	พิหารแดง	3	120	1
17	กระชังปลา	เพชรบุรี	เมือง	ไร่ส้ม	บ้านดอนจุฬา	6	2
		ราชบุรี	เมือง	ท่าราบ	1	31	1
		สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	โคกคาม	5	147	1
			สามชุก	สามชุก	2	316	1
18	กระบาย	เพชรบุรี	เมือง	ไร่ส้ม	บ้านดอนจุฬา	6	2
			ท่ายาง	ยางหย่อง	5	6	1
			เขาย้อย	หนองทุ่ม	1	56/1	1
19	กระเหล็บ	เพชรบุรี	เขาย้อย	หนองทุ่ม	1	56/1	1
20	กะโย	ประจวบ ฯ	บางสะพาน	ธงชัย	6	256	1

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์	แหล่งที่พบ จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่ที่	เลขที่	จำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์
21	กะฮัง	เพชรบุรี	บ้านแหลม	ท่าแร้ง	4	43	1
		ราชบุรี	เมือง	พิกุลทอง	5	15	1
22	ขนาด(ชะโรง ชังโรง)	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	6	41	1
23	เข่งเป็ด	ราชบุรี	บ้านโป่ง	หนองกบ			2
		สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	วังน้ำเย็น	3	59	1
24	เข่งไก่	ราชบุรี	บ้านโป่ง	หนองกบ			2
		สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	วังน้ำเย็น	3	59	1
25	เข่งไม้รวก (หลัว)	กาญจนบุรี	เมือง	ถนนสองแคว		41/1	1
	เข่งไม้รวก (หลัว)	เพชรบุรี	เขาย้อย				1
		ราชบุรี	เมือง	ท่าราบ	2		1
				อ่างทอง	4		1
			บ้านโป่ง	ท่าผา	3	1/6,15/8	2
				บ้านค่าย			1
				หนองปลาหมอ			1
26	เข่งหาบหอม	ราชบุรี	ดำเนินสะดวก	ดอนภรวย	8	85,-	2
	ขนับโรย	ราชบุรี	โพธาราม	ท่าชุมพล	8	11	2
27	ชะนาง	นครปฐม	เมือง	โพรงมะเดื่อ	2		1
		ประจวบ ฯ	บางสะพาน	ธงชัย	6	256	1
28	ไซ (เสือ)	นครปฐม	เมือง	โพรงมะเดื่อ	2	27,37	2
		สุพรรณบุรี	เมือง	สวนแตง	4	48,294	2
					5	15	1
29	เตี๋ยม(เสียม)	นครปฐม	เมือง	สนามจันทร์	8	18	1
				ถนนราชดำริ		521/1	1
30	ตะข้องตัดคอ	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	วังน้ำเย็น	2	104	1
31	ตะข้องปลา	นครปฐม	เมือง	โพรงมะเดื่อ	1	104	1
	(ทรงหม้อดิน)	สุพรรณบุรี	เมือง	สวนแตง	5	15	1
			ศรีประจันต์	วังน้ำซับ	5	17	1

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์	แหล่งที่พบ					จำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์
		จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่ที่	เลขที่	
32	ตะข้องงู (กระชัง)	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	โคกคาม	5	147	1
33	ตะข้องกบ	สุพรรณบุรี	เมือง	สวนแตง	4	294	1
					5	15	1
34	ตะข้องอีเป็ด	เพชรบุรี	ท่ายาง	ยางหย่อง	5	6	1
		สุพรรณบุรี	เมือง	สวนแตง	4	48	1
					5	15	1
	ตะข้องมีบ่า	เพชรบุรี	ท่ายาง	ยางหย่อง	5	6	1
35	ตะกร้ากันหกเหลี่ยม	สุพรรณบุรี	ศรีประจันต์	วังน้ำซับ	1	115	2
36	ตะกร้าทางมะพร้าว	ประจวบคีรีขันธ์	บางสะพาน	ธงชัย	6	136	1
37	ตะกร้าไม้ไผ่(กระเช้า)	เพชรบุรี	ท่ายาง	ยางหย่อง	3	182	2
	ตะกร้าไม้ไผ่(กระเช้า	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	โคกคาม	5	147	1
			ศรีประจันต์	วังน้ำซับ	1	115	2
					5	17	1
				บางงาม	4	76	1
	ตะกร้าไม้ไผ่ยกดอก	สุพรรณบุรี	เมือง	โพธิพระยา	3	74	1
				ดอนโพธิทอง	3	166	1
			บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	80	1
				องค์รักษ์	1		3
	ตะกร้าหวาย	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	2		3
38	ตะกร้าจีน(ล้างปลา)	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	วังน้ำเย็น	2	104	1
					3	59	1
39	ตะแกรง	กาญจนบุรี	ท่ามะกา	หวายเหนียว	5	51,106	2
		ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	4	50	1
					5	7,-	3
			โพธาราม	ท่าชุมพล	5	4	1
		สุพรรณบุรี	เมือง	พิหารแดง	3	119	1
			ศรีประจันต์	บางงาม	4	84	1

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์	แหล่งที่พบ					จำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์
		จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่ที่	เลขที่	
40	บุ้งกี๋หวาย	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	3	11	1
41	บุ้งกี๋หอม	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	7	28	1
42	ปิ้งโล้ย	สุพรรณบุรี	ศรีประจันต์	บางงาม	4	76	1
43	ฝาชีโปร่ง	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	4		1
					5		1
44	ฝาชีทรงกรวย	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	81	1
45	ฝาชีลายสาม	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	81	1
46	ปั้นน้ำชายกดอก	สุพรรณบุรี	เมือง	โพธิพระยา	3	74	1
47	เปลหวาย	สุพรรณบุรี	บางปลาม้า				3
48	เปลไม้ไผ่	สุพรรณบุรี	เมือง	โพธิพระยา	3	69	1
49	เฝือก	ราชบุรี	เมือง	พิกุลทอง	5	13	1
		สุพรรณบุรี	บางปลาม้า	บ้านแหลม	1	81	1
50	ฝาเช่ง	ราชบุรี	เมือง	อ่างทอง	4	46	1
51	พัดไม้ไผ่	ราชบุรี	เมือง	ท่าราบ	2	35,38	2
		สุพรรณบุรี	ศรีประจันต์	วังน้ำซับ			2
52	พัดประดิษฐ์	สุพรรณบุรี	ศรีประจันต์	วังน้ำซับ			2
53	หมวกใบตาล	ราชบุรี	เมือง	พงสวาย	4		1
					6		1
54	หมวกโกยโล้ย	นครปฐม	เมือง	นครปฐม	4		1
55	หมวกไห่หน่ำโล้ย	สมุทรสงคราม	บางคณฑี	โรงหีบ	9	9	2
56	หมวกทางมะพร้าว	ราชบุรี	ดำเนินสะดวก		(ตลาดน้ำ)		1
57	ลอบยืน (อีหลง)	ราชบุรี	เมือง	พิกุลทอง	5	13	1
58	ลอบนอน	ราชบุรี	เมือง	พิกุลทอง	5	13	1
59	เสื่อกก	เพชรบุรี	บ้านแหลม	ท่าแร้ง			2
60	เสื่อไม้รวก	กาญจนบุรี	เมือง	บ้านเหนือ	เลขที่ 5 ถ.แสงชูโต		2
61	เสื่อลำแพน	ราชบุรี	เมือง	อ่างทอง	4		1

ลำดับ	ผลิตภัณฑ์	แหล่งที่พบ จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่ที่	เลขที่	จำนวนช่างที่ได้สัมภาษณ์
62	สุ่มไก่	เพชรบุรี	บ้านแหลม	ท่าแร้ง	4	43	1
		ราชบุรี	เมือง	พิกุลทอง	5	15	1
63	สาแหรกหกมุม	สุพรรณบุรี	เมือง				1
64	อีจู้	เพชรบุรี	เมือง	ไร่ส้ม	บ้านดอนจุฬา	26	2
			บ้านลาด	สะพานไกร	3	7	1
			ท่ายาง	ยางหย่อง	5	6	1
		สุพรรณบุรี	เมือง	พิหารแดง	3	7	1
65	อีดูด	สุพรรณบุรี	ศรีประจันต์	บางงาม	4	84	1
66	อีปุง	เพชรบุรี	เมือง	ไร่ส้ม	บ้านดอนจุฬา	26	2

ปัจจุบันแหล่งผลิตบางแห่งเริ่มหยุดหายไป ทั้งนี้เนื่องจาก ช่างจักสานส่วนใหญ่มีอายุประมาณตั้งแต่ 45 ปีขึ้นไปและช่างที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไปก็มีจำนวนมาก รายได้ในการจักสานเฉลี่ยแล้วได้ประมาณ 20 บาทต่อวัน ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายภายในบ้าน คนหนุ่มสาวรุ่นหลังจึงออกไปหางานรับจ้าง ซึ่งรายได้ดีกว่า ซึ่งเป็นสิ่งบอกเหตุว่าศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในแถบภูมิภาคตะวันตกมีแนวโน้มจะเลือนหายไปท่ามกลางผลผลิตจากอุตสาหกรรมที่แผ่ซ่านเข้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง

เอกสารหมายเลข 5

ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

โดย

อาจารย์ เวนิช สุวรรณโมลี

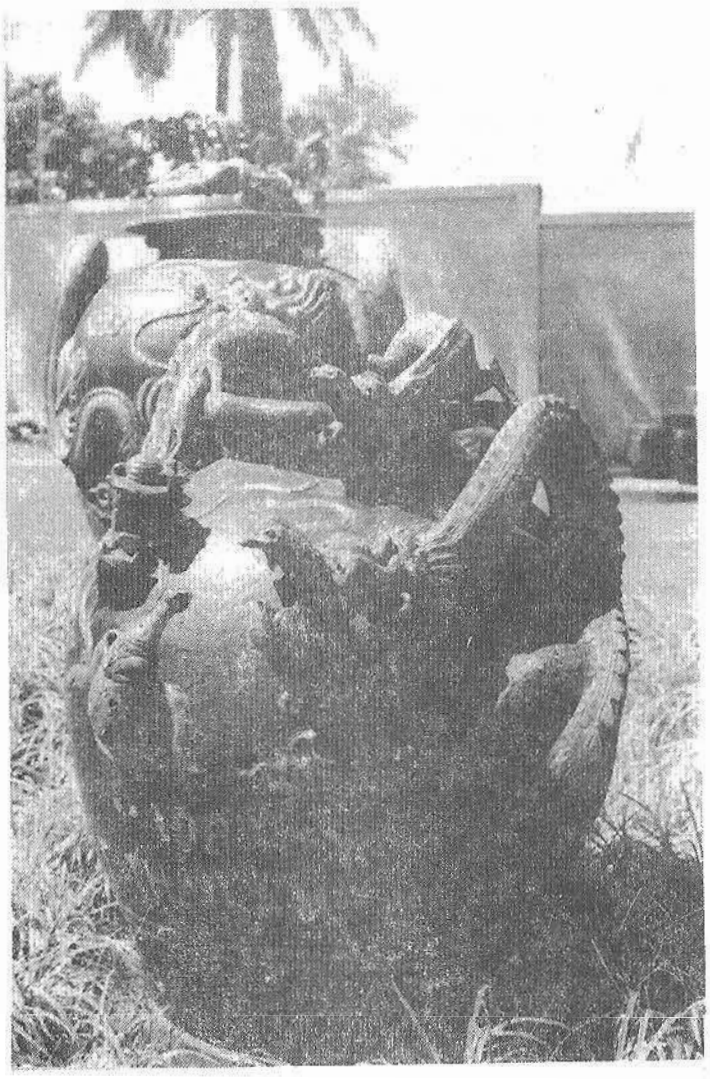

ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตศิลปหัตถกรรมในภูมิภาคตะวันตก

เวนิช สุวรรณโมลี*

สินค้าหัตถกรรมเป็นสินค้าที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในแต่ละท้องถิ่น แต่ละภูมิภาคนั้น ๆ ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวทำให้สินค้าประเภทนี้ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง จากประชาชนทั้งในและต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้เองรัฐบาลจึงประกาศให้ปีนี้เป็นปี "ศิลปหัตถกรรม" ซึ่งต่อเนื่องมาจากปีแห่งการท่องเที่ยว ซึ่งนับว่าประสบผลสำเร็จในการเชิญชวนนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก จนสามารถทำรายได้เข้าประเทศมากมาย สิ่งที่ตามมาจากการที่นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวก็คือ การซื้อของที่ระลึก รวมทั้งสินค้าหัตถกรรมด้วย ทำให้สินค้าต่าง ๆ จำหน่ายได้มากขึ้น ประมาณการว่าร้อยละ 30 ของรายจ่ายทั้งหมดที่นักท่องเที่ยวใช้จ่ายได้นำมาซื้อสินค้าของที่ระลึกและสินค้าหัตถกรรมพื้นเมือง

ความสำคัญของสินค้าหัตถกรรม

สินค้าหัตถกรรมเป็นสินค้าที่ใช้แรงงานและฝีมือของคนในท้องถิ่น ซึ่งอาจใช้เครื่องมือเครื่องจักรบ้าง แต่โดยหลักแล้ว ส่วนใหญ่ผลิตด้วยแรงงานและฝีมือเป็นสำคัญ สินค้าประเภทนี้ จึงสามารถลำดับความสำคัญได้ดังนี้

1. เป็นสินค้าที่ก่อให้เกิดรายได้ แก่ผู้ใช้แรงงานและฝีมือ ตลอดจนผู้ประกอบการจัดจำหน่ายสินค้าประเภทนี้ด้วย รายได้จากการจำหน่ายสินค้าประเภทนี้นับว่าไม่น้อยเลย เพราะเหตุที่รายได้จากการท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2530 ประมาณการไม่ต่ำกว่า 37,785 ล้านบาท**

2. สินค้าหัตถกรรมช่วยสร้างเสถียรภาพให้กับดุลการชำระเงินต่างประเทศ เพราะสามารถนำเงินตราต่างประเทศเข้ามาภายในประเทศมากตามจำนวนนักท่องเที่ยวก็ทำให้ประเทศสามารถลดการขาดดุลการค้ากับต่างประเทศได้บ้าง

---

* อาจารย์ ระดับ 5 ภาควิชาเครื่องเคลือบดินเผา คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** ที่มา บทความ สินค้าของที่ระลึกกับปีการส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศไทย จิตติมา เทียมบุญประเสริฐ, 2530

3. รายได้จากสินค้าหัตถกรรมเป็นรายได้ที่กระจายไปสู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง ทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น เพราะการผลิตสินค้าประเภทนี้ ผลิตตามลักษณะท้องถิ่น ทำให้มีรายได้ทั้งผู้ผลิต ผู้จำหน่าย ช่วยให้ฐานะและคุณภาพการดำรงชีวิตของประชาชนดีขึ้น

4. สินค้าหัตถกรรมช่วยสร้างงาน สร้างอาชีพให้แก่ประชาชน เพราะการผลิตส่วนใหญ่ใช้แรงงานและฝีมือมากกว่าใช้เครื่องจักร ทั้งแรงงานที่ใช้โดยตรงจากการผลิต และแรงงานโดยทางอ้อม ซึ่งปัจจุบันประเทศมีปัญหาเรื่องการว่างงานอยู่ประมาณ 1.8 ล้านคน (จากการวิเคราะห์การจ้างงานของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ)

5. สินค้าหัตถกรรมกระตุ้นให้เกิดการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นประโยชน์ต่อระบบเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผา ผลิตภัณฑ์จักสาน ผลิตภัณฑ์จากเปลือกหอย ผ้าพื้นเมือง ผ้าไหม ฯลฯ

ที่เป็นประโยชน์ต่อระบบเศรษฐกิจ เพราะเมื่อมีการแปรรูปวัตถุดิบย่อมทำให้ผลผลิตจากวัตถุดิบมีมูลค่าเพิ่มมากกว่าการจำหน่ายวัตถุดิบที่ยังไม่ได้แปรรูป แปรสภาพเลย

6. สินค้าหัตถกรรมเป็นสินค้าที่ยังมีลู่ทางเจริญเติบโตอีกมาก เพราะสภาพแรงงานยังมีอยู่อีกมาก ทั้งที่ว่างตามฤดูกาลและว่างงานตลอดเวลา วัตถุดิบที่ใช้ส่วนใหญ่มีอยู่ตามท้องถิ่น การจำหน่ายก็จำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยว ทั้งที่เดินทางมาซื้อโดยตรงและส่งไปขายตามร้านค้าต่าง ๆ การเพิ่มปริมาณจำหน่าย เพิ่มตามจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น

นอกจากนี้สินค้าหัตถกรรม ช่วยก่อให้เกิดการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และทำให้เกิดความเจริญในด้านการคมนาคม สาธารณูปโภคต่าง ๆ แก่ประชาชน ในภูมิภาคนั้น ในสังคมนั้น

ด้วยเหตุที่ความต้องการสินค้าหัตถกรรมมีมากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ จึงตามมาเป็นลูกโซ่ เช่น ปัญหาในด้านการผลิต ปัญหาในด้านการดำเนินการ และอื่น ๆ ซึ่งพอจะแยกประเด็นต่าง ๆ ของปัญหาได้ดังนี้

<u>ปัญหาในด้านการผลิต</u>

ในการผลิตสินค้าหัตถกรรมมีปัญหาในด้านการผลิตมากมาย ตัวอย่างเช่น

- ปัญหาที่เกิดจากการใช้วัตถุดิบพื้นถิ่น
- ปัญหาที่เกิดจากขบวนการผลิต
- ปัญหาทางเทคโนโลยี
- ปัญหาทางด้านการจัดการ
- ปัญหาทางด้านการตลาด

<u>ปัญหาที่เกิดจากการใช้วัตถุดิบพื้นถิ่น</u> วัตถุดิบที่นำมาใช้ในขบวนการผลิตสินค้าหัตถกรรมพื้นบ้าน ส่วนใหญ่เป็นวัตถุดิบที่นำมาจากท้องถิ่นใกล้เคียงแหล่งผลิตนั้น ๆ จึงเป็นปัญหาเริ่มแรกของการผลิต วัตถุดิบที่ใช้ส่วนใหญ่ไม่ได้มีการปรับปรุงคุณภาพให้อยู่ในมาตรฐาน มีอย่างไรก็ใช้อย่างนั้น คุณภาพวัตถุดิบก็มีคุณภาพขึ้นลงตามฤดูกาล ตามสถานที่ที่นำมาใช้ เพียงแต่ผู้ผลิตนำมาใช้ตามสูตรตามวิธีการที่เคยทำอยู่เท่านั้น ผลที่ได้ออกมาจึงไม่สม่ำเสมอกัน มีการสูญเสียมาก มีอัตราเสี่ยงสูง ทำให้ผู้ผลิตขาดความมั่นใจ

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ การปั้นโอ่งของชาวราชบุรี วัตถุดิบที่ใช้เป็นดินพื้นบ้านใกล้เคียงนำมาผสมทรายเล็กน้อยปั้นออกมาจากดินที่นำมาใช้เที่ยวแรก (5 - 10 คันรถ) ผลผลิตที่ได้ดี 70%

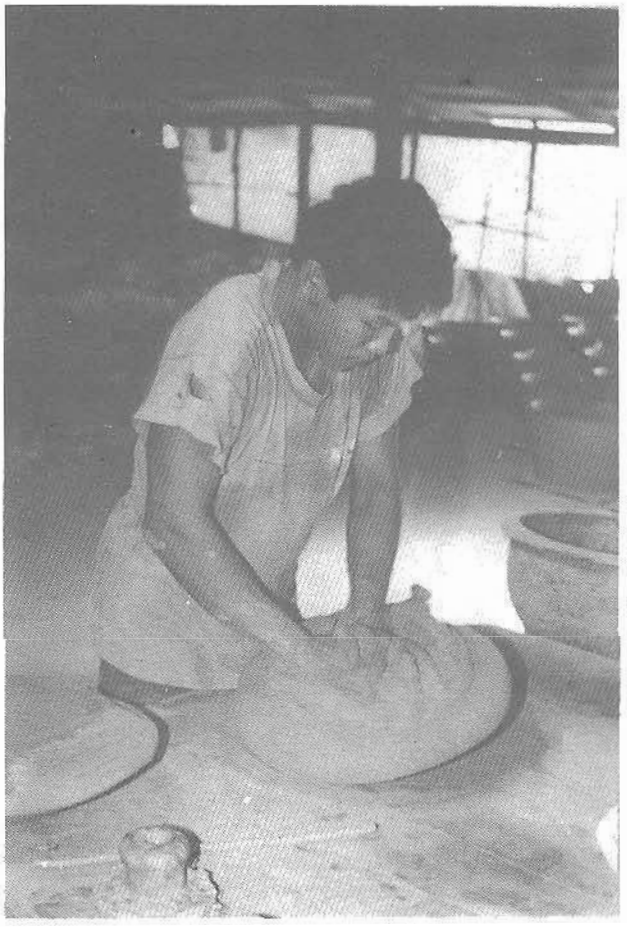

เสียประมาณ 30% แต่ในเวลาต่อมาไปขุดดินขึ้นมาใหม่ปั้นเป็นโอ่งแล้วเผาใหม่ ครั้งนี้ผลผลิตที่ได้ลดลงเหลือ 60% เสียไปประมาณ 40% ซึ่งถือว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีความแน่นอน ทำให้เกิดปัญหาต่อผู้ผลิต เพราะผลิตส่งให้ลูกค้าไม่ทันตามความต้องการ ผลที่ตามมาก็เป็นวัฏจักรต่อเนื่องกันไป

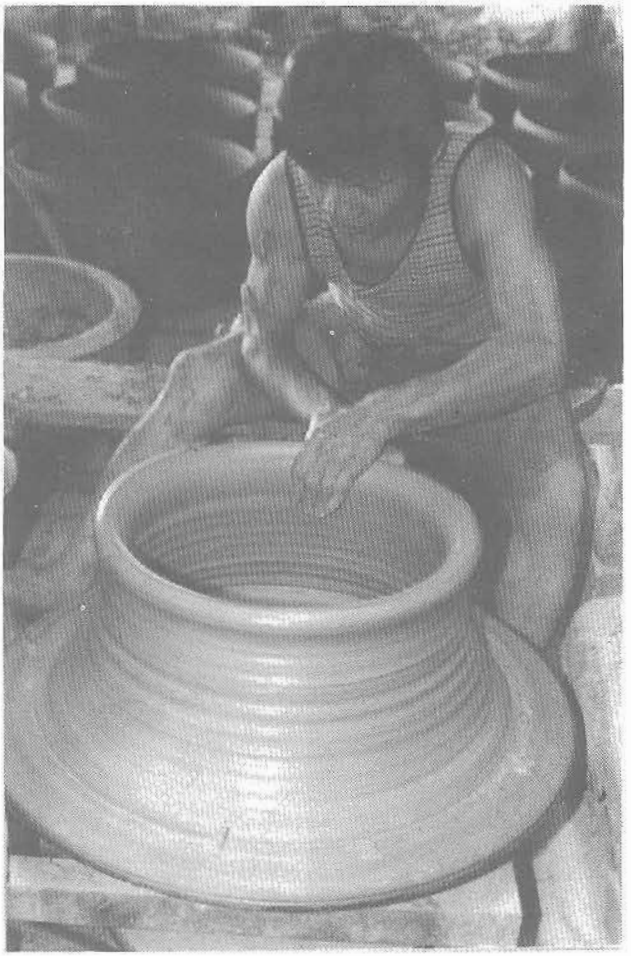

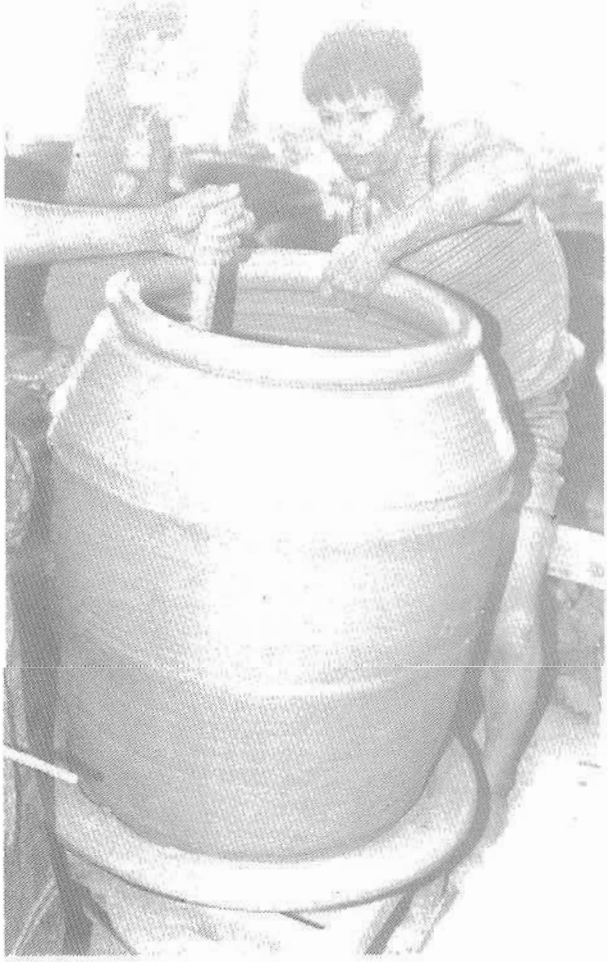

ภาพ การปั้นโอ่งของชาวราชบุรี ภาพที่เห็นเป็นการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน โดยใช้แรงงานและฝีมือของผู้ปั้นเป็นสำคัญ

วัตถุดิบอีกอย่างหนึ่งที่เป็นปัญหาของชาวราชบุรี ในการทำเครื่องปั้นดินเผาก็คือ เชื้อเพลิงที่ใช้ส่วนใหญ่ใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงในการเผาชิ้นงาน ปัจจุบันฟืนหายากขึ้น ราคาแพงขึ้น คุณภาพไม่สม่ำเสมอ บางครั้งความชื้นสูง บางครั้งความชื้นต่ำ ทำให้ระยะเวลาในการเผาแตกต่างกัน ไม่มีความแน่นอนซึ่งก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งของชาวราชบุรี ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการหาเชื้อเพลิงทดแทน เพื่อเอื้ออำนวยต่อการผลิตในอนาคต

<u>ปัญหาที่เกิดจากขบวนการผลิต</u> ในขบวนการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน การทอผ้าหรืออื่น ๆ ย่อมต้องมีปัญหาต่าง ๆ นานา เพราะปัญหาที่เกิดอาจเกิดจากอุบัติเหตุที่ไม่คาดคิด เช่น กระแสไฟฟ้าดับไม่สามารถใช้เครื่องมือบางอย่างได้ เส้นใยทอผ้าขาด ฯลฯ

ในงานเครื่องปั้นดินเผา ขบวนการผลิตขึ้นอยู่กับผู้ผลิตต้องการขบวนการอย่างไร จะใช้เครื่องจักรประกอบมากน้อยเพียงใด เหล่านี้ เป็นต้น นอกจากเครื่องจักรบางอย่างแล้ว ปัญหาที่เกิดจากขบวนการผลิต ปัญหาหลักคือปัญหาแรงงานและช่างฝีมือ แรงงานที่ไม่มีระบบย่อมไม่ทำให้ความต่อเนื่องเป็นไปได้ ซึ่งจะทำให้เกิดผลในทางลบกับขบวนการผลิต การบริหารงานและอื่น ๆ

ขบวนการผลิตไม่ได้มาตรฐาน ย่อมเป็นผลเสียต่อความเชื่อถือในสินค้าหัตถกรรมนั้น ดังจะเห็นได้จาก ถ้าเครื่องปั้นดินเผามีตำหนิ ข้อบกพร่องมากมาย แล้วผู้ผลิตไม่มีการแก้ไขในจุดที่บกพร่องนั้น ก็จะทำให้ขาดคุณภาพในผลงานที่ส่งออกไปจำหน่ายในตลาด ผู้ซื้อจะเป็นผู้กำหนดเองว่าควรจะซื้อผลิตภัณฑ์นี้หรือไม่ ถ้ามีข้อบกพร่องมาก คุณภาพทางความงามไม่ได้มาตรฐาน แน่นอนเหลือเกินว่าผู้ซื้อก็จะหลีกเลี่ยงไม่ซื้อสินค้านั้น ๆ

รูปแบบของสินค้าหัตถกรรมที่เกิดขึ้นจากขบวนการผลิต ย่อมเป็นสิ่งดึงดูดใจประการแรกให้กับผู้ซื้อ ถ้ารูปแบบยังไม่พัฒนา ก็จะไม่มีสิ่งล่อใจให้เกิดความอยากที่จะซื้อ ในปัจจุบันสินค้าหัตถกรรมยังยึดถือรูปแบบดั้งเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น ไม่มีการปรับปรุงรูปแบบ ทำอย่างไรตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย ก็ยังทำอยู่อย่างนั้น จะเพิ่มการอนุรักษ์ก็อาจจะใช่ แต่ถ้าการอนุรักษ์รูปแบบแล้วทำให้เกิดปัญหาทางการตลาดก็ไม่ส่งเสริมให้เกิดอาชีพในคนรุ่นหลัง ๆ ซึ่งผลที่ตามมาก็คือคนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสำคัญต่อสินค้าหัตถกรรมที่พ่อแม่ ปู่ ย่า ได้ทำได้ เพราะเหตุผลดังกล่าวแล้ว

ปัญหาทางเทคโนโลยี งานหัตถกรรมย่อมมีเทคโนโลยีในการสร้างผลงานเช่นเดียวกันกับงานอุตสาหกรรม เพียงแต่งานหัตถกรรมควรใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเท่านั้น จึงจะดำเนินไปได้อย่างมีระบบ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ เทคโนโลยีในการผสมดินปั้น แม้จะเป็นดินพื้นบ้าน พื้นถิ่นก็ตาม ถ้ามีเทคโนโลยีในการเตรียมและผสมที่เหมาะสมก็จะเกิดปัญหาการขึ้นรูป การแตกร้าวหลังจากเผาได้น้อยกว่าที่เป็นอยู่ เทคโนโลยีในการสร้างเตาเผาแบบโบราณหรือการใส่เชื้อเพลิง ก็เป็นปัญหาเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ขึ้นอยู่กับผู้ผลิตเองที่จะคิดแก้ปัญหานี้หรือไม่อย่างไร

ปัญหาในด้านการตลาด

การตลาดเป็นเรื่องใหญ่สำหรับสินค้าหัตถกรรม ถ้าผลิตแล้วไม่มีตลาดรองรับ ย่อมทำให้เกิดปัญหา เคยมีผู้ผลิตสินค้าหลายท่านบอกว่า "ทำแล้วไม่รู้จะขายให้ใครที่ไหน" ทำให้เป็นปัญหาอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า วิธีการทางด้านการจัดการก็ดี การตลาดก็ดี ถ้าไม่มีความรู้ ความสามารถจะเป็นอุปสรรคในการสร้างงานหัตถกรรม

ปัญหาทางด้านการตลาด พอสรุปได้ดังนี้

1. ผู้ขายสินค้าหัตถกรรมขายสินค้าไม่ได้มาตรฐาน เนื่องจากผู้ผลิตไม่เอาใจใส่เพียงพอทำให้สินค้าขาดความเชื่อถือ ทำให้เสียโอกาสในการขายสินค้านั้น

2. สินค้าปลอมหรือเลียนแบบ เนื่องมาจากผู้ผลิตผลิตให้ไม่ทัน เลยมีการปลอมแปลงหรือเลียนแบบ ทำให้สินค้าขาดคุณภาพและไม่ให้ลักษณะพื้นถิ่นจริง

3. การโก่งราคาสินค้าเกินความเป็นจริง เพื่อหวังกำไรมหาศาลจากผู้ซื้อ ทำให้เกิดการต่อรองราคาค่อนข้างมาก และครั้งละมาก ๆ

4. ผู้ผลิตไม่กล้าผลิตสินค้าตัวใหม่ ถ้าไม่มีผู้สั่ง เพราะกลัวปัญหาที่ว่า "ทำแล้วไม่รู้จะขายให้ใครที่ไหน" จึงเป็นการยากที่จะเกิดรูปแบบใหม่ ๆ

5. มีการตัดราคาขายกันอย่างมาก ผลสุดท้ายอาจจะทำไม่ไหว เพราะต้นทุนการผลิตสูงอยู่แล้ว อันเนื่องมาจากการสูญเสียในระบบการผลิต หรือจากปัญหาทางด้านแรงงานฝีมือ

<u>ปัญหาทางด้านการจัดการ</u>

รูปแบบของการผลิตสินค้าหัตถกรรมเป็นการผลิตในลักษณะที่เป็นหัตถกรรมในครัวเรือน หรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน ดังนั้นการจัดการจึงอยู่ที่เจ้าของผู้ผลิตแต่เพียงลำพัง หรืออาจจะไม่มีการจัดการเลยในระบบการผลิตคือ ทำอย่างเดียว ใช้ฝีมือและแรงงานของครอบครัวเป็นหลัก เมื่อผลิตเสร็จก็มีคนมารับซื้อ ถ้าเป็นในลักษณะนี้ก็เท่ากับว่าผู้ซื้อเป็นผู้กำหนดการทำงาน ราคา วัสดุ ค่าแรง ตลอดจนทุก ๆ อย่างตามแต่จะกำหนด

สรุปได้ว่า ในการผลิตงานหัตถกรรมส่วนใหญ่ยังมีการจัดการที่เป็นระบบน้อย เพราะยังไม่มีความจำเป็นเท่าที่ควร หรืออาจเป็นเพราะผู้ผลิตเองไม่เห็นความสำคัญ จึงทำให้เป็นช่องทางของพ่อค้าที่เอารัดเอาเปรียบได้ตลอดเวลา

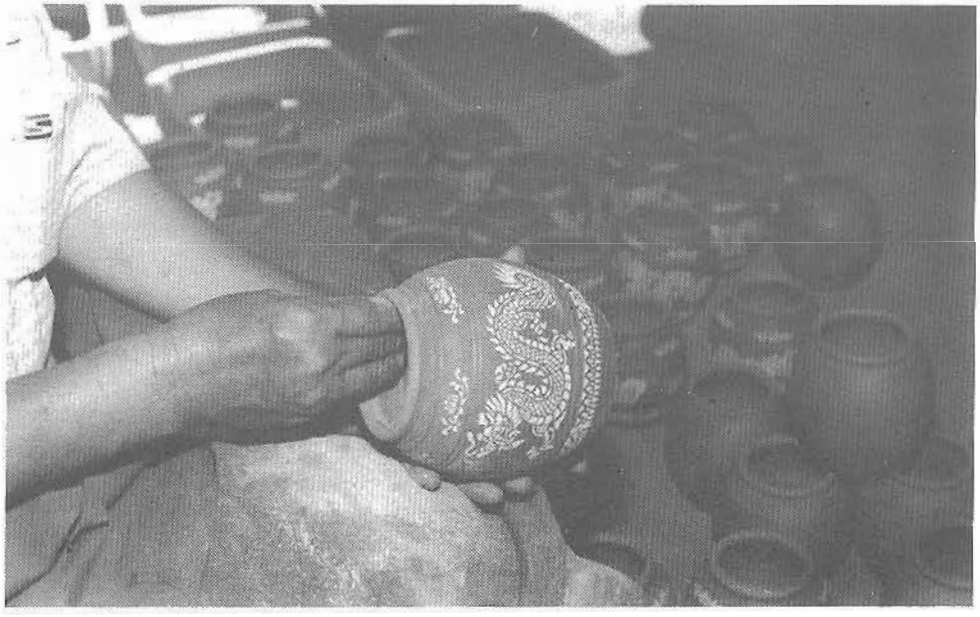

แนวทางในการแก้ปัญหาและส่งเสริมศิลปหัตถกรรม

เพื่อเป็นการส่งเสริมและพัฒนาให้สินค้าหัตถกรรมได้มีโอกาสสร้างรายได้ให้แก่ผู้ผลิตสินค้ามากขึ้นกว่าปัจจุบัน จึงขอเสนอแนะดังนี้

1. สร้างมาตรฐานและคุณภาพของสินค้า เพื่อให้เกิดความเชื่อถือในกลุ่มผู้ซื้อสินค้าผู้นำเข้าและส่งออก ซึ่งสินค้าหัตถกรรม ซึ่งปัจจุบันการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ส่งเสริมรับรองคุณภาพสินค้าให้แก่ร้านค้า ของที่ระลึก โดยต้องเป็นสมาชิกสมาคมธุรกิจนั้น ๆ ด้วย

2. แก้ปัญหาการโก่งราคาสินค้า ตัดราคาสินค้า และไม่ซื่อตรงต่อลูกค้า โดยการชักชวนและกำหนดมาตรการให้มีการติดราคาสินค้าหรือแสดงราคาสินค้าโดยชัดเจนแน่นอน ซึ่งจะทำให้ผู้ซื้อสินค้ามีความสบายใจว่าซื้อสินค้าไปแล้วจะไม่ถูกหลอกลวงจากผู้ขาย

3. แก้ปัญหาเรื่องรูปแบบของสินค้า ให้ทันสมัย ให้ตรงกับรสนิยมของผู้ซื้อ โดยจัดให้มีการอบรม เพื่อให้เกิดการพัฒนาในด้านรูปแบบ คุณภาพของงาน หน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น กองหัตถกรรมไทย กองอุตสาหกรรมในครอบครัว กองบริการอุตสาหกรรม กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม หรือมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่มีการเรียนการสอนทางด้านศิลปหัตถกรรมหรืออุตสาหกรรมควรมีส่วนช่วยส่งเสริมอย่างจริงจัง

4. ผู้ผลิตสินค้าหัตถกรรมควรเข้าร่วมแสดงและขายในลักษณะการออกร้าน ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด เพื่อเผยแพร่ผลงานและเพื่อเก็บข้อมูลในด้านรูปแบบ ข้อบกพร่องต่าง ๆ จากผู้ซื้อหรือผู้ผลิตอื่น ๆ เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสม

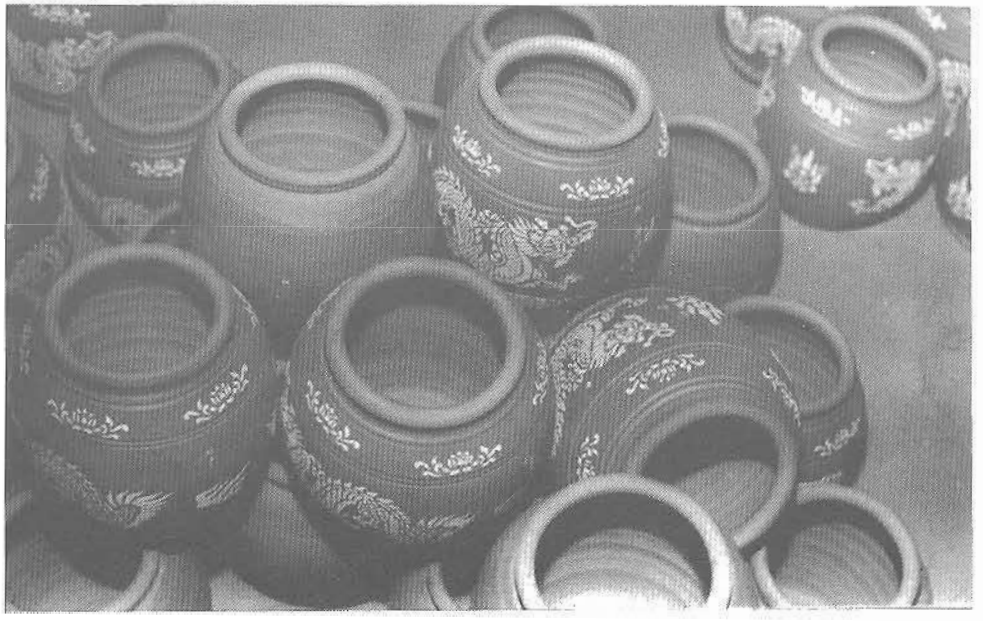

5. ควรเข้าร่วมชมรมธุรกิจการท่องเที่ยว ซึ่งอาจประกอบด้วยผู้ประกอบธุรกิจเกี่ยวกับที่พัก ร้านขายที่ระลึก บริษัทนำเที่ยว ร้านอาหาร ฯลฯ เพื่อผลทางด้านการตลาด และความเชื่อถือในคุณภาพของสินค้า

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปัจจุบันจะมีปัญหามากมายรอการแก้ไขอยู่ จึงเป็นโอกาสที่ดีสำหรับนักวิชาการ ผู้ประกอบการจะได้หาหนทางช่วยกันร่วมมือร่วมใจกันแก้ไขให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ได้น้อยที่สุด อันจะเป็นการนำพาประเทศชาติ สังคมส่วนรวมเจริญก้าวหน้าทัดเทียม นานาประเทศที่ติดต่อค้าขายอยู่ในขณะนี้ และจะเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมให้ยั่งยืนต่อไป

เอกสารหมายเลข 6

ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานในเขตภูมิภาคตะวันตก

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พยูร โมสิกรัตน์

ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานในเขตภูมิภาคตะวันตก*

พยูร โมสิกรัตน์**

ภูมิภาคตะวันตกของไทย คือจังหวัดต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของกรุงเทพ-มหานคร อันอาจนับเป็นส่วนหนึ่งของภาคกลางของประเทศไทยก็ได้ จังหวัดเหล่านั้นคือ นครปฐม สมุทรสาคร สมุทรสงคราม ราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ กาญจนบุรี และสุพรรณบุรี รวม 8 จังหวัด

ภูมิภาคนี้เคยเป็นแหล่งวัฒนธรรมเก่าแก่ เช่นเป็นแหล่งวัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมอยุธยา สืบมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งยังเป็นแหล่งที่มีชนเชื้อสายต่าง ๆ อันมีความสามารถเฉพาะทางการผลิตงานหัตถกรรมตั้งหลักแหล่งอยู่ด้วย เช่น ชนเชื้อสายลาว ชนเชื้อสายเขมร และชนเชื้อ-สายจีน เป็นต้น ดังนั้นงานผลิตเครื่องใช้สอยเพื่อการดำรงชีพ อย่างกรณีเครื่องจักสานนี้จึงน่าจะมีลักษณะที่น่าสนใจบ้างไม่มากก็น้อย อย่างไรก็ดีเครื่องจักสานที่ปรากฏแพร่หลายในตลาดนั้นมักจะเป็นผลิตภัณฑ์จากพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี และผลิตภัณฑ์จากจังหวัดอ่างทอง เป็นส่วนใหญ่ จังหวัดอื่น ๆ ในภาคกลาง นอกจากแหล่งที่กล่าวมาแล้วก็มีอยุธยาและชัยนาท ที่มีชื่อเสียงรองลงไป ส่วนผลงานที่ผลิตขึ้นในเขต 8 จังหวัดนั้น ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ที่พอจะรู้จักกันบ้างก็คือผลิตภัณฑ์จากจังหวัดราชบุรี เพราะนอกจาก ผศ. มาโนช กงกะนันทน์ จะศึกษาและเขียนรายงานเผยแพร่แล้ว ร้านค้าในเขตภูมิภาคนี้ยังรับเอาผลิตภัณฑ์จากราชบุรีไปจำหน่ายแพร่หลายพอควร แต่นอกนั้นไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกัน แม้กระทั่งประชาชนในท้องถิ่นเองก็แทบไม่รู้ว่าในจังหวัดของตนมีการผลิตเครื่องจักสานที่มีคุณภาพดี

ด้วยเหตุนี้การสำรวจและการศึกษาจึงเป็นสิ่งควรทำ เพื่อให้ทราบว่าผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานในเขตภูมิภาคนี้มีอะไรบ้าง รูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร มีลักษณะเด่นอย่างไร ผลิตที่ไหนและใช้ทำอะไร มีกรรมวิธีผลิตอย่างไร และมีทางใดพอจะพัฒนาให้เหมาะสมสอดคล้องกับภาวะปัจจุบันได้บ้าง

---

* ปรับปรุงจากเอกสารประกอบจากการอบรม "แนวการศึกษาและวิจัยทางศิลปกรรมไทย" จัดโดย คณะมัณฑนศิลป์ร่วมกับคณะอนุกรรมการวิชาการ โครงการจัดตั้งหอศิลป

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ระดับ 6 ประจำภาควิชาออกแบบตกแต่งภายใน คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงทำให้ผู้วิจัยและคณะทำโครงการเสนอศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อสำรวจและศึกษาเรื่อง "การสำรวจผลิตภัณฑ์พื้นบ้านในเขตภูมิภาคตะวันตก"

การสำรวจและศึกษาในโครงการนี้ ได้กำหนดวิธีเอาไว้ว่า จะสำรวจเฉพาะแหล่งที่สามารถเดินทางเข้าไปได้โดยรถยนต์ วิธีการที่จะไปถึงแหล่งเป้าหมายเราต้องดำเนินการหลายขั้นตอน แรกทีเดียวได้ว่าจ้างให้นักศึกษาสำรวจจากแหล่งขายในจังหวัดนครปฐม เพื่อสืบไปถึงแหล่งผลิต วิธีนี้จะยังไม่ได้รายละเอียดตรงเป้า แต่จะได้รับทราบข้อมูลเป็นแหล่งพื้นที่กว้าง ๆ พร้อมกันนั้นเราได้ศึกษาจากเอกสารไปด้วย เพื่อสร้างพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับวัสดุ วิธีการ ชื่อ ลักษณะประเภทและแหล่งผลิต แต่รายงานการวิจัยที่ระบุแหล่งผลิตและรายละเอียดอื่น ๆ ที่อยู่ในพื้นที่เป้าหมายมีเพียงรายงานเรื่องจักสานราชบุรี ของ ผศ. มาโนช กงกะนันท์ เท่านั้น วิธีการต่อไปที่ต้องทำในช่วงนี้คือ พยายามเสาะหาบุคลากรในท้องถิ่น เพื่อสอบถามถึงแหล่งผลิต สุดท้ายจึงออกสำรวจโดยเริ่มจากแหล่งใกล้ตัว คือ ในท้องที่จังหวัดนครปฐมและจังหวัดราชบุรี จากนั้นจึงเข้าสำรวจในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม กาญจนบุรี สุพรรณบุรี และประจวบคีรีขันธ์ในที่สุด ส่วนในเขตจังหวัดสมุทรสาครได้สืบหาแหล่งผลิตจากบุคลากรในท้องถิ่น และจากการสังเกตในบริเวณตัวเมืองมหาชัย ท่าฉลอม และตามเส้นทางมหาชัย-อ้อมน้อย พบว่ามีการใช้เครื่องจักสานกันมาก โดยเฉพาะเข่ง (หลัว) แต่เป็นผลิตภัณฑ์จากราชบุรี ส่วนในบริเวณที่สำรวจพบเฉพาะการทำจากมุงหลังคา

ดังนั้นวิธีการเสาะไปถึงแหล่งเป้าหมายที่ได้ผลที่สุดคือ สืบให้รู้แหล่งผลิตอย่างแน่ชัดแห่งใดแห่งหนึ่งเสียก่อน แล้วเข้าไปในพื้นที่เลย สืบถามเอาจากบุคคลในพื้นที่ก็จะได้พบผู้ผลิตจากผู้ผลิตรายหนึ่งจะแนะนำไปถึงผู้ผลิตรายต่อไป

สำหรับขอบเขตของการสำรวจและศึกษานั้น เรากำหนดขอบเขตของพื้นที่เฉพาะใน 8 จังหวัดดังกล่าวแล้วในย่อหน้าแรก และศึกษาเฉพาะกรณีของเครื่องจักสานที่ใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุเท่านั้น แม้ว่าอาจใช้เพียงบางส่วนก็ตาม ในขั้นแรกเราตีความว่าเครื่องจักสานคือผลิตภัณฑ์หรือผลงานหัตถกรรมที่ใช้วิธีจักไม้ไผ่เป็นซี่ตอกแล้วนำมาสานกัน ดังนั้นผลิตภัณฑ์ที่ไม่อยู่ในข่ายนี้ก็จะไม่ได้รับความสนใจ กระทั่งเมื่อนำข้อมูลมาเรียบเรียงแล้วจึงเกิดแนวคิดใหม่ว่าให้ยึดถือตามความเชื่อเดิม คือ รวมทั้งประเภทจักผูก จักพัน และจักถัก ด้วย จึงจำเป็นต้องกลับเข้าไปเก็บข้อมูลใหม่ แต่ในช่วงนี้ทำได้ไม่ละเอียดนัก เพราะได้ใช้เวลาและงบประมาณไปมากแล้ว

อย่างไรก็ดี ผลจากการดำเนินงานที่ผ่านมา พอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1. แหล่งผลิตที่สำรวจพบ

1.1	จังหวัดนครปฐม	พบแหล่งผลิตในเขตท้องที่อำเภอเมือง
1.2	จังหวัดราชบุรี	พบแหล่งผลิตในเขตอำเภอเมือง อำเภอโพธาราม อำเภอบ้านโป่ง และอำเภอดำเนินสะดวก
1.3	จังหวัดสมุทรสงคราม	พบแหล่งผลิตในเขตอำเภอบางคณฑี และอำเภออัมพวา
1.4	จังหวัดเพชรบุรี	พบแหล่งผลิตในเขตอำเภอเมือง อำเภอเขาย้อย อำเภอบ้านลาด อำเภอบ้านแหลม และอำเภอท่ายาง
1.5	จังหวัดกาญจนบุรี	พบแหล่งผลิตในเขตท้องที่อำเภอเมือง และอำเภอท่ามะกา
1.6	จังหวัดสุพรรณบุรี	พบแหล่งผลิตในเขตท้องที่อำเภอเมือง อำเภอสามชุก อำเภอศรีประจันต์ และอำเภอบางปลาม้า
1.7	จังหวัดประจวบคีรีขันธ์	พบแหล่งผลิตในเขตอำเภอเมือง อำเภอกุยบุรี อำเภอปราณบุรี และอำเภอบางสะพาน

อย่างไรก็ดีแหล่งผลิตที่สำรวจพบนี้ เป็นเฉพาะเพียงแหล่งผลิตที่สามารถสืบเสาะได้ในช่วงเวลาที่กำหนด และสามารถเข้าสำรวจได้โดยใช้รถยนต์เป็นยานพาหนะเดินทางเข้าไปเท่านั้น

2. ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานที่ผลิตในแหล่งที่พบ

2.1	กระจาด	พบผลิตในท้องที่อำเภอเมือง และอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี อำเภอเมือง อำเภอศรีประจันต์ อำเภอบางปลาม้า และอำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอบ้านลาดและอำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
2.2	กระบุง	พบผลิตในท้องที่อำเภอเมือง อำเภอโพธาราม และอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี อำเภอเมือง อำเภอศรีประจันต์ และอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอเมือง อำเภอบ้านลาด และอำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี และอำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

2.3	เข่ง (หลัว)	พบผลิตในท้องที่อำเภอบ้านโป่งและอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี อำเภอเขาย้อยและอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี อำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม อำเภอท่าเรือและ อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี
2.4	เข่งเป็ด-เข่งไก่	พบว่ามีแหล่งผลิตใหญ่ในท้องที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัด ราชบุรี และมีผลิตบ้างเฉพาะเข่งไก่ในท้องที่อำเภอ บางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.5	เข่งหาบหอม	พบเฉพาะในท้องที่อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
2.6	ฝาเข่ง	พบเฉพาะในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
2.7	ชะนาง	พบว่ามีการผลิตจำนวนน้อยในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม และท้องที่อำเภอบางสะพาน จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ ผลิตขึ้นเพื่อใช้ ไม่พบแหล่งผลิตเพื่อการค้า
2.8	กรงนก	พบว่ามีผลิตในท้องที่อำเภอบ้านลาดและอำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี
2.9	กระชัง	พบว่ามีผลิตบ้างในท้องที่อำเภอสามชุก และอำเภอ บางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.10	กะโล่	พบผลิตในท้องที่อำเภอเมืองและอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี และอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี
2.11	กระด้ง	พบมีผลิตในท้องที่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี อำเภอศรีประจันต์ และอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี และอำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
2.12	กระบาย	พบว่ามีผลิตประปราย ส่วนใหญ่ผลิตเพื่อใช้เอง ใน ท้องที่ จังหวัดเพชรบุรี
2.13	กระเป๋า	พบว่ามีผลิตเฉพาะในท้องที่อำเภอเมืองและอำเภอ บางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.14	กระชอน	พบว่ามีผลิตกันน้อยเฉพาะที่อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี และที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

2.15 กงครอบน้ำตาล	พบว่ามีผลิตเฉพาะหมู่บ้านหนึ่งในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เท่านั้น
2.16 เตี๋ยม	พบว่ามีผลิตแพร่หลายเฉพาะในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เท่านั้น
2.17 ตะข้อง	พบว่ามีผลิตในหลายท้องที่คือ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี อำเภอเขาย้อยและอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี อำเภอเมือง อำเภอศรีประจันต์และอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.18 ตะกร้า	พบว่ามีผลิตในท้องที่อำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี อำเภอเมือง อำเภอศรีประจันต์ และอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.19 ไซ	พบว่ามีผลิตในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม และในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี
2.20 ตะแกรง	พบว่ามีผลิตในท้องที่อำเภอเมืองและอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี
2.21 บุ้งกี๋	พบว่ามีผลิตในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
2.22 ฝาชี	พบผลิตในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี อำเภอศรีประจันต์ และอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.23 เฝือก	พบมีผลิตในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี และอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.24 ผัด	พบมีผลิตในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี อำเภอเมืองและอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
2.25 เปล	พบมีผลิตในท้องที่อำเภอบ้านโป่งและอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี และท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี
2.26 ปั้นน้ำชา	พบเฉพาะในท้องที่อำเภอเมืองและอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

2.27 ลอบ	พบมีผลิตในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี อำเภอเมืองและอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2.28 เสื่อไม้รวก และเสื่อลำแพน	พบในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
2.29 หมวก	พบว่ามีการผลิตหมวกแบบต่าง ๆ คือ หมวกใบตาล ผลิตในเขตท้องที่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี หมวกจีน (โกยโล้ย) ผลิตในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม และหมวกกะโล่ (ไห่หน่ำโล้ย) ผลิตในท้องที่อำเภอบางคณฑีและอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม)
2.30 สุ่มไก่	พบผลิตในท้องที่อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี
2.31 สุ่มปลา	พบมีผลิตในอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี และอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี
2.32 ผลิตภัณฑ์อื่น ๆ	ผลิตภัณฑ์ที่พบตัวอย่างเพียงเล็กน้อยคือ เกล็บเกล่ะ ซึ่งเป็นของใช้คล้ายตะข้องตัดคอ พบผลิตในหมู่บ้านเชื้อสายลาว ในเขตอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี กระบุงตอกลด ซึ่งมีลักษณะคล้ายกระบาย ก็พบในแหล่งเดียวกัน กระชังใส่งู มีลักษณะคล้ายตะกร้าล้างปลา พบรายเดียวในท้องที่อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ตะกร้อสอยผลไม้ ที่ทำด้วยไม้ไผ่ ก็พบรายเดียวในท้องที่อำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี เครื่องจับสัตว์น้ำประเภท ตุ้มอีดูด ก็พบจำนวนน้อยที่ในท้องที่อำเภอเมือง และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี อีจู้ พบว่ามีผลิตอยู่บ้างในท้องที่อำเภอท่ายางและอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ปิงโล้ย พบเฉพาะบ้านนายเจ็กเตียอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เท่านั้น กระจี้ พบว่ามีผลิตรายเดียว ในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

พบว่าผลิตภัณฑ์ที่มีแหล่งผลิตค่อนข้างกระจาย และยังมีการผลิตสม่ำเสมอคือ กระจาด กระบุง ตะข้อง และเข่ง (หลัว) ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตเป็นจำนวนมากแต่มีแหล่งผลิตกระจุกตัวในบางพื้นที่ คือ เข่งเป็ดเข่งไก่ กงครอบน้ำตาล เตี๋ยม ฝาเข่ง หมวก โดยเฉพาะหมวกโกยโล้ย ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตบางฤดูส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องจับสัตว์น้ำ ผลิตภัณฑ์ที่มีการผลิตประปรายคือ บุ้งกี๋ ฝาชี เฝือก เปล ตะแกรง ตะกร้า กะโล่ ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจำนวนน้อยคือ ชะนาง กะชอน กระเป๋า กระบาย อีจู้ อีดูด ตุ้ม ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตเพื่อการค้าอย่างแท้จริงคือ เข่ง (หลัว) เข่งเป็ดเข่งไก่ เตี๋ยม เข่งหาบหอม ฝาเข่ง เสื่อลำแพน หมวก บุ้งกี๋ กะจี้ ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตเพื่อการค้าเป็นส่วนใหญ่คือ กระจาด กระบุง กระชัง กะโล่ กรงนก กระเป๋า ตะข้อง ตะกร้า ไซ ตะแกรง ฝาชี เฝือก พัด ลอบ เสื่อไม้รวก สุ่มไก่ สุ่มปลา กระด้ง ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตใช้เองและแลกเปลี่ยนหรือแจกจ่ายในหมู่คนใกล้ชิดเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ ปั้นน้ำชา เปล อีดูด อีจู้ ตุ้ม

3. ลักษณะผลิตภัณฑ์

โดยสรุปลักษณะผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่จะเป็นแบบเครื่องจักสานภาคกลางทั่ว ๆ ไป โดยมีลักษณะพิเศษในส่วนปลีกย่อยไปตามท้องถิ่น และตามฝีมือช่างแต่ละราย ยกตัวอย่าง กระจาดราชบุรีทรงสูงสานลายตากรวยเป็นพื้น กระจาดเพชรบุรีบางรายสานลายดอกพิกุลและย้อมสีตอกบางรายสานลายขัดด้วยตอกเส้นเล็ก (เขาย้อย) กระจาดเมืองกาญจนบุรีได้รับอิทธิพลจากกระจาดโพธาราม ราชบุรี ส่วนกระจาดสุพรรณบุรีมีหลายลักษณะ ถ้าเป็นกระจาดกระเดียดก็สานลายขัด ถ้าเป็นกระจาดหาบมีทั้งสานลายตากรวย ลายขัด และลายพลิกแพลงอื่น ๆ ตามแต่ความถนัดของช่างแต่ละคน ส่วนใหญ่ทรงจะเตี้ยแจ้ ตะข้องชังปลา โดยทั่วไปเป็นตะข้องทรงหม้อดิน และตะข้องมีบ่า ทางเพชรบุรีนิยมตะข้องมีบ่า แต่ทางนครปฐมและสุพรรณบุรีมักทำทรงหม้อดิน นอกนั้นสุพรรณบุรียังมีตะข้องลักษณะอื่น ๆ เช่น ตะข้องตัดคอ ซึ่งมีลักษณะเหมือนตะข้องทรงหม้อดิน แต่ทำปากแค่ไหล่ของตะข้องเท่านั้น ตะข้องกบซึ่งมีทรงฉีบ รูปร่าง มีสัณฐานคล้ายขวดกาวลาเทกซ์ขนาดเล็ก

4. หน้าที่ใช้สอยของผลิตภัณฑ์

4.1 กระจาด — เป็นภาชนะใส่สิ่งของเพื่อเคลื่อนย้ายไป หรือใส่สิ่งของเก็บไว้ใช้หรือใส่สินค้า (ส่วนใหญ่เป็นพืชผลไม้) เพื่อวางขาย

4.2 กระบุง — เป็นภาชนะสำหรับตวงเมล็ดธัญพืช เรียกกระบุงตวงหรือ ปุ๊ดสัด กระบุงแบบนี้มีขอบไม้ บางท้องที่เรียกกระบุงโกย เป็นภาชนะสำหรับใส่เมล็ดธัญญพืช ปุ๋ย และข้าวของอื่น ๆ เพื่อเคลื่อนย้ายไปหรือเก็บไว้ใช้งาน

	ส่วนมากเป็นกระบุงปากค้อม หรือกระบุงธรรมดา เป็นภาชนะสำหรับใส่ธัญพืช และผลไม้บางชนิด เพื่อขนถ่าย เรียกกระบุงแบก หรือกระบุงปากบาน
4.3 กระด้ง	ใช้เป็นภาชนะสำหรับฝัดข้าวและเมล็ดธัญพืชอื่น ๆ ที่มีขนาดเล็กและใช้ตากอาหาร เช่น เนื้อเค็ม ปลาเค็ม ฯลฯ
4.4 กระชัง	ใช้ขังสัตว์ชั่วคราว เช่น ขังปลา งู
4.5 กระโล่	ใช้ปิดบนขอบกระจาด และอาจใช้ใส่ของหรือตากของได้
4.6 กระชอน	ใช้กรองน้ำมะพร้าว หรือน้ำผลไม้คั้นอื่น ๆ
4.7 กระบาย	ใช้เป็นภาชนะใส่ของและพืชผล ทำนองเดียวกับกระบุง
4.8 กระจี้	ใช้รองขนมเข่งสำหรับนึ่ง
4.9 เข่ง (หลัว)	ใช้เป็นภาชนะใส่ของขนถ่ายและเคลื่อนย้ายไป เช่น ใส่ผลิตผลจากการประมงและการเกษตร น้ำแข็ง ฯลฯ
4.10 เข่งไก่	ใช้ขังไก่เพื่อเคลื่อนย้าย หรือวางจำหน่าย หรือแยกเลี้ยงเฉพาะ
4.11 เข่งเป็ด	เฉพาะใช้ขังเป็ดหรือลูกไก่อ่อน ๆ เพื่อคลื่อนย้าย หรือวางขายหรือเพื่อเลี้ยง
4.12 เข่งหาบหอม	ใช้บรรจุหัวหอมเพื่อขนย้าย
4.13 ฝาเข่ง	ใช้ปิดบนเข่ง (หลัว) หรือเข่งไก่
4.14 ชะนาง	ใช้เป็นเครื่องมือช้อนปลา
4.15 กรงนก	ใช้ขังนก
4.16 กงครอบน้ำตาล	ใช้ครอบน้ำตาลขณะเดี่ยว
4.17 เตี๋ยม	ใช้กั้นล้อมเป็นฝาชั่วคราว หรือใช้ทำฝายุ้งข้าว
4.18 ตะข้อง	ใช้ขังสัตว์น้ำ หรือดริ่งบกดริ่งน้ำขนาดเล็ก เช่น ปลาน้ำจืด กบ เขียด เป็นการชั่วคราว
4.19 ตะกร้า	ใช้ใส่ใบพืช ผลไม้ และสิ่งของเพื่อเคลื่อนที่ไป
4.20 ไซ	ใช้ดักปลาในทางน้ำไหล
4.21 ลอบ	ใช้ดักสัตว์น้ำในลำคลอง บึง ท้องนา
4.22 ฝาชี	ใช้ครอบอาหารป้องกันแมลง
4.23 เฝือก	ใช้ล้อมหรือกั้นทางปลาว่ายน้ำ ใช้ควบกับลอบยืน

4.24 ผัด	ใช้วีลม และใช้เป็นของเล่นหรือของชำร่วย (กรณีของผัดขนาดจิ๋ว)
4.25 เปล	มี 2 ชนิดคือ เปลใหญ่ของสุพรรณใช้เป็นเปลนอนเล่นคล้ายเปลญวนและเปลเด็กให้เด็กอ่อนนอน
4.26 ปิ้นชา	ใช้เป็นภาชนะรองรับกาน้ำชา
4.27 บุ้งกี๋	ใช้ขนถ่ายวัสดุก่อสร้าง บางชนิดใช้เฉพาะงาน คือ บุ้งกี๋หอม ใช้ใส่กล้าผักเพื่อปลูก บุ้งกี๋ไม้ไผ่ ใช้ตักเมล็ดธัญพืช
4.28 สุ่มไก่	ใช้ครอบไก่เพื่อขังไว้เลี้ยง และป้องกันอันตราย
4.29 สุ่มปลา	ใช้สุ่มจับปลา
4.30 ตะแกรง	ใช้ร่อนเมล็ดธัญพืช ร่อนถ่ายและวัสดุก่อสร้าง ใช้ตากอาหารสดเพื่อถนอมอาหาร

5. <u>สถานภาพการผลิตและสถานะผู้ผลิต</u>

โดยทั่วไปเราสามารถจำแนกการผลิตออกได้เป็น 2 ประเภทคือ การผลิตเต็มเวลาและการผลิตบางเวลา

การผลิตเต็มเวลาคือ การผลิตสม่ำเสมอทุกวันหรือเกือบทุกวัน ในเวลาทำงานปกติ ผู้ผลิตทำงานผลิตเป็นอาชีพหลัก การผลิตในประเภทนี้มีกระจัดกระจายทั่วไป แต่ที่เห็นเด่นชัดคือการผลิตเข่ง (หตัว) และการผลิตผลิตภัณฑ์ชนิดต่าง ๆ ของช่างในหมู่บ้านที่ 1 ตำบลพงสวาย อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ส่วนในท้องที่อื่น ๆ จะมีเฉพาะช่างบางรายที่ทำการผลิตเต็มเวลา ช่างประเภทนี้มักพิการหรือไม่ก็ชรา จนไม่สามารถทำงานหนักอื่น ๆ ได้ จนมีคำกล่าวกันในหมู่ช่างจักสานว่า "เป็นงานของคนแก่"

การผลิตบางเวลาคือ การผลิตเฉพาะบางฤดูกาล หรือบางช่วงเวลาของวันหนึ่ง ๆ หรือผลิตเฉพาะยามว่างจากงานอื่น ๆ การผลิตประเภทนี้มีทั่วไปเกือบทุกท้องที่ที่สำรวจพบ

ดังนั้น เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมแล้ว จะเห็นว่าช่างจักสานในเขตภูมิภาคตะวันตก ส่วนใหญ่จะมีอาชีพอื่นเป็นหลักอยู่แล้ว ทำการผลิตเครื่องจักสานเป็นอาชีพรอง หรือเพื่อไว้ใช้ในครอบครัวและแจกจ่ายผู้ใกล้ชิด ผู้ที่ยึดอาชีพผลิตเครื่องจักสานเป็นหลัก ส่วนใหญ่จะมีฐานะยากจน จากการสำรวจอย่างคร่าว ๆ พบว่าโดยเฉลี่ยผู้ผลิตแต่ละรายจะมีรายได้สุทธิประมาณวันละ 20 บาทเท่านั้น

สถานะของผู้ผลิตส่วนใหญ่จะเป็นผู้ผลิตอิสระ ยกเว้นการผลิตเข่ง (หลัว) ส่วนใหญ่จะมีสถานะเป็นลูกจ้างที่รับค่าจ้างเป็นรายชิ้นหรือรายเหมาเป็นเถา

6. ปัญหาและอุปสรรคในการผลิต

ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตเครื่องจักสาน เท่าที่พบมี 4 ประการ คือ

6.1 ปัญหาเรื่องวัสดุ วัสดุที่ใช้ผลิต ซึ่งได้แก่ ไม้ไผ่และหวาย ในปัจจุบันไม้ไผ่เริ่มขาดแคลน ชาวบ้านบางท้องที่ต้องซื้อไม้ไผ่สีสุกลำละ 30 - 35 บาท แหล่งที่มีไม้ไผ่มาก คือ จังหวัดกาญจนบุรี แต่เท่าที่ทราบการตัดไม้ไผ่ของผู้ค้า จะใช้วิธีตัดยกกอ แล้วเลือกเอาเฉพาะลำที่ใช้การได้ จะแตกต่างจากการตัดของช่างชาวบ้านที่เลือกตัดเฉพาะลำที่มีอายุใช้งานได้ตามกำลังผลิตของตน ยังไม่พบว่ามีการปลูกสวนไผ่เพื่อการผลิตเครื่องจักสานในภูมิภาคนี้

ส่วนหวายมีความขาดแคลนรุนแรงกว่าไผ่และมีราคาแพง หวายหอมกำละประมาณ 75 บาท (กำละประมาณ 22 เส้น) ซึ่งชาวบ้านใช้ทั้งเป็นหวายผูกและเป็นตอกของผลิตภัณฑ์เครื่องหวาย บางท้องที่หาซื้อไม้ได้ ปัจจุบันจึงมีความนิยมใช้เชือกไนล่อนมาผูกแทนหวาย ทำให้เสียคุณค่าทางศิลปะไป

6.2 ปัญหาเรื่องการตลาด การตลาดของผู้ผลิตเป็นอาชีพส่วนใหญ่คือ ทำตามสั่งมีคนกลางมารับซื้อไป พร้อมทั้งจัดการเรื่องวัสดุให้เสร็จ และกำหนดราคารับซื้อไว้ด้วย ทำให้ผู้ผลิตพยายามลดต้นทุนและเร่งการผลิตเพื่อให้ได้เงินเพียงพอแก่การครองชีพ ประกอบกับตลาดเป็นตลาดภายใน ส่วนใหญ่ภายในจังหวัดนั้นเอง หรือเฉพาะในบริเวณภูมิภาค และกลุ่มผู้บริโภคเป็นชาวบ้านหรือผู้ประกอบการในภูมิภาค ซื้อผลิตภัณฑ์เพื่อการใช้สอยมากกว่าจะคำนึงถึงความสวยงาม จึงทำให้ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่มีคุณค่าทางความงามไม่มากนัก

กรณีของผลิตภัณฑ์ส่วนน้อยที่มีคุณภาพและคุณค่าทางความงามสูง จำเป็นต้องขายในราคาแพง ตลาดยังไม่กว้างพอ จึงทำให้หลายรายไม่สามารถดำเนินการอย่างต่อเนื่องได้ เช่นกรณีของกลุ่มจักสานบ้านองครักษ์ อำเภอบางปลาม้า

6.3 ปัญหาเทคโนโลยีการผลิต ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงใช้เครื่องมือและวิธีการผลิตแบบพื้นบ้านดั้งเดิม ยกเว้นการผลิตเข่ง (หลัว) บางแห่งใช้เครื่องมือและเครื่องจักรใหม่ ๆ เข้ามาช่วยแล้ว

การใช้เครื่องมือและวิธีการผลิตแบบพื้นบ้าน ทำให้เสียเวลาผลิตมาก เป็นผลให้มีกำไรน้อย ไม่จูงใจให้ชาวบ้านประกอบอาชีพนี้ จึงจะเห็นได้ว่าคนหนุ่มสาวไม่นิยมทำอาชีพจักสาน นอกจากไม่จูงใจให้ช่างรุ่นใหม่เข้าสู่อาชีพแล้ว ยังเป็นส่วนสำคัญอย่างมากที่จะทำให้คุณภาพของผลิตภัณฑ์ลดต่ำลง (ขาดความประณีตเพราะต้องเร่ง)

6.4 ปัญหาทางรูปแบบ รูปแบบผลิตภัณฑ์ยังคงเป็นแบบพื้นบ้านดั้งเดิม ซึ่งเหมาะสมกับภาวการณ์ของสังคมแบบเก่าหรือแบบชนบท ซึ่งไม่สอดคล้องกับภาวการณ์ปัจจุบันที่ต้องประหยัดทั้งเวลาวัสดุและค่าใช้จ่าย เพื่อให้เกิดกำไรเพียงพอแก่การดำรงชีพ พบว่าช่างจักสานพื้นบ้านส่วนใหญ่มีความสามารถในการปรับตัวไม่มากนัก ทั้งยังไม่กล้าเสี่ยงผลิตสินค้าตัวใหม่เพื่อลองตลาด เพราะภาวะการดำรงชีพบังคับ ทั้งยังรู้สึกยุ่งยากใจในการเรียนงานใหม่ ๆ นอกจากช่างที่มีพรสวรรค์หรือเป็นช่างโดยนิสัยแท้จริงเท่านั้นที่ปรับตัวง่าย และมีศักยภาพในการทดลองทำงานรูปแบบแปลกใหม่ ซึ่งช่างที่มีคุณลักษณะเช่นนี้มีไม่มากนัก

7. <u>แนวทางการพัฒนาเครื่องจักสานในภูมิภาคตะวันตก</u>

คณะผู้วิจัยมีความเห็นร่วมกันว่า แนวทางการพัฒนาเครื่องจักสานในภูมิภาคนี้ควรใช้วิธีการต่อไปนี้

7.1 ชี้แนะให้ปรับปรุงการผลิตเป็นรายบุคคล วิธีนี้คณะผู้วิจัยจะไม่กำหนดรูปแบบ วัสดุและกรรมวิธีผลิต แต่จะแสดงความเห็นที่น่าจะเป็นไปได้ต่อการปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิมให้ดีขึ้น หรือผลิตได้รวดเร็วขึ้น หรือประหยัดวัสดุมากกว่าเดิม บางกรณีอาจนำผลิตภัณฑ์ประเภทเดียวกันจากช่างรายอื่น ๆ ทั้งในภูมิภาคเดียวกัน และต่างภูมิภาคไปให้ดู

7.2 คณะผู้วิจัยออกแบบใหม่ให้ช่างในท้องถิ่นทดลองทำ แล้วนำไปแสดงเพื่อสำรวจความคิดเห็นจากผู้ชม และอาจทดลองวางตลาด เมื่อได้ผลประการใดแล้วจะนำไปแก้ไขปรับปรุงในส่วนที่ยังบกพร่อง ส่วนที่ใช้ได้ก็จะส่งเสริมทำการผลิตจริงจังต่อไป แต่สิ่งที่ออกแบบใหม่นั้นจะต้องสอดคล้องกับความสามารถของช่างแต่ละรายด้วย เพื่อลดการสูญเสียเวลาของช่างที่ต้องเรียนงานกันใหม่

7.3 พัฒนาเครื่องมือผลิต เพื่อช่วยทุ่นแรง ประหยัดเวลาให้กับผู้ผลิต อย่างไรก็ดี แนวทางนี้เป็นแนวทางที่ต้องใช้เวลามาก ไม่สามารถใช้ได้กับโครงการที่กำลังดำเนินการอยู่

7.4 ส่งเสริมการบริโภค ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ตลาดกว้างขึ้น อันจะเป็นผลย้อนกลับไปสู่ผู้ผลิต และการผลิตในระยะยาว

7.5 แก้ปัญหาวัสดุ เช่น หาวัสดุสำเร็จรูปอื่น ๆ มาทดแทนไม้ไผ่และหวาย อันเป็นวัสดุธรรมชาติที่นับวันจะหายากและราคาแพงขึ้น แต่ข้อนี้ต้องใช้เวลาและความสามารถเฉพาะทางซึ่งในกลุ่มผู้วิจัยไม่เชื่อมั่นว่าจะทำได้

ดังนั้น สรุปแนวทางที่คณะผู้วิจัยยึดถือเป็นหลักสำคัญคือ ข้อ 7.1 และ 7.2 ส่วนข้ออื่น ๆ จะหาทางดำเนินการในลำดับต่อไป

เอกสารหมายเลข 7

สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกกับการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

โดย

ศาสตราจารย์ ดร. วิภา กงกะนันทน์

สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกกับการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

วิภา กงกะนันทน์*

ประวัติ

สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกเป็นโครงการของมหาวิทยาลัยศิลปากร มีวิวัฒนาการมาจากโครงการจัดตั้งหอวัฒนธรรม ซึ่งถือกำเนิดขึ้นเมื่อมหาวิทยาลัยแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานในวันที่ 14 กันยายน 2531 ต่อมาที่ประชุมคณบดีได้มีมติเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2532 เห็นชอบให้เปลี่ยนชื่อโครงการจัดตั้งหอวัฒนธรรมเป็นโครงการจัดตั้งสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก โดยให้ดำเนินการเป็นการภายในก่อน และให้บรรจุโครงการจัดตั้งสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7

ที่ตั้ง ทับเจริญ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม

อาคารนี้เป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง มีลักษณะของสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของเรือนไทยที่สร้างขึ้นในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เดิมเป็นที่พักของเจ้าพระยารามราฆพ ซึ่งเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนจะเป็นที่ตั้งของสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก เรือนนี้เคยเป็นสำนักงานของสาธารณสุขจังหวัดนครปฐม

ในระยะแรกนี้ มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก จัดกิจกรรมสวนวรรณคดี และฟื้นฟูสภาพขึ้นที่พระตำหนักทับขวัญอีกแห่งหนึ่งด้วย

วัตถุประสงค์

สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกมีปณิธานที่จะทำนุบำรุง อนุรักษ์ เผยแพร่ และให้ความรู้เรื่องวัฒนธรรม โดยมีวัตถุประสงค์และแนวทางในการดำเนินงาน ดังนี้

---

* ศาสตราจารย์ ระดับ 10 ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโครงการจัดตั้งสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก มหาวิทยาลัยศิลปากร

1. เพื่อรวบรวมผลงานด้านวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นทั้งที่เป็นมรดกและเป็นผลงานร่วมสมัย แล้วจัดตามหลักพิพิธภัณฑ์วิทยา

2. เพื่ออนุรักษ์ผลงานเหล่านั้นไว้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น

2.1 จัดแสดงในรูปของพิพิธภัณฑ์สถาวร เช่น ศิลปะและหัตถกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องแต่งกาย เครื่องเล่น เครื่องดนตรี อุปกรณ์ที่ใช้ในศิลปะสาขาต่าง ๆ พิพิธภัณฑ์ที่อยู่อาศัย ฯลฯ

2.2 นิทรรศการหมุนเวียน โดยเน้นประวัติและผลงานของศิลปินในท้องถิ่นและปูชนียบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับท้องถิ่น

2.3 บันทึกภาพและเสียงไว้ด้วยเทคนิควิทยาสมัยใหม่ นอกเหนือจากการพิมพ์และการถ่ายภาพ เช่น บันทึกด้วยแถบภาพ แถบเสียง และด้วยระบบคอมพิวเตอร์

2.4 จัดให้มีศิลปะในสิ่งแวดล้อม (นิเวศศิลป์) ด้วยผลงานวัฒนธรรม หรือสิ่งที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม เช่น จัดให้มีอุทยานประติมากรรมของศิลปินในท้องถิ่น

2.5 จัดสวนวรรณคดี

3. เพื่อสร้างแหล่งวัฒนธรรมสนเทศด้วยการแสดงให้เห็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นฐานผลิตของผลงานวัฒนธรรมในภูมิภาคตะวันตก และแสดงให้เห็นการแพร่กระจายของวัฒนธรรมท้องถิ่นไปสู่ภูมิภาคอื่นทั้งภายในและภายนอกประเทศ

4. เพื่อแสดงให้เห็นเทคนิควิทยาของชาวบ้านเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น การใช้ระหัดวิดน้ำเพื่อการเกษตร กังหันลมในนาเกลือ การใช้ครกกระเดื่อง การใช้โม่สีข้าว ฯลฯ ทั้งนี้โดยการสร้างหุ่นจำลองหรือนำของจริงมาแสดง พร้อมคำอธิบายตามหลักวิทยาศาสตร์สากล

5. เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่กิจกรรมด้านวัฒนธรรมสาขาต่าง ๆ เช่น หัตถศิลป์ วรรณศิลป์ ศิลปะการแสดง ดนตรี ทัศนศิลป์ วัฒนธรรมสัญจร และประเพณีปฏิบัติ

6. เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยโดยส่วนรวมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันในด้านต่าง ๆ เช่น ภูมิศาสตร์ท้องถิ่นด้านกายภาพ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา เศรษฐกิจ ศาสนา ประเพณี ภาษา วรรณคดี ศิลปะการแสดง ดนตรี ทัศนศิลป์ สถาปัตยกรรม การแพทย์และสาธารณสุข ฯลฯ โดยการจัดเป็นปาฐกถา สัมมนา หรือจัดสอนเป็นวิชาเลือกในระดับปริญญาตรี หรือเป็นส่วนหนึ่งของวิชาสังคมศึกษาซึ่งเป็นวิชาบังคับในหลักสูตรมัธยมปลายของโรงเรียนสาธิต

7. เพื่อเชิดชูภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นภูมิภาคตะวันตกของไทย

8. เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่ความรัก ความหวงแหน และความภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกัน

9. เพื่อให้มีแหล่งศึกษาด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นและนิเวศศิลป์เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการตอบสนองนโยบายของชาติในด้านส่งเสริมการท่องเที่ยว

สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกกับชุมชน

สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกมีเจตนารมณ์ที่จะสร้างแหล่งกลางของความรู้เรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นของภูมิภาคขึ้นที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม ภูมิภาคนี้ประกอบด้วยจังหวัดต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. จังหวัดสมุทรสาคร
2. จังหวัดสมุทรสงคราม
3. จังหวัดนครปฐม
4. จังหวัดกาญจนบุรี
5. จังหวัดราชบุรี
6. จังหวัดสุพรรณบุรี
7. จังหวัดเพชรบุรี
8. จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ทั้งนี้ โดยมุ่งที่จะให้บริการแก่

1. นักเรียน นักศึกษา คณาจารย์ และบุคลากรของมหาวิทยาลัย
2. ประชาชนชาวจังหวัดนครปฐมและจังหวัดอื่น ๆ ในภูมิภาคตะวันตก
3. ผู้สนใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยทั่วไป
4. นักท่องเที่ยวทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ

แง่มุมหนึ่งของการอนุรักษ์และพัฒนา ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

โดย

รองศาสตราจารย์ อรศิริ ปาณินท์

แง่มุมหนึ่งของการอนุรักษ์และพัฒนา ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

อรศิริ ปาณินท์*

สืบเนื่องมาจากปีศิลปหัตถกรรมไทย 2532 เข้าใจว่าคนทั่วไปจะคุ้นเคยกับคำว่าศิลปหัตถกรรมมากขึ้น แต่เมื่อเน้นคำว่า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ไม่แน่ใจว่าความเข้าใจจะคลาดเคลื่อนออกไปจากกันหรือไม่ ดังนั้นก่อนจะกล่าวถึงแง่มุมในการอนุรักษ์และพัฒนาจึงใคร่ย้ำความเข้าใจร่วมในเรื่องราวของพื้นบ้านเล็กน้อยเสียก่อน

ความหมายของ "พื้นบ้าน" ในบทความนี้ หมายถึงเรื่องราว หรือผลิตผลที่เกี่ยวกับเรื่องราว และการดำรงชีวิตตามปกติของผู้คนในสังคมที่ไม่ใช่สังคมเมือง ซึ่งกินขอบเขตค่อนข้างกว้าง ดังนั้นการกล่าวถึงศิลปหัตถกรรมจะหมายถึงผลิตผลทางวัฒนธรรมที่มีการผลิต เพื่อวัตถุประสงค์ตั้งแต่

- ผลิตใช้เองในครัวเรือน
- ผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน
- ผลิตเพื่อขายในตนต่างหมู่บ้าน

จนถึง - ผลิตเป็นอุตสาหกรรมเพื่อธุรกิจ

ที่ให้ความหมายของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านกว้างเช่นนี้เพราะในระบบสังคมและเศรษฐกิจปัจจุบันการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากสังคมเมืองสู่สังคมชนบทเป็นไปอย่างรวดเร็ว และให้อิทธิพลต่อกันและกันเป็นอย่างมากไม่สามารถหยุดยั้งได้ ซึ่งเราจำเป็นต้องยอมรับ เมื่อวัฒนธรรมของกลุ่มเปลี่ยนแปลงไป "ศิลปหัตถกรรม" ซึ่งเป็นผลิตผลจากวัฒนธรรมของกลุ่มก็มีอันต้องเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยเป็นเงาตามตัว การหยุดยั้งเป็นไปได้ยาก แต่การหยุดก่อนจะก้าวต่อไป เพื่อให้คนได้เหลียวมองไปข้างหลังให้เห็นคุณค่าของ "พื้นบ้าน" และให้ได้มีโอกาสรู้จักคิด รู้จักที่มา อาจจะทำให้การเปลี่ยนแปลงหรือการก้าวไปข้างหน้าก้าวไปได้อย่างมั่นคง และมีจิตสำนึกที่ถูกต้องมีความมั่นใจต่อการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น

---

* รองศาสตราจารย์ ระดับ 9 ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

เมื่อมีข้อคิดดังกล่าวจึงใคร่เสนอคำถามบางประการเพื่อหาคำตอบร่วมกันคือ

- ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้อะไรแก่เราบ้าง?
- คุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอยู่ที่ไหน?
- การอนุรักษ์มีความเป็นไปได้ในขอบเขตแค่ไหน?

และท้ายที่สุด - การพัฒนาควรเป็นไปในรูปแบบและระบบใด? และเพื่ออะไร?

คำถามเพียง 4-5 คำถามอาจต้องการคำตอบที่มีการศึกษา ค้นคว้าถกเถียงกันยาวนาน และสิ้นสุดได้ยาก แต่อย่างไรก็ตาม ก็ควรมีการสืบเสาะค้นหาเพื่อให้ได้คำตอบซึ่งแม้จะเป็นคำตอบที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา แต่ก็คิดว่ามันมีคุณค่าต่อจิตใจของมวลมนุษย์ที่จะไปหาร่วมกัน

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้อะไรแก่เราบ้าง?

ถ้าเราหยิบผลิตผลของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านชิ้นมาชิ้นหนึ่ง แล้วตั้งคำถามว่า

- ใช้ทำอะไร?
- ใครทำ?
- ใครใช้?
- ทำมาจากอะไร?
- ใช้เมื่อไร?

เราพบว่าคำตอบต่าง ๆ จะเป็นหนทางทำให้รู้เรื่องราวของสังคม เศรษฐกิจ ศิลปกรรม หรือแม้แต่การเมือง การปกครอง ศาสนาประเพณี ความเชื่อของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นในการศึกษาลึกลงไปในรายละเอียดยังสามารถกราบถึงการสืบทอด และการพัฒนาความคิดอันเกี่ยวเนื่องทั้งในระบบที่ผลิตผลหรืองานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนั้น ๆ เกี่ยวข้องด้วย และในตัวของวัตถุคือการพัฒนาของตัวงานศิลปหัตถกรรมนั้นเอง ทั้งในแง่ของการใช้สอย วัสดุ เทคนิคของการผลิต และอื่น ๆ

คุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอยู่ที่ไหน?

ถ้าพิจารณาย้อนไปยังคำถามแรก คือศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้อะไรแก่เราบ้าง จะพบว่าเราอาจจำแนกคุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านออกได้ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะของคุณค่าซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของกลุ่มชนที่ผลิตและใช้วัตถุ และคุณค่าทางด้านสุนทรียศาสตร์คือความงดงามของตัววัตถุ

คุณค่าซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของกลุ่มชนผู้ผลิตและผู้ใช้วัตถุนี้ดีความรวมทั้งในแง่ที่วัตถุถูกผลิตใช้เองและผลิตเพื่อให้ผู้อื่นใช้ด้วย ลักษณะการใช้งานอาจแยกประเภทได้เป็น

- เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งอาจหมายถึงของใช้ในครัวเรือนและเครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพตามอาชีพหลักและอาชีพรองของชุมชน เช่น หม้อ เตา เกวียน ไถ เครื่องจับปลา เครื่องมือช่าง ผ้าที่ทอใช้ และอื่น ๆ อีกมากมาย
- เครื่องมือเครื่องใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อ
- เครื่องดนตรี เครื่องเล่นต่าง ๆ

คุณค่าซึ่งสัมพันธ์กับการใช้งานดังกล่าวเกี่ยวข้องกับความคล่องตัว และประโยชน์ใช้การใช้งานตามหน้าที่ใช้สอย และการพัฒนาให้เกิดมีความคล่องตัวในการใช้งานได้มากขึ้น ตามประสบการณ์ของการใช้และการผลิต ดังนั้นแม้กระทั่งผลิตผลทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็น "พื้นบ้าน" แท้ ๆ คือสร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตตามพื้นฐานตามสภาพที่แท้จริง ก็มีการพัฒนาในตัวของมันเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อการใช้งานที่คล่องตัวขึ้น

สำหรับคุณค่าทางด้านสุนทรียศาสตร์ หรือความงามที่มากับผลิตกรรมพื้นบ้าน ส่วนหนึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่ทำเพื่อความพอใจของผู้ผลิต และส่วนหนึ่งเป็นผลจากการถ่ายทอดอิทธิพลจากวัฒนธรรมอีกกลุ่มหนึ่ง คือรับจากวัฒนธรรมหลวง ซึ่งสื่อถึงกันได้และการรับเข้ามาผนวกกับของเดิมทำให้มีการพัฒนาด้านสุนทรียศาสตร์ไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาด้านวัสดุและการผลิต

คุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนี้ ทั้งสองลักษณะมิได้มีเฉพาะแต่กับของตกแต่งสวยงามเท่านั้น แม้แต่เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันก็ยังมีให้เห็นได้ เช่นที่ทอผ้า ไนสำหรับปั่นฝ้าย เครื่องดนตรีต่าง ๆ เครื่องเล่นเด็ก ๆ ซึ่งบางชิ้นใช้งานตามปกติในชีวิตประจำวัน แต่ประดิษฐ์ประกอบอย่างสวยงาม แทรกความงามในคุณค่าการใช้สอยไปในตัว สำหรับเครื่องมือช่างบางประเภทก็เช่นกัน เครื่องมือช่างไม้ เช่น สว่านพื้นบ้าน คีมไม้ นอกจากจะมีการใช้งานที่คล่องตัวแล้ว ยังมีการตกแต่งเครื่องมืออย่างงดงามซึ่งถ้าศึกษาความเป็นมาในรายละเอียดแล้วจะเห็นถึงคุณค่าทั้งในเชิงความคิดการประดิษฐ์ซึ่งเป็นเทคโนโลยีและฝีมือในการผลิตไปพร้อม ๆ กัน

การอนุรักษ์มีความเป็นไปได้ในขอบเขตแค่ไหน?

ตามที่ได้กล่าวแต่ต้นว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและผลิตผลของวัฒนธรรมเป็นไปโดยรวดเร็ว และยากที่จะหยุดยั้ง ดังนั้นในปัจจุบัน จึงมีหน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน

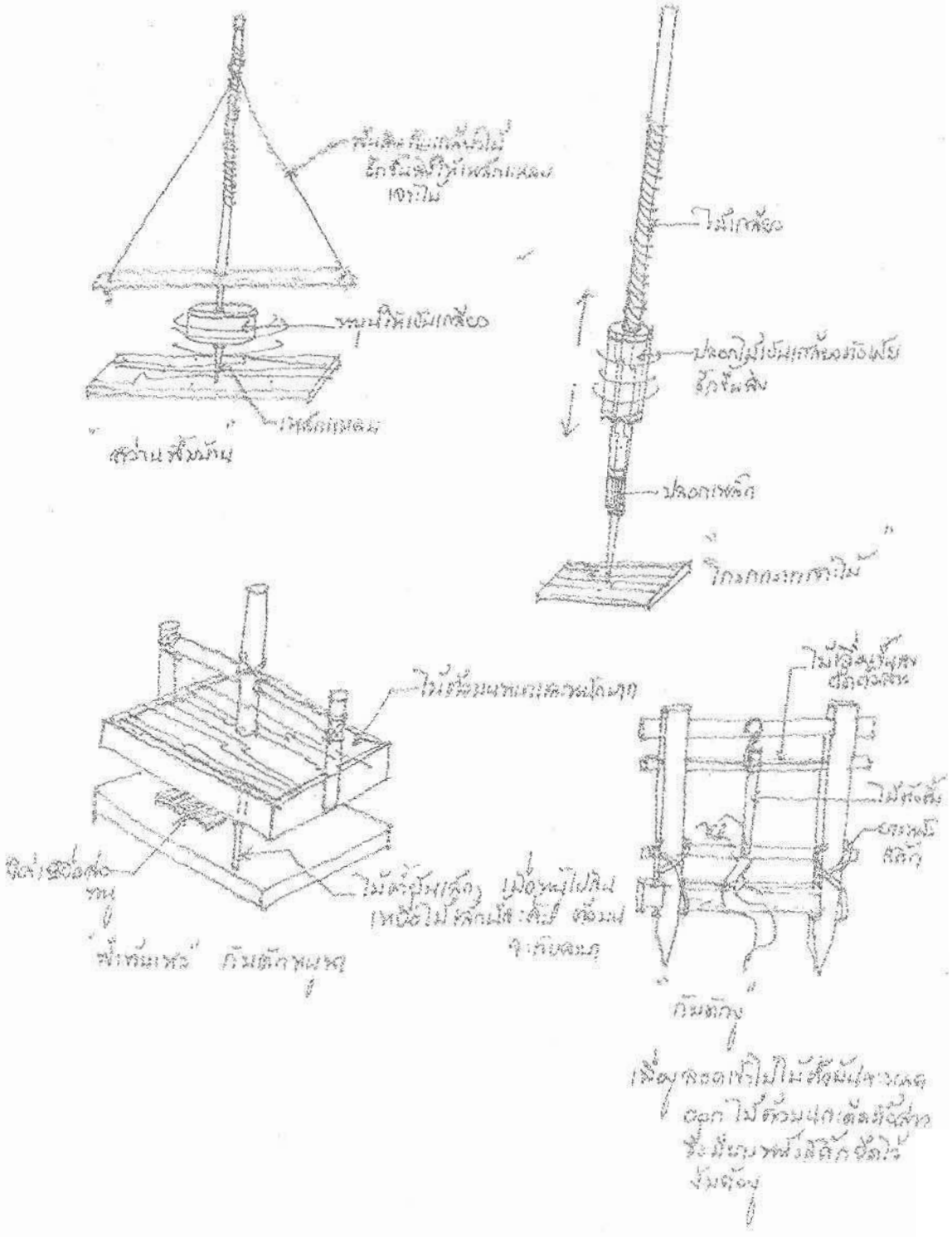

ภาพร่างแสดงลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้ของช่าง และเครื่องใช้พื้นฐาน
ตามสภาพการดำรงชีวิตประจำวัน

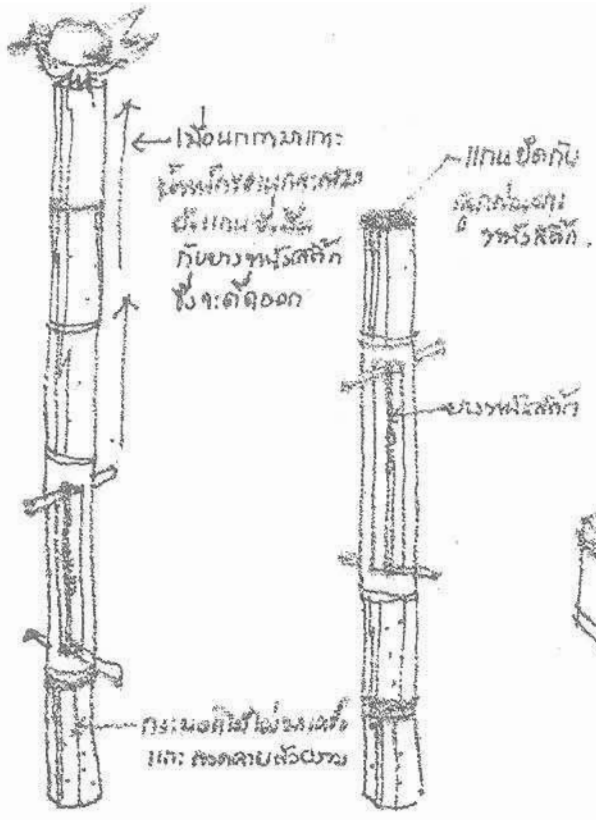

"กาจีนหลัก" ใช้ดักนกกา

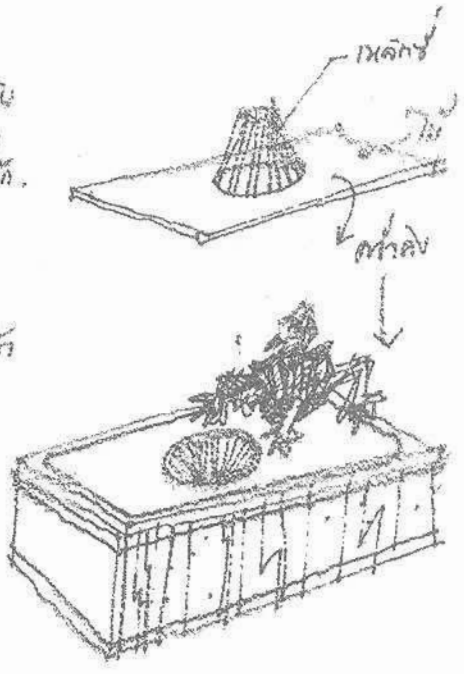

"ดักกบเขียด"

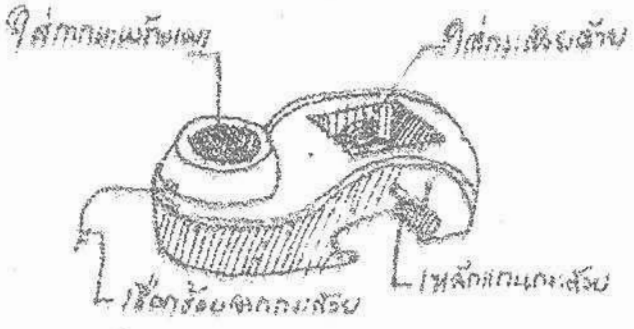

"เครื่องมือทำไม้" เชือกตีด

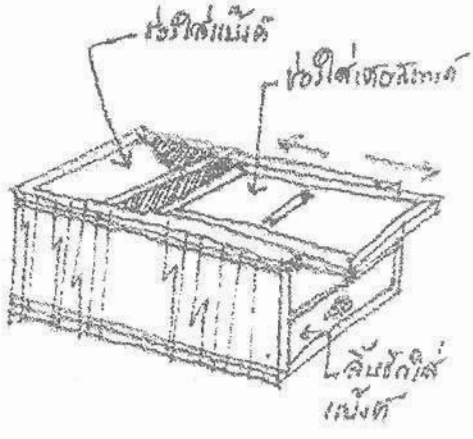

"แกะเก็บโอนเหรียญและธนบัตร"

เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ที่แสดงเทคโนโลยีพื้นบ้านที่น่าสนใจ
ผนวกกับคุณค่าทางศิลปกรรมที่ผู้ผลิตแทรกเข้าไว้ในวัตถุ

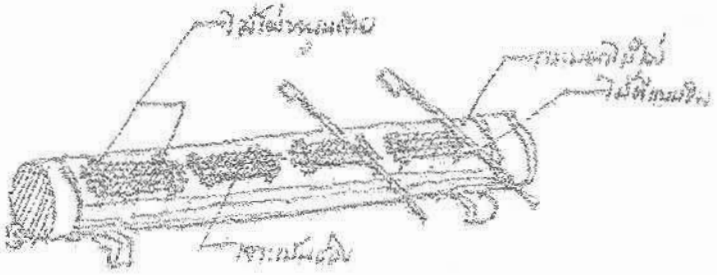

"แบบกาปอง" เครื่องเล่นของเด็ก ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่

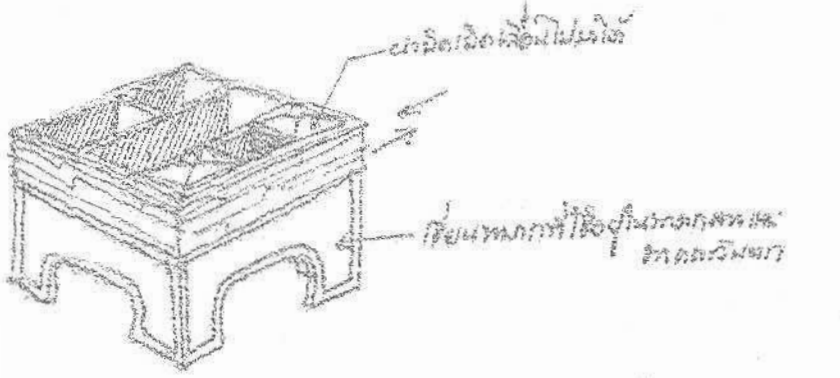

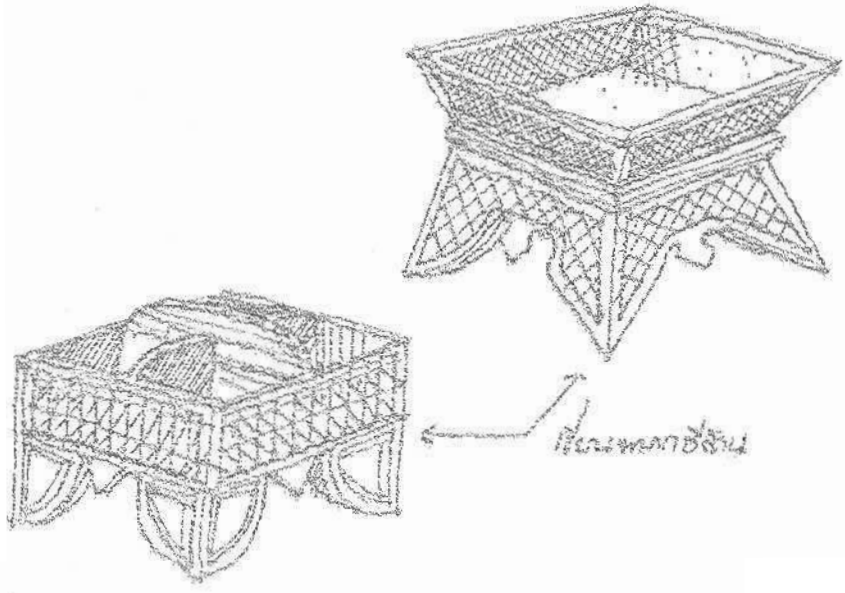

เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งแทรกคุณค่าทางศิลปกรรม
มากบ้างน้อยบ้างตามความพอใจของผู้ผลิต

เริ่มกระตุ้นให้ผู้คนสนใจเรื่องราวของวัฒนธรรม ทั้งวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์ หรืออีกนัยหนึ่งวัฒนธรรม และผลิตกรรมพื้นบ้านให้มากขึ้น แต่เมื่อทราบกันดีว่า ผลิตผลทางวัฒนธรรมส่วนหนึ่งเกิดจากการดำรงชีวิตจริง ๆ ของชาวบ้าน เมื่อวิถีทางการดำรงชีวิตเปลี่ยนไป ผลิตผลทางวัฒนธรรมส่วนหนึ่งเกิดจากการดำรงชีวิตจริง ๆ ของชาวบ้าน เมื่อวิถีทางการดำรงชีวิตเปลี่ยนไป ผลิตผลซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตจะยังคงอยู่หรือไม่? คำถามนี้ตอบได้ง่ายมากคือไม่? ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีการเก็บรักษาเรื่องราวและสภาพที่แท้จริงส่วนหนึ่งไว้เพื่อ ศึกษา เพราะนับวันผลิตกรรมทางวัฒนธรรมจะลดน้อยลงเพราะเมื่อไม่ได้ใช้งานก็ไม่มีการผลิตเพิ่ม เหลือแต่ของที่เคยใช้ในอดีต และปัจจุบันก็เริ่มไม่ได้ใช้งานแล้ว เพราะได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากสังคมเมือง ได้รับสิ่งอื่นที่ใช้แทนกันได้และสะดวกกว่าในสภาพสังคม เศรษฐกิจปัจจุบัน

<u>นี่คือความจำเป็นของการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมตามภูมิภาคต่าง ๆ</u>

ดังนั้นในการเก็บของเหล่านี้ไว้ให้คงอยู่ จำเป็นจะต้องดำเนินการหลายประการคือ

- การเก็บของต่าง ๆ ที่เป็นผลิตผลของวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาความเป็นมา และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องทุกสาขาวิทยาการ

- การให้ความรู้ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับผลิตผลทางวัฒนธรรม ที่มิได้มุ่งให้รู้เฉพาะรูปร่างหน้าตา แต่ให้รู้ถึงความเชื่อมโยงต่อการดำรงชีวิตในทุกลักษณะ รวมทั้งการตั้งถิ่นฐาน ภูมิศาสตร์-ชุมชน ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

- การให้รับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลง การพัฒนาการจากอดีตถึงปัจจุบัน และแน่นอนว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงต่อไปในอนาคต ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ไฝรู้สามารถใช้ความคิดพิจารณาได้ว่า แนวโน้มต่อไปจะเป็นอย่างไร

- การพิจารณาว่าหากต้องการให้ผลิตผลทางวัฒนธรรม ในรูปของศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ ยังคงอยู่เมื่อการใช้สอยเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ควรจะเป็นไปในรูปใด ซึ่งในกรณีจำเป็นต้องยอมรับร่วมกันว่า งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านส่วนหนึ่งจำเป็นต้องมีการพัฒนา เพื่อความคงอยู่ในระบบสังคมและเศรษฐกิจปัจจุบัน

จากเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าว จะพบว่าขอบเขตของการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอยู่ในข่ายการดำเนินการ 3 รูปแบบคือ

1. เก็บของเก่าไว้เพื่อการศึกษาความเป็นมาลักษณะของเดิมที่แท้จริง ที่ส่งผลมายังวัฒนธรรมท้องถิ่น และวิทยาการเกี่ยวเนื่องทุกประเภท ซึ่งทำได้ในรูปของการเก็บรักษาในรูปของวัตถุในพิพิธภัณฑ์

2. สนับสนุนการผลิตในรูปแบบเดิม แต่เปลี่ยนแปลงการใช้สอย หากสามารถเปลี่ยนแปลงใช้งานได้

3. พัฒนารูปแบบให้เหมาะสมกับการใช้สอยใหม่ตามลักษณะของสังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป

การพัฒนาควรเป็นในระบบและรูปแบบใด? และเพื่ออะไร?

ในรูปแบบของการอนุรักษ์แบบสุดท้ายที่กล่าวมาแล้ว คือการเก็บไว้ให้คงอยู่ แต่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างให้สามารถอยู่ในสภาพสังคมปัจจุบันได้และยังมีคุณค่าของความเป็นพื้นบ้านหลงเหลืออยู่บ้าง ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถรักษาไว้ได้เต็มที่ แต่ก็ยังมีโอกาสให้เชื้อสายและวิญญาณของความเป็นพื้นบ้านคงอยู่ได้บ้าง ในรูปแบบนี้บางท่านที่เน้นด้านการอนุรักษ์อาจจะยอมรับไม่ได้ แต่อยากให้ตระหนักว่า การหยุดยั้งความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมไม่มีใครทำได้ การศึกษาวิจัยด้านวัฒนธรรมมากมายเพียงไร ก็ไม่สามารถให้ผลวิจัยทางวัฒนธรรมมาหยุดยั้งการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมได้ และถ้ามองย้อนกลับหลังไปในอดีต จะพบว่าวัฒนธรรมมพื้นบ้านมีความเปลี่ยนแปลงในตัวของมันเองตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันนี้อาจจะมีค่าควรต่อการเก็บรักษาในอีก 50 ปีข้างหน้าก็เป็นไปได้ และเป็นไปแล้วในหลายสิ่งรอบตัวเรา ไม่ว่าจะเป็นศิลป-กรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี การแสดง และอื่น ๆ ตัวอย่างเห็นได้ง่าย ๆ เช่น เพลงลูกทุ่งซึ่งเข้ามาแทนเพลงพื้นบ้านเมื่อ 50 ปีก่อน ปัจจุบันกลายเป็นของที่กลายตัวเป็นพื้นบ้านควรแก่การอนุรักษ์ หนังตะลุงภาคใต้ซึ่งเดิมแสดงเฉพาะเรื่องวรรณกรรมโบราณ ปัจจุบันมีหนังตะลุงแสดงเรื่อง พยัคฆ์ร้าย 007 ซึ่งมีตัวพระเอกผูกเนคไท แต่ตัวตลกยืนโรงยังเป็นตัวเดิมที่คนรู้จักและชาวบ้านยังสนใจดูอยู่ เรือกอและหน้าตาเปลี่ยนไปหางสั้นลงเพราะใส่เครื่องติดท้าย แต่ก็ยังเป็นเรือกอและอยู่ ลิเกแต่งชุดราตรีกันสมัยแต่ก็ยังเป็นลิเก และยังมีคนดู กระเป๋าย่ามลิเกมีการพัฒนาทั้งรูปแบบและสีสัน เพื่อให้ถูกกับรสนิยมของผู้ใช้ซึ่งเปลี่ยนกลุ่มไปจากเดิม และตัวอย่างอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในบางสิ่งของผลิตผลจากพื้นบ้าน ซึ่งอยู่ในสังคมปัจจุบัน

สิ่งสำคัญที่ควรพิจารณาคือการพัฒนาควรเป็นระบบใด ๆ รูปแบบใด และเพื่ออะไร และการพัฒนาจะส่งผลลบต่อลักษณะและคุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหรือไม่? ซึ่งปัญหาดังกล่าวเป็นเรื่องราวที่จะต้องค้นหาคำตอบและแนวทางร่วมกัน เพื่อความคงอยู่ของคุณค่า และวิญญาณของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย

เอกสารอ้างอิง

ปรานี วงษ์เทศ : พื้นบ้านพื้นเมือง, กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2525

มาโนช กงกะนันทน์ : จักสานราชบุรี, สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี กรุงเทพฯ, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

วรรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน : ศิลปหัตถกรรมพื้นถิ่น, วารสารโบราณคดี ปีที่ 7 ฉบับที่ 2, กรุงเทพฯ, 2520

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ : หัตถกรรมพื้นบ้าน, บทความสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ 32-34 2529 - 2530

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ : รายงานการวิจัย เรื่องเครื่องจักสานในประเทศไทย, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

ศรีศักร วัลลิโภดม : การสลายตัวของศิลปพื้นบ้านไทยในปัจจุบัน, วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 2 ฉบับที่ 1, 2521

ศรีศักร วัลลิโภดม : ปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย, เอกสารประกอบการสัมนาทางวิชาการ, ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528

ศรีศักร วัลลิโภดม : นิทัศภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 2519

ศรีศักร วัลลิโภดม : นิทัศภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 2520

ศรีศักร วัลลิโภดม : นิทัศภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 4 ฉบับที่ 3, 4, 2521

ศรีศักร วัลลิโภดม : นิทัศภัณฑ์กับการศึกษานอกระบบ, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 13 ฉบับที่ 3,4, 2531

การอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรม พื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก

โดย

อาจารย์ เปรื่อง เปลี่ยนสายสืบ

การอนุรักษ์และพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้าน ภูมิภาคตะวันตก

เปรื่อง เปลี่ยนสายสืบ*

งานหัตถกรรมที่ได้ผลิตขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วไป มักสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของท้องถิ่นนั้นว่า มีสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตอย่างไร มีทรัพยากรธรรมชาติ หรือพืชไร่ที่ใช้ในการเพาะปลูกเพื่อการดำรงชีพอะไรบ้าง เพราะพันธุ์ไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น หลายชนิดถูกนำมาผลิตขึ้นใช้เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ไม้ไผ่ ไม้ลวก เถาวัลย์ ใบจาก ฯลฯ ปัจจุบันสภาพภูมิประเทศ เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นทั่วไป จากหลายสาเหตุด้วยกัน ทำให้สภาพแวดล้อมธรรมชาติตามวิถีชีวิตเดิมของผู้คนในท้องถิ่นต้องเปลี่ยนตาม และค่อย ๆ เสื่อมสภาพไปอย่างหน้าเสียดาย โดยเฉพาะทางด้านกายภาพของเขตที่พักอาศัยในท้องถิ่น งานหัตถกรรมก็ได้รับผลกระทบจากเหตุที่เกิดขึ้นนี้ด้วย

มองจากสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ การพัฒนาที่เกิดขึ้นในชนบท หรือการพัฒนางานหัตถกรรมพื้นบ้านพื้นเมือง ควรจะทำควบคู่พร้อมไปด้วยกับการอนุรักษ์ รวมถึงการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตเดิมบางสิ่งบางอย่างที่ยังพอจะรักษาไว้ได้ เสมือนการรักษาเชื้อทางวัฒนธรรมให้เหลือค้างอยู่เป็นฐานทางความคิด ใช้ประกอบการพัฒนาให้ยังประโยชน์แก่ประชาชน สังคมท้องถิ่นในระยะยาวต่อไป

ขอเสนอภาพพื้นที่บางส่วนของจังหวัดสมุทรสาครเป็นตัวอย่างประกอบการเสนอความคิดนี้.

สภาพแวดล้อมแหล่งผลิตหัตถกรรมที่จังหวัดสมุทรสาคร

ในเขตที่พักอาศัยของกลุ่มอาชีพทางเกษตรกรรมหรือชุมชนในชนบทที่อยู่ภายนอกของชุมชนเมือง จะมีลักษณะภูมิประเทศคล้ายคลึงกัน คือ บริเวณโดยรอบชุมชนที่พักอาศัย ถูกล้อมอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่เป็นธรรมชาติ อันประกอบไปด้วยเรือกสวนไร่นา หรือละเมาะป่าเขา ไม่

---

* อาจารย์ ระดับ 7 ภาควิชาออกแบบนิเทศศิลป์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

กันตารน้ำที่จะใช้ในการประกอบอาชีพ ภูมิประเทศเช่นนี้จะมีพืชพันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่ขึ้นตามธรรมชาติผสมกับพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้านได้ปลูกขึ้นไว้ตามความต้องการในการใช้สอย เช่น จำพวกไม้ผลต่าง ๆ ที่สามารถเติบโตในท้องถิ่นได้ พืชพันธุ์ไม้ในท้องถิ่นทั่วไปจะมีทั้งไม้ยืนต้น และไม้ล้มลุก หลายชนิดนำมาใช้ประดิษฐ์เป็นงานหัตถกรรมสำหรับใช้สอยได้ เช่น ไม้ไผ่ ไม้รวก ไม้เบญจพันธุ์ เถาวัลย์บางชนิด เถาต้นหญ้า (ใช้ในการผูก มัด) ใบไม้หลายชนิดนำมาใช้สำหรับทำเครื่องมุงเรือนพักอาศัย

สำหรับในเขตจังหวัดสมุทรสาคร บริเวณที่เป็นดินกร่อยมีน้ำเค็มซึมเข้าถึง มีพันธุ์ไม้ท้องถิ่นหลายชนิดที่ไม่เหมือนในท้องที่ส่วนอื่นของลำน้ำท่าจีน เช่น มีไม้กระบูน ไม้แสม เป็นไม้เนื้อแข็ง ขึ้นปะปนอยู่กับต้นจากซึ่งขึ้นอยู่ทั่วไป ใบจากนิยมใช้มุงหลังคา ทำฝาเรือน นอกจากนี้ยังมีเถาวัลย์ชนิดต่าง ๆ ขึ้นปะปนกับไม้แสม ป่าจากเช่น หวายลิง เถาสามพันเงา ซึ่งนำมาใช้ทำเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำที่มีอยู่ชุกชุมในบริเวณป่าไม้เหล่านี้ และในลำคูคลอง ร่องสวน เช่น ปูแสม ปูทะเล กุ้ง ปลาบางชนิดที่อาศัยอยู่ในพื้นที่น้ำกร่อยตามเขตจังหวัดที่ใกล้ทะเล

เฉพาะป่าจากที่มีอยู่ทั่วไปนั้น ใบจากเป็นวัสดุที่ใช้ทำตับจากมุงหลังคาเรือนพักอาศัยในท้องถิ่น แล้วยังผลิตส่งไปขายยังจังหวัดใกล้เคียง ทำรายได้ให้แก่คนในท้องถิ่นได้อีกอาชีพหนึ่ง นอกเหนือจากอาชีพการประมงและสวนมะพร้าว ไม้กระบูนเป็นวัสดุธรรมชาติที่เนื้อไม้แข็งมีลายสวยงาม ที่ถูกนำมาผลิตเป็นงานหัตถกรรมไม้กลึงชนิดต่าง ๆ

ผลจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

ปัจจุบันชุมชนเมืองได้ขยายตัวกว้างออกไปในเนื้อที่ เรือกสวน ไร่ นา ที่ใช้ในการเพาะปลูก หรือพื้นที่สำหรับการเกษตรกรรม รวมทั้งเนื้อที่ป่าที่ใกล้กับชุมชนชนบท ทำให้สภาพของชุมชนในชนบทหลายแห่งได้เปลี่ยนสภาพกลายเป็นชุมชนใหญ่ที่มีความเจริญทางการค้าอุตสาหกรรม หรือเป็นชุมทางของเส้นทางสัญจรทางบกที่ขยายตัวตามความเจริญของสังคมเมืองใหญ่ ที่เจริญก้าวหน้าทางรูปวัตถุที่ได้รับจากประเทศอื่น ให้แพร่กระจายต่อประชาชนที่อยู่ในสังคมชนบทให้ดล้อยตาม เป็นเหตุให้สภาพแวดล้อมแต่เดิมของชนบทเปลี่ยนแปลง และมีผลไปถึงผลงานหัตถกรรมที่เคยใช้วัสดุจากธรรมชาติเป็นวัสดุหลักก็รับเอาวัสดุสังเคราะห์อื่น[1] เข้ามาใช้ในงานหัตถกรรมมากขึ้น และความละเอียดปราณีตก็พลอยลดตามลงด้วย

---

[1] เส้นเอ็นไนล่อน หรือลวดตาข่ายที่นำเข้ามาใช้แทนหวาย

เฉพาะในเขตดินกร่อยของจังหวัดสมุทรสาคร ป่าพันธุ์ไม้ท้องถิ่นและสภาพชีวิตของท้องถิ่นกำลังจะค่อย ๆ หมดไปมากยิ่งขึ้นทุกที ด้วยเหตุที่มีพื้นที่ติดต่อกับเมืองใหญ่ จึงมีการใช้พื้นที่ในเขตนี้ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น พร้อมกับการขยายตัวของชุมชนที่พักอาศัย เข้าไปในเนื้อที่ป่าธรรมชาติที่มีพันธุ์ไม้ท้องถิ่นเพิ่มขึ้นอย่างอิสระ ทำให้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของลุ่มน้ำท่าจีนตอนล่างสุดต้องลดเนื้อที่ลง พร้อมทั้งเกิดมลภาวะที่เป็นผลเสียแก่บริเวณพื้นที่ใกล้เคียงด้วย

การเปลี่ยนแปลงบริเวณเนื้อที่ดินกร่อยนี้ มีผลกระทบที่เห็นชัดเจนสองประการด้วยกัน ทำให้เนื้อที่พันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่เป็นวัสดุธรรมชาติเป็นทรัพยากรของท้องถิ่นที่เจริญเติบโตอาศัยอยู่บนพื้นที่เหล่านี้ เช่น เถาหวายลิง เถาสามพันงาม ไม้กระบูน โดยเฉพาะต้นจากซึ่งเป็นพืชพันธุ์ไม้ที่นำมาใช้ประโยชน์มากกว่าพืชชนิดอื่นของท้องถิ่นก็ลดน้อยลงด้วย ทำให้การผลิตตับจากทำฝาหรือมุงหลังคาต้องตัดใบจากมาใช้ผลิตเร็วขึ้น จากเดิมที่เคยรอให้ใบจากมีอายุการเติบโต 10 เดือน ถึง 12 เดือน (หนึ่งปี) ซึ่งเป็นระยะที่เหมาะสำหรับตัดมาเย็บเป็นตับจากใช้มุงหลังคาจะทำให้มีอายุการใช้งานได้ทนทาน บางครั้งถึง 9 หรือ 10 ปี ปัจจุบันใบจากอายุเพียง 6 เดือนก็จะตัดนำมาใช้ทำตับจากแล้ว จึงเป็นเหตุให้ตับจากในปัจจุบันอายุใช้งานไม่คงทน มุงหลังคาเพียง 2 ปี ก็จะมีตัวมอดมากินใต้ใบชาด-กรอบ และร่วงหล่นในพื้นเรือน ใช้ไม่ทนเหมือนเดิม

สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่บริเวณดินกร่อยนี้ นอกจากพันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่ได้กล่าวถึงแล้ว ยังประกอบไปด้วยทรัพยากรสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในป่าธรรมชาติเหล่านี้ โดยเฉพาะสัตว์น้ำ-กร่อย เช่น กุ้ง, ปลา ปูชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ชุกชุมประจำท้องถิ่นใช้เป็นอาหารหลักของประชาชนในพื้นที่นี้ ปัจจุบันเมื่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติลดลง มีโรงงานต่าง ๆ เพิ่มจำนวนขึ้น โดยปราศจากมาตรการควบคุมการทิ้งน้ำเสีย ทำให้น้ำในลำน้ำลำคลองมีกลิ่นเหม็นสกปรก เมื่อถูกต้องตัวจะมีอาการคัน เกิดมลภาวะที่เป็นพิษต่อชีวิตสัตว์น้ำที่เป็นทรัพยากรประจำพื้นที่ เป็นแหล่งประกอบอาชีพหลักของประชาชนในท้องถิ่นผู้ยากจน ให้ลดจำนวนลงตลอดเวลา ในอนาคตสิ่งที่มีค่าเหล่านี้อาจจะสูญหายหมดไปจากท้องถิ่นนี้ในที่สุด ปัจจุบันประชาชนบางส่วนที่เคยอาศัยอยู่ในท้องถิ่นบางครอบครัว ได้โยกย้ายที่อยู่อาศัยที่ทำกินไปสู่ที่อื่นหรือหาอาชีพอื่น งานหัตถกรรมในท้องถิ่นที่เหลืออยู่ไม่มากนัก ก็จะได้รับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงนี้ด้วย.

ป่าจากขึ้นอยู่ทั่วไปบริเวณดินกร่อย ใบจากนำมาใช้ทำตับจากมุงหลังคา ลูกจากสดเนื้อมีรสหวานนุ่มมีกลิ่นหอม

หวายลิงขึ้นอยู่บนไม้ยืนต้นทั่วไป หวายลิงจะออกดอกในฤดูแล้ง ส่วนลูกหวายอ่อนนำไปแกงกินได้

เรือนเครื่องผูกพื้นบ้านเข้าลักษณะเรือนหัตถกรรม สร้างเป็นเรือนแฝดยกพื้นต่ำ
ที่ริมคลองพิทยาลงกรณ์

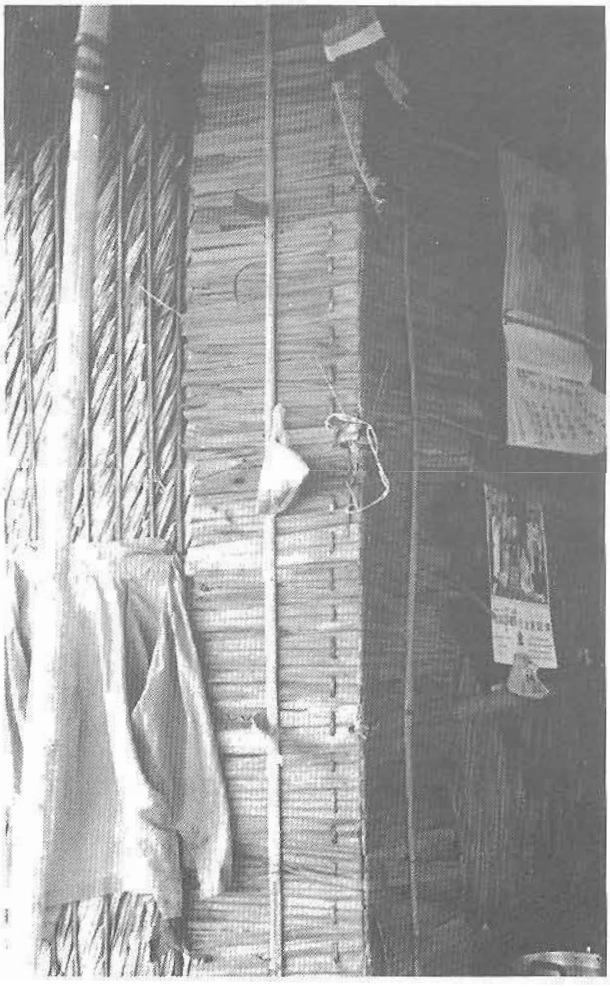

ผลิตภัณฑ์ฝาจากทางหรือฝาขนะ
ผลิตจากใบจากทั้งทางหนึ่งทาง
แบ่งครึ่งได้สองชิ้น ในกรุฝา
ซ้อนกัน ด้านนอกทางหนึ่ง
ด้านในทางหนึ่ง ใช้เคร่าไม้
ลวดขนาบไว้ให้แน่น

ฝาจากทางหุ้มมุมด้วยตับจาก
ตัดปลายที่ริมลำคลองสหกรณ์
ผลิตขึ้นสำหรับใช้เองในครัวเรือน

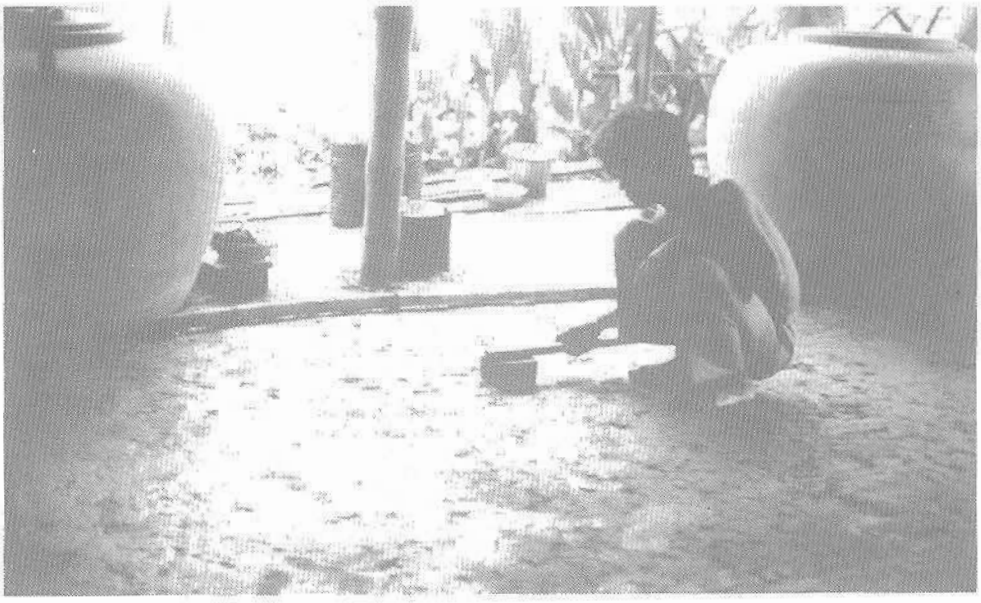

พื้นดินใต้ถุนเรือนเป็นที่ใช้งานเอนกประสงค์ ระหว่างช่วงฤดูฝนละอองน้ำฝนจะสาดกระเด็นเข้าไปจนเปียกชื้น ต้องปรับพื้นให้เรียบอีกครั้งหลังฝนหยุด

เรือนใต้ถุนสูง มุงหลังคาด้วยจาก ฝาใช้จากทางหรือฝาขนะ

เรือนเพิงพักเฝ้าเรือ ริมคลองมหาชัย

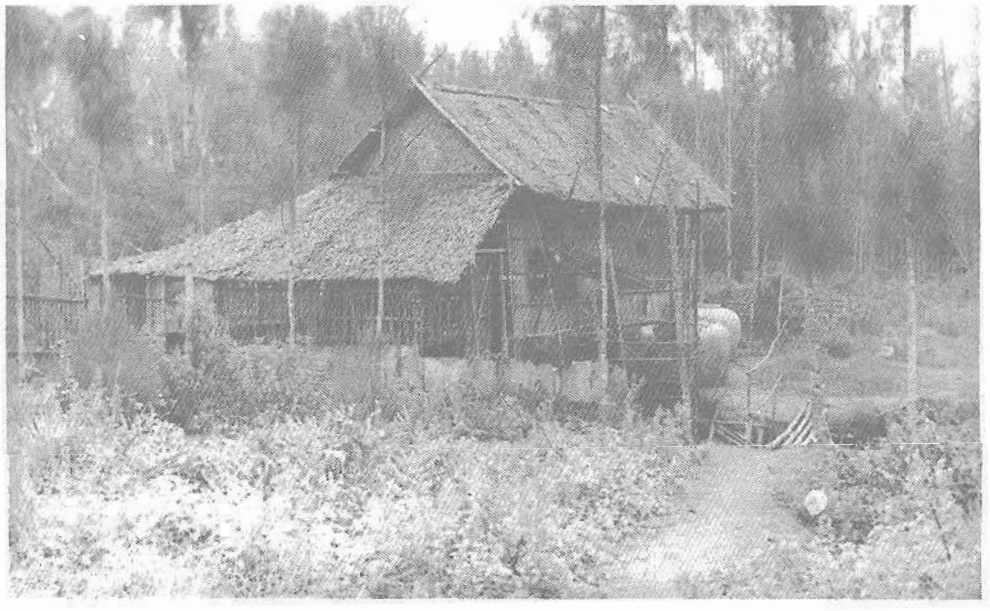

เรือนหัตถกรรมพื้นบ้าน ริมทางบ้านแพ้ว

การอนุรักษ์ผ้าจกมรดกศิลปหัตถกรรมของชาวล้านนาที่จังหวัดราชบุรี

โดย

อาจารย์ อุดม สมพร

การอนุรักษ์ผ้าจกมรดกศิลปหัตถกรรมของชาวล้านนาที่จังหวัดราชบุรี

อุดม สมพร*

ความเป็นมาของชาวล้านนาในจังหวัดราชบุรี

ก่อนพุทธศักราช 2347 พื้นที่ตำบลดูบัวจะมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีมากน้อยเพียงใดนั้น นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีคงได้ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลไว้อย่างกว้างขวาง ผู้เขียนจะไม่นำข้อมูลเหล่านั้นมากล่าวไว้ในที่นี้ แต่จะกล่าวถึงเฉพาะประวัติความเป็นมาของชาวบ้านในตำบลดูบัว ตั้งแต่พุทธศักราช 2347 จนถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านในตำบลดูบัวประมาณร้อยละ 80 เป็นชนที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษ ชาว-เมืองเชียงแสนโยนกนคร ซึ่งมีชื่อเรียกตนเองว่า "ยวน" ชาวยวนในจังหวัดราชบุรีจึงได้ชื่อว่า **"ชาวล้านนาไทยห่างถิ่น"**

ในปีพุทธศักราช 2347 ตรงกับปีชวด เป็นปีที่ 23 แห่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขณะนั้นเชียงแสนตกอยู่ในอิทธิพลของพม่า พม่าอาศัยเชียงแสนเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหาร กำลังพล สำหรับจะยกทัพเข้าตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทย พระองค์ทรงมีพระราชดำริจะกำจัดอิทธิพลของพม่าให้สิ้นไปจากพื้นแผ่นดินไทย

พระองค์ทรงรับสั่งให้ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอกรมหลวงเทพหริรักษ์ ร่วมกับพระยายมราชจัดกองทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปสมทบกับกองทัพนครลำปาง กองทัพนครเชียงใหม่ กองทัพเมืองน่าน และกองทัพนครเวียงจันทน์ รวมเป็น 5 กองทัพ เพื่อให้เข้าโจมตีเมืองเชียงแสน กองทัพทั้ง 5 ล้อมเมืองเชียงแสนไว้ประมาณหนึ่งเดือน ก็ตีเมืองได้ พม่าที่อยู่ในเมืองเชียงแสนแตกหนีไป กองทัพไทยได้รื้อป้อมปราการ กำแพงเมือง เผาบ้านเรือนจนสิ้นซาก เพื่อไม่ให้เป็นประโยชน์แก่พม่าอีกต่อไป และได้กวาดต้อนชาวเมืองเชียงแสนทั้งหญิงชายที่อยู่ในวัยฉกรรจ์ พอที่จะมีกำลังเดินทางไกล ได้ประมาณ 23,000 คน

---

* อาจารย์ 2 วิทยาลัยเทคนิคราชบุรี และผู้อำนวยการศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกราชบุรี

ชาวเมืองดังกล่าวถูกแบ่งออกเป็นห้าส่วน ๆ ละเท่ากัน เพื่อมอบให้แก่กองทัพทั้ง 5 กองทัพละประมาณ 4,000 กว่าคน กองทัพของกรมหลวงเทพหริรักษ์ ได้พาชาวเชียงแสนเดินทางลงมายังกรุงเทพฯ ขณะเดินทางผ่านถึงเมืองสระบุรี บริเวณอำเภอเสาไห้ ชาวเมืองเชียงแสนส่วนหนึ่ง มีความประสงค์จะตั้งถิ่นฐานทำกินอยู่ ณ ที่นั้น ปัจจุบันชาวสระบุรีที่อยู่ในอำเภอเสาไห้ หนองโดน ของสระบุรี ที่มีเชื้อสายสืบจากบรรพบุรุษชาวเมืองเชียงแสน ก็ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเอาไว้ โดยเฉพาะภาษาพูด ส่วนที่เหลือก็เดินทางมาพำนักที่กรุงเทพฯ ระยะหนึ่ง

ต่อมาทรงโปรดเกล้าฯ ให้นำชาวเมืองเชียงแสนไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ณ เมืองราชบุรี ครั้งแรกตั้งครัวเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองฝั่งขวา ทางด้านทิศตะวันออกของตัวเมือง ปัจจุบันเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านไร่นที (บ้านไร่ริมน้ำ) และเมื่อครอบครัวขยายมากขึ้นจึงได้แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ตำบลดูบัว ตอนตะโก ตอนแจง ตอนแร่ ห้วยไผ่ อ่างหิน หินกอง นาดอก รางบัว นาชุนแสน บางกะโด หนองโพ หนองอ้อ หนองปลาหมอ และอีกหลายพื้นที่ในจังหวัดราชบุรี

ชาวล้านนาที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษชาวเมืองเชียงแสนดังกล่าว ยังคงรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของตนไว้ แต่ต่อมาด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรมของชนกลุ่มอื่นเข้าไปผสมผสาน จนกระทั่งความเด่นชัดของวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของเชื้อชาติล้านนาไทยลดลง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมทางภาษาพูดและศิลปหัตถกรรมทอผ้าจกของสตรีชาวล้านนาก็ยังคงได้รับการอนุรักษ์และสืบทอดไว้ เป็นเอกลักษณ์พอที่จะสังเกตได้บ้าง

ผ้าจกมรดกทางศิลปหัตถกรรมของสตรีชาวล้านนา

ประวัติศาสตร์ความเป็นเชื้อชาติของชาวล้านนาไทย ปรากฏเด่นชัดอยู่ในภาคเหนือของไทย ซึ่งประกอบด้วย พื้นที่ของจังหวัดเชียงราย พะเยา แพร่ น่าน ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ แม้จะสืบความเป็นมาด้วยระยะเวลาอันยาวนาน แต่ก็ดำรงความเป็นเอกลักษณ์ของเชื้อชาติทางด้านสังคม วัฒนธรรมเฉพาะของตนไว้ได้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะลักษณะภูมิศาสตร์ทางภาคเหนือแตกต่างไปจากภูมิภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะการแต่งกายของสตรี

อาณาจักรล้านนาไทย มีการทอผ้าด้วยฝ้ายกันอย่างแพร่หลายเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน และนำออกจำหน่ายเป็นสินค้าสู่อาณาจักรใกล้เคียง ภาพจิตรกรรมฝาผนัง โบสถ์ วิหาร และศาลาการเปรียญ ตามวัดต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนาไทย เช่น วัดหนองบัว ตำบลป่าตา

อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน วิหารลายคำ วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง หรือวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ แสดงให้เห็นว่าชาวล้านนาไทยมีเครื่องนุ่งห่มที่ทอด้วยฝ้ายขึ้นใช้เอง โดยเฉพาะผ้าซิ่น ทอเป็นซิ่นตีนจก ฉะนั้นอาจพูดได้ว่าศิลปการทอผ้า ผ้าจกเพื่อประกอบเป็นซิ่นตีนจก เป็นมรดกทางศิลปหัตถกรรมของสตรีชาวล้านนา มาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว

การแต่งกายของสตรีชาวล้านนาที่อยู่ในจังหวัดราชบุรี

ตามที่ได้กล่าวว่า ชาวล้านนาในจังหวัดราชบุรี สืบเชื้อสายมาจากชาวโยนกเชียงแสน ตั้งแต่พุทธศักราช 2347 มาแล้วนั้น ชาวลานนาดังกล่าวก็ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของตนไว้ โดยเฉพาะภาษาพูดและการแต่งกาย

การแต่งกายของสตรีในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดราชบุรี สตรีชาวล้านนายังคงแต่งกายด้วยการห่มผ้าแถบ สำหรับผันรอบอก หรือไม่ก็ใช้ผ้าแถบคล้องคอปล่อยชายปิดอก ถ้าไม่เช่นนั้นก็ใช้สะหว้ายแล่งปิดหน้าอก ส่วนผ้าซิ่นนั้นก็นุ่งด้วยผ้าที่ทอขึ้นใช้เอง

สตรีจะต้องฝึกหัดทอผ้าซิ่น โดยเฉพาะผ้าซิ่นตีนจกให้เป็น เพราะมีค่านิยมกันว่าสตรีใดที่สามารถทอผ้าจกได้ จะเป็นผู้มีคุณสมบัติของกุลสตรี เหมาะสมที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนในแต่ละครัวเรือน จะต้องมีการสอนและฝึกหัดให้แก่ลูกสาว เมื่อใดที่ลูกสาวออกเหย้าออกเรือน ผู้เป็นแม่จะเตรียมผ้าซิ่นตีนจกไว้เป็นของขวัญรับไหว้ในวันแต่งงาน ผ้าซิ่นผืนนั้นจะถูกเก็บงำไว้อย่างมิดชิด เป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลานในเวลาต่อมา ผ้าซิ่นตีนจกบางผืนที่ถูกเก็บงำไว้มีอายุมากกว่า 100 ปี

การนุ่งซิ่นของสตรีจะแตกต่างกันออกไปตามโอกาสและวัย กล่าวคือ ผู้เฒ่าเมื่ออยู่กับเหย้าเฝ้าเรือน ทำงานบ้าน จะนุ่งซิ่นที่เรียกกันว่า ซิ่นแล่ ทอด้วยฝ้าย เมื่อจะออกงานสตรีวัยสาวจะนุ่งซิ่นตา แต่ยามใดจะไปงานบุญงานบวชหรือจะนุ่งซิ่นตีนจก

แหล่งกำเนิดและเอกลักษณ์ของผ้าจกตระกูลราชบุรี

ผ้าจก เป็นมรดกทางศิลปหัตถกรรมของชาวล้านนาที่มีวิธีการทอด้วยการจก (จกเป็นคำกริยา เป็นภาษาพื้นบ้านของชาวลานนา หมายถึง การล้วง, ควัก เอาของขึ้นมา เช่น จกปลาร้าออกจากไห จกปูออกจากรู) เอาเส้นด้ายมาผูกเป็นลายต่าง ๆ ลายที่ผูกมีหลายลาย ตามแต่ละครัวจะถนัด

วัตถุประสงค์การทอผ้าจกแตกต่างกันไปตามที่ต้องการ เช่น ทอจกสำหรับประกอบเป็นเชิงซิ่น (ตีนซิ่น) เรียกว่า ซิ่นตีนจก ทอจกเป็นผ้าคลุมศีรษะนาค ทอจกเป็นผ้าขาวม้า ทอจกเป็นผ้าเช็ดหน้า ฉะนั้น คำว่า ผ้าจก จึงเป็นคำกลาง ๆ หมายถึง ผ้าที่ทอด้วยวิธีจก ส่วนซิ่นตีนจกนั้น หมายเฉพาะซิ่นที่มีเชิงเป็นผ้าจกหรือจกทั้งตัว

ลายที่ใช้เป็นแบบจกของสตรีล้านนาในราชบุรีนั้น ได้ถ่ายทอดตามแบบโบราณมาโดยตลอด มิได้เปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาลายลักษณ์แปลกไปจากเดิมเลย โดยเฉพาะการจกเพื่อใช้ประกอบเป็นตีนซิ่น ก็ยังคงรักษาและถ่ายทอดลายจากฝีมือต่อฝีมือไว้อย่างไม่ผิดเพี้ยน ประณีต แนบเนียน แม้ด้วยสีสันก็ยังคงเดิม ลายที่ใช้จกซึ่งเป็นลายหลัก มีชื่อแตกต่างกันไป เช่น ลายดอเชีย ลายโก้งเก้ง ลายกาบ ลายหัก ลายหน้าหมอน นกคู่กินน้ำฮ่วมต้น หรือจกลายผสม เช่น เชียผสมโก้งเก้ง กาบผสมหน้าหมอน ฯลฯ สุดแล้วแต่ครอบครัวใดจะถนัดลายใด นอกจากลายที่เป็นหลักของฝีมือแล้ว ในแต่ละฝีมือต้องจกลายประกอบของเชิง เช่น มะลิเลื้อย กูดช้อนทอ ขอประแจ ดอกแก้ว ดอกข้าวตอก และชะเปา

โดยการมองภาพรวมของศิลปผ้าจกของชาวล้านนาในราชบุรี จะเห็นนกคู่กินน้ำฮ่วมต้นโดดเด่นสง่างาม อยู่ท่ามกลางความหลากหลายของลายลักษณ์ ปรากฏอยู่บนฝืนผ้านั้นอย่างละเอียดอ่อนลุ่มลึก สีสันที่กลมกลืนอันมีพื้นดำ จกแดง และเหลืองเป็นหลัก ซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของผ้าจกราชบุรี

ถึงแม้ว่านกคู่กินน้ำฮ่วมต้นโดดเด่น สง่างามอยู่ท่ามกลางความหลากหลายของลายลักษณ์จากการจกที่ประณีต ของสตรีชาวล้านนาในจังหวัดราชบุรีก็จริงอยู่ แต่จกที่มาจากแต่ละพื้นที่ของราชบุรี หาได้มีเอกลักษณ์เหมือนกันไม่ ต่างก็คงลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น

ลักษณะเฉพาะของผ้าจกในราชบุรี พอสรุปได้ตามแหล่งกำหนดได้ดังนี้

1. ตระกูลดูบัว
2. ตระกูลดอนแร่
3. ตระกูลหนองโพ บางกะโด

ผ้าจกตระกูลดูบัว เป็นผ้าจกที่มีกำเนิดที่ตำบลดูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผ้าจกตระกูลนี้ ได้แก่ ลายตอกเชีย ลายโก้งเก้ง ลายหน้าหมอน นกคู่กินน้ำฮ่วมต้น เป็นลายหลัก การจกจะใช้เส้นด้ายยืนสีดำเว้นต่ำไว้มาก เพื่อจกลายหลักให้มีความเด่นชัดเมื่นตง ไม่มีความหลากหลายของลายประกอบ ส่วนสีสันหนี่ไม่พ้นต่ำดำจกแดง และเหลืองเป็นหลัก ขนาดความกว้างของเชิงจก ประมาณ 9-11 นิ้ว

ผ้าตระกูลดอนแร่เป็นผ้าจกที่มีกำเนิดที่ตำบลดอนแร่ ห้วยไผ่ หนองปลาหมอ รางบัว ลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผ้าตระกูลนี้ได้แก่ ลายกาบ และนกคู่กินน้ำช่วงต้น เป็นหลัก จะเว้นพื้นต่ำไว้น้อย แต่จะจกลายประกอบแน่นติดกันทำให้ความเด่นชัดของลายลดน้อยลง แต่จะหลาก-หลายด้วยลายประกอบ ส่วนสีสันนั้นจะเป็นสีแดงดำ ขนาดความกว้างของเชิงจก จะกว้างและหนากว่าผ้าจกตระกูลดูบัว ซึ่งประมาณ 14-15 นิ้ว

ผ้าตระกูลหนองโพ บางกะโด เท่าที่รวบรวมได้ในพื้นที่ตำบลหนองโพ บางกะโด หนองอ้อ ในเขตอำเภอโพธาราม มีลักษณะของลวดลายสีสัน และขนาดกว้าง ใกล้เคียงกับผ้าตระกูลดูบัว แต่จะแตกต่างกันตรงที่ รูปลักษณ์ของนกคู่กินน้ำช่วงต้น ในผ้าตระกูลดูบัวจะเป็นหงส์คู่กินน้ำช่วงต้น ใกล้เคียงลายจกในภาคเหนือของไทย เช่น เชียงใหม่ สุโขทัย

ระยะการชบเชาของผ้าจกในจังหวัดราชบุรี

ถึงแม้ว่าการทอผ้าจกจะเป็นมรดกทางศิลปหัตถกรรมของชาวล้านนา แต่นั่นก็เป็นเพียงความเฟื่องฟูของศิลปหัตถกรรมของผ้าจกในอดีต การทอผ้าจก เริ่มลดบทบาทของตัวเองมาประมาณ พ.ศ. 2470 หรือ 60 กว่าปีมาแล้ว กี่ที่ไม่เคยเว้นว่างจากเส้นฝ้าย กลับว่างเปล่า เต็มไปด้วยเส้นใยของหยากไย่ ลูกหลานของชาวล้านนาเองมีไม่มากคนนัก ที่รู้จักชิ้นตีนจก การถ่ายทอดศิลปทอผ้าจกสู่ลูกหลายที่เคยกะทำกันทุกครัวเรือน เริ่มจางหายไปจะมีบ้างก็เพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะอิทธิพลของผ้าใหม่ลายสวยและหาซื้อได้ง่ายจากท้องตลาด สตรีชาวล้านนาจึงหันมานิยมใช้สอยถ้าหากทอผ้าจกใช้เองจะต้องใช้เวลานานไม่ทันแก่การใช้สอย อีกประการหนึ่ง ความไม่นิยมใช้ผ้าชิ้นตีนจกของสตรีชาวล้านนาเอง ด้วยเหตุนี้ศิลปะการทอผ้าจกจึงชบเชามากในระยะดังกล่าว ไม่ได้รับการอนุรักษ์และสืบทอดเท่าที่ควร และมีแนวโน้มว่าจะสูญสิ้นไป ถ้าหากยังไม่ได้รับการฟื้นฟู เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดอย่างจริงจัง ทั้งทางภาครัฐบาลและเอกชน

การฟื้นฟูศิลปการทอผ้าจกราชบุรีในปัจจุบัน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ในระยะเวลาที่ล่วงมาแล้วกว่า 60 ปี จนถึงปัจจุบันเป็นระยะที่การทอผ้าจกชบเชาลง ด้วยสาเหตุที่ไม่นิยมใช้ผ้าชิ้นตีนจกของชาวล้านนาเอง ซึ่งอาจจะมาจากการไม่รู้คุณค่าทางศิลปหัตถกรรม มรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ตลอดจนไม่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่โดยตรง พร้อมทั้งการไม่ได้รับความสำคัญต่อศิลปตัวนี้จากภาคเอกชนโดยทั่วไป การทอผ้าจกจึงหดหายไปในที่สุด

แม้แต่ผ้าจกโบราณที่เป็นมรดกตกทอดมาจาก ย่า ยาย หลายชั่วอายุคน ก็ยังถูกนักสะสมผ้าโบราณ ใช้อำนาจทางการเงินกว้านซื้อจากชาวบ้านที่ยังพอมีหลงเหลืออยู่ในครัวเรือน จนหมดหายไปจากการเก็บงำของสตรีชาวล้านนา เกือบไม่หลงเหลืออยู่เลย นักสะสมเหล่านั้นจะกว้านซื้อไปด้วยใจรักในศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือด้วยเพราะอะไร ผู้เขียนไม่อาจจะคาดได้

ต่อมาในระยะ พ.ศ. 2529 จนถึงปัจจุบันหลังจากที่ผู้เขียนได้ฟื้นฟูผ้าจกโบราณจากการแสดงผ้าจกโบราณ จำนวนเสองร้อยกว่าผืน ขึ้นที่วัดแคทราย ผ้าจกโบราณเริ่มได้รับความสนใจจากสตรีชาวล้านนา และประชาชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสะสมผ้าโบราณคนหนึ่ง ๆ จะซื้อผ้าซิ่นตีนจกโบราณไว้ในครอบครองไม่น้อยกว่าคนละ 400-500 ผืน ในขณะที่ชาวล้านนาผู้เป็นเจ้าของศิลปผ้าจก กลับไม่มีเก็บไว้ให้เกิดความภาคภูมิใจ แม้แต่ผืนเดียว

ในฐานะที่ผู้เขียนเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของบรรพบุรุษ ชาวโยนกเชียงแสนด้วยผู้หนึ่ง ได้ตระหนักถึงเรื่องนี้ด้วยความห่วงว่า ไม่ช้านักความภาคภูมิใจที่เคยมีความรู้สึกว่าชาวล้านนาเป็นชนชาติที่มีความสามารถในการทอผ้าจก จะต้องเลือนลาง และเมื่อเอกลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมหมดไป อะไร คือ สิ่งที่แสดงความเป็นเชื้อชาติของตน นี่คือมูลเหตุที่ผู้เขียน จะต้องจัดตั้งศูนย์-สืบทอดศิลผ้าจก ราชบุรี ขึ้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์และสืบทอดเอกลักษณ์ไว้ต่อไป

โครงการจัดตั้งศูนย์สืบทอดศิลปราชบุรี

ผู้เขียนในฐานะนายกสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนวัดแคทราย ซึ่งมีสำนักงานอยู่ที่บริเวณวัดแคทราย หมู่ที่ 13 ตำบลดูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการจัดตั้งศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกราชบุรีขึ้นที่บริเวณวัดแคทราย ขอให้ข้อมูลที่เป็นพื้นฐานดังต่อไปนี้

สมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนวัดแคทราย เป็นสมาคมของศิษย์เก่าของโรงเรียนที่จบชั้นป. 4 จดทะเบียนจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2520 มีวัตถุประสงค์เพื่อจะร่วมมือกับรัฐบาลช่วยกันพัฒนาท้องถิ่น และรักษาประเพณี ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ฯลฯ

คณะกรรมการของสมาคมมีมติให้ดำเนินโครงการจัดตั้งศูนย์ฯ ขึ้น ในพ.ศ. 2530 มีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อเป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโกาสทรงมีพระชนมายุ ครบ 5 รอบ

2. เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแก่บรรพบุรุษชาวโยนกเชียงแสนที่ได้มาตั้งถิ่นฐาน ณ ราชบุรี เมื่อพ.ศ. 2347

3. เพื่อเป็นศูนย์กลางสำหรับฝึกสอนศิลปผ้าจกให้แก่เยาวชนและผู้สนใจทั่วไป ไม่จำกัดเพศและวัย

การดำเนินโครงการ แบ่งเป็น 3 ระยะคือ

1. การจัดสร้างอาคารของศูนย์
2. การจัดชั้นเรียน
3. การจัดหาตลาดจำหน่ายผลผลิตให้แก่สมาชิก

การจัดสร้างอาคารของศูนย์

การจัดหาทุน

ในวันเสาร์ที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2529 สมาคมได้จัดนิทรรศการผ้าจกโบราณของสตรีชาวล้านนาขึ้นที่บริเวณวัดแคทราย ในการจัดนิทรรศการครั้งนี้เป็นการฟื้นฟูผ้าจกโบราณ ผู้เขียนได้รวบรวมผ้าจกโบราณจากชาวบ้านได้ 200 กว่าผืน นำมาแสดงให้ผู้สนใจได้ชม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรนิทรรศการและพระราชทานรางวัลแก่ผู้ชนะการแข่งขันทอผ้าจก และผู้ชนะการประกวดผ้าจกโบราณ ในครั้งนี้ได้มีผู้นำเงินมาทูลเกล้าฯ ถวาย พระองค์ทรงพระราชทานเงินจำนวนนั้นให้แก่สมาคม เพื่อจัดตั้งและเป็นทุนสำหรับการก่อสร้างอาคารของศูนย์ฯ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เงินทุนก็ยังไม่เพียงพอ สมาคมผู้มีจิตศรัทธา

กิจกรรมจัดหาทุน

1. วันที่ 5 เมษายน 2530 จัดทอดผ้าป่าสามัคคี

2. วันที่ 23 พฤษภาคม 2530 จัดแข่งขันว่าวลานชิงโล่พระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แต่มีอุปสรรคบางประการจึงจัดแข่งขันไม่ได้ ในวันนั้นขาดทุน 17,000 บาท

3. วันที่ 29 พฤศจิกายน 2530 จัดแข่งขันโบว์ลิ่งการกุศลชิงถ้วยพระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ บ้านโป่งโบว์ล

4. วันที่ 19--20 มีนาคม 2531 กรมการทหารช่าง จัดแข่งขันกอล์ฟการกุศล ชิง ถ้วยพระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ สนามกอล์ฟทหารช่าง (เขากรวด)

5. วันที่ 11 ธันวาคม 2531 สมาคมชาวเหนือร่วมกับสมาคมศิษย์เก่าจัดแข่งขัน โบว์ลิ่งการกุศล ณ 35 โบว์ล

6. วันที่ 8 เมษายน 2532 จัดทอดผ้าป่าสามัคคี

7. สมาชิกของสมาคมตำข้าวสารซื้อมือและผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจำหน่าย เพื่อหารายได้สมทบ

การขอบริจาค

สมาคมได้ขอรับการบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา ที่เห็นชอบในหลักการและมองเห็นคุณค่า ของการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งท่านเหล่านั้นแม้ว่าจะไม่มีเวลาที่จะมาร่วมกิจกรรมได้ โดยตรง แต่ก็ได้บริจาคเงินหรือไม่ก็สนับสนุนด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ผู้เขียนได้ขอประกาศความดี ของท่านเหล่านั้น ไว้ ณ ที่นี้ อาทิ กรมการทหารช่าง โดย พล.ต. วิเชียร สุขปลั่ง พล.ต. นิวัตร สายอุบล พ.อ. ชัยสิทธิ ชินวัตร กองบังคับการตำรวจภูธร 3 โดย พล.ต.ต. เชตต์ นิ่มสมบูรณ์ สมาคมชาวเหนือ โดย คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร นายพิศาล มูลศาสตร์สาทร ปลัดกระทรวงมหาดไทย นายเชวง ชินธรรมมิตร ประธานหอการค้าในขณะนั้น นายพีระ บุญจริง ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี และนายสงคราม ชีวประวัติดำรงค์ แห่งบริษัท จงสถิตย์ กทม. และอีกหลายท่านซึ่งไม่ได้เอ่ยนามไว้ ณ ที่นี้ แต่ได้จารึกชื่อของท่านเหล่านั้นไว้ ณ หลักศิลาจารึก ซึ่งประดิษฐ์ไว้ในศูนย์ฯ

การก่อสร้างได้ดำเนินไปเป็นระยะเวลา 1 ปี 6 เดือนเศษแล้วเสร็จ สิ้นค่าก่อสร้าง และการจัดการไปทั้งสิ้น 1,477,999.23 บาท ภายในอาคารใช้เป็นที่ตั้งที่สำหรับฝึกสอน และ แสดงผ้าจากโบราณที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 60 ปีขึ้นไป พร้อมเป็นที่ตั้งของกี่ทอผ้าจากสามัคคีที่ใหญ่ที่สุดใน ประเทศไทยอีกด้วย

การจัดชั้นเรียนเพื่อฝึกอบรม

ทางศูนย์ได้จัดกี่สำหรับฝึกหัด จำนวน 16 กี่ โดยร่วมกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดราชบุรี จัดสรรงบประมาณสำหรับเป็นค่าตอบแทนแก่วิทยากร

ทางศูนย์ฯ ได้จัดสร้างหลักสูตรสำหรับฝึกสอนในแต่ละรุ่น จำนวนรุ่นละ 300 ชั่วโมง ได้เปิดสอนรุ่นแรกเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2531 จำนวน 16 คน

ในเรื่องของวัสดุฝึก ทางศูนย์ฯ เป็นผู้จัดหาด้วยการขอรับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศล เช่น สโมสรโรตารี่ราชบุรี และผู้มีจิตศรัทธาทั่วไป ผู้เข้าฝึกจะต้องเสียค่าฝึกให้แก่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ชั่วโมงละ 75 สตางค์ ส่วนค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่จำเป็น ทางศูนย์เป็นผู้รับผิดชอบ

การจัดหาตลาดเพื่อจำหน่ายผลผลิตของสมาชิก

ทางศูนย์ฯ ได้ดำเนินการจัดหาตลาดให้แก่สมาชิกที่สำเร็จการฝึกอบรมและมีผลผลิตด้วยการนำการทอผ้าจกไปสาธิตในงานต่าง ๆ พร้อมนำผลผลิตไปจำหน่ายด้วย เช่น เนื่องในโอกาสการจัดงานของโรงแรมชั้นหนึ่งที่กรุงเทพฯ และในขณะนี้ก็ได้ดำเนินของทุนหมุนเวียน เพื่อจัดซื้อหาวัสดุการทอให้แก่สมาชิก จากมูลนิธิไทย-เยอรมัน เพื่อการพัฒนา แต่ก็ยังไม่ได้รับคำตอบจากทางมูลนิธิ

ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้ที่สนใจหลายท่านก็ให้การสนับสนุนไปชมและอุดหนุน ณ ที่ศูนย์ฯ ก็มีบ้างเช่นกัน

ภาระกิจและจุดหมายของศูนย์ฯ เพื่อประโยชน์สุดสุด

1. กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ส่งเจ้าหน้าที่ของกองอุตสาหกรรมในครอบครัว จำนวน 7 คน เข้ารับการฝึกอบรมการทอผ้าจก เมื่อวันที่ 2-22 กันยายน 2532

2. สโมสรโรตารี่ราชบุรี ได้ส่งเยาวชน จำนวน 2 คน ในเขตพื้นที่ซึ่งได้รับการสนับสนุนของสโมสรเข้ารับการฝึกอบรมทอผ้าจก

3. มหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ได้ส่งนักศึกษาเข้าศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่ศูนย์ฯ เช่น มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ได้ขอใช้กิจกรรมและสถานที่ของศูนย์ฯ จัดทำเทปโทรทัศน์เพื่อการศึกษา และการบริการสังคมออกเผยแพร่ทางโทรทัศน์

4. ประชาชน นักเรียน นักศึกษา เข้าเยี่ยมชม ตั้งแต่วันที่ 13 มิถุนายน 2531 ถึง 13 กันยายน 2532 จำนวน 1,702 คน เป็นชาย 814 คน หญิง 888 คน

กระบวนการอนุรักษ์ศิลปการทอผ้าจกราชบุรี

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ความเฟื่องฟูของศิลปผ้าจกราชบุรีได้ซบเซา เมื่อประมาณ 60 กว่าปี ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน การทอผ้าจกขึ้นใช้เองในระยะดังกล่าวลดน้อยลง แต่ก็ยังเหลือผ้าเก่า

ที่เป็นสมบัติแม่ซึ่งเก็บงำไว้บ้าง ตัวเรือนละผืนสองผืน อย่างไรก็ตาม มีบางครอบครัวที่ยังสอนลูกหลานของตนเฉพาะหมู่เผ่าเชื้อของตนเท่านั้น ไม่แพร่หลาย จะมีไม่กี่คนนักในปัจจุบันที่รู้จักผ้าจก เสมือนหนึ่งว่าผ้าจกหายไปจากสตรีชาวลานนา ฉะนั้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์ศิลปที่มีคุณค่านี้ ศูนย์ฯ สืบทอดศิลปผ้าจก ราชบุรี จึงได้จัดกิจกรรมตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. จัดนิทรรศการเพื่อการฟื้นฟู
2. จัดกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์
3. จัดกิจกรรมเพื่อการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง
4. จัดกิจกรรมเพื่อการตลาด

กิจกรรมเพื่อการฟื้นฟูศิลปผ้าจก เป็นการทำให้ประชาชนเริ่มกลับมาสนใจผ้าจกซึ่งซบเซามาเป็นเวลานาน (แม้กระทั่งลูกหลานของชาวลานนาเองไม่กี่คนนักที่รู้จักและเห็นคุณของศิลปผ้าจก) และเป็นการสร้างค่านิยมให้เกิดขึ้นแก่ผ้าจกกิจกรรม เพื่อบรรลุเป้าหมายนี้ทางศูนย์ฯ ได้ทำแล้ว คือ

1. จัดนิทรรศการผ้าจกโบราณ จำนวน 200 กว่าผืนขึ้นที่บริเวณวัดแคทราย เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2529

2. จัดประกวดผ้าชิ้นตีนจกโบราณ เพื่อรับโล่พระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี

3. จัดแข่งขันทอผ้าจกเพื่อรับโล่ นระราชทานอีกเช่นกัน

4. จัดแข่งขันทอผ้าจก ในงานของดีเมืองเพชรบุรี เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2532 - วันที่ 4 พฤษภาคม 2532

5. จัดประชาสัมพันธ์ทางสื่อมวลชนทั้งทางวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ นิตยสารต่าง ๆ จัดทำสารคดีเกี่ยวกับผ้าจกราชบุรี

กิจกรรมการฟื้นฟูดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ศิลปผ้าจกราชบุรี เป็นการทำให้สิ่งที่ฟุบหรือแฝบอยู่กลับฟูขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ทำให้อยู่ในความทรงจำของประชาชนที่สนใจโดยทั่วไป เมื่อประชาชนเริ่มสนใจ เริ่มเห็นคุณค่าของศิลปผ้าจกแล้วก็จะต้องอนุรักษ์สิ่งที่มีค่านั้นไว้

กิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ หมายถึง การป้องกันเก็บรักษาสิ่งที่ยอมรับว่ามีคุณค่ามีประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม เมื่อสิ่งมีค่ามีอยู่แล้วก็จำเป็นต้องเก็บรักษาหรือป้องกันสิ่งมีค่านั้นไม่ให้สูญสลายไป การอนุรักษ์เช่นนี้ รัฐมีองค์กรหลักที่รับผิดชอบอยู่แล้ว คือ กรมศิลปากร แต่การอนุรักษ์ผลผลิตของ

ศิลปผ้าจกที่ศูนย์ได้กระทำอยู่ ก็คือ การเก็บรวบรวมผ้าชิ้นตีนจกโบราณ ผ้าจกที่ใช้คลุมศรีษะนาค ผ้าขาวม้าจก ย่ามจกโบราณ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดอยู่ในครัวเรือนของชาวลานนาราชบุรี เพื่อเก็บไว้ในศูนย์ฯ สำหรับผู้สนใจได้เข้าชมและศึกษา การเก็บรวบรวมทำโดยการขอบริจาค หรือไม่ก็ซื้อจากชาวบ้านในราคาย่อมเยา แต่วิธีการดังกล่าวไม่ค่อยจะได้รับความร่วมมือมากนัก เพราะชาวบ้านที่มีผ้าจกโบราณจะนำไปขายให้นักสะสมผ้า ซึ่งให้ราคาสูงกว่าทางศูนย์ฯ ถึงอย่างไรก็ตามก็ยังมีอยู่บ้างที่ชาวบ้านบางคนยังยินดีบริจาคให้

การอนุรักษ์ของศูนย์ฯ ดังกล่าวนี้ เป็นเพียงการเก็บรักษาผลผลิตของศิลปการทอผ้าจกไว้เท่านั้น ถ้าหากเมื่อใดความเป็นศิลปไม่มีอยู่ เมื่อนั้นผลแห่งศิลปย่อมไม่มี ศูนย์ฯ จึงต้องจัดกิจกรรมสืบทอดความเป็นศิลปทอผ้าจกให้คงอยู่ต่อไป

กิจกรรมการสืบทอดศิลปผ้าจกนั้น ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วว่าได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกสอนการหัดทอผ้าจกขึ้นที่อาคารของศูนย์ฯ เพื่อเป็นการถ่ายทอดวิชาความรู้เกี่ยวกับการทอให้แก่ผู้สนใจทั่วไป

กิจกรรมการสืบทอด นับได้ว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรม เมื่อใดวิธีการถูกถ่ายทอดสู่คนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เมื่อนั้นความเป็นศิลปย่อมไม่หายไป การสืบทอดความเป็นศิลป เป็นภาระกิจของสถาบันการศึกษาทางศิลป เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นอาทิ

ศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจก จะยังคงปฏิบัติภาระกิจการสืบทอดศิลปผ้าจกอยู่ได้ ก็ต่อเมื่อมีผู้สนใจเข้ารับการฝึกอบรม ผู้คนจะเข้ารับการอบรมก็เมื่อเห็นคุณค่า คนจะเห็นค่าก็ต่อเมื่อผลงานของศิลปสามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงิน

ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินโครงการเพื่อการอนุรักษ์

ไม่มีการดำเนินงานตามโครงการใด ที่ปราศจากปัญหาและอุปสรรค การดำเนินงานของศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกราชบุรี ที่ผู้เขียนรับผิดชอบอยู่ ก็เช่นเดียวกับโครงการทั่ว ๆ ไป ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินโครงการ พอสรุป ได้ดังนี้

1. ปัญหาด้านงบประมาณสำหรับการก่อสร้าง
2. ปัญหาที่เกิดจากความไม่เข้าใจของชาวบ้าน ที่มีต่อบทบาทและเจตนารมณ์ของศูนย์ฯ
3. ปัญหาที่เกิดจากตลาดจำหน่ายผลงานของสมาชิก

ปัญหาด้านการจัดหางบประมาณสำหรับการจัดสร้างตัวอาคารของศูนย์ฯ กล่าวคือ การจัดหาทุนเป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะต้องใช้เงินในการก่อสร้างถึง 1,477,999,23 บาท เพราะการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ก็ต้องอาศัยการร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย จัดครั้งหนึ่งได้เงินไม่พอเมื่อจะจัดครั้งต่อไป ก็เป็นการรบกวน ครั้งแล้วครั้งเล่าว และโดยสภาพที่แท้จริงแล้ว แม้จะเปลี่ยนกิจกรรมหลายอย่างไม่ซ้ำกัน แต่ผู้ร่วมมือสนับสนุนก็มักจะเป็นบุคคลคนเดียวกัน เพราะผู้เขียนซึ่งรับผิดชอบอยู่ไม่กว้างขวาง หรือมีบารมีมากพอ จะขยายเป็นวงกว้างได้ ผู้เขียนจึงมักถูกมองว่าเป็นผู้ก่อความเดือนร้อนอยู่เนือง ๆ แต่ด้วยเจตนารมณ์ที่มีอย่างแรงกล้า ท่านผู้ใหญ่หลายท่านจึงได้ให้การสนับสนุน ดังได้กล่าวมาแล้ว การทำกิจกรรมจึงลุล่วงไปได้ อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรมบางอย่าง เช่น การจัดแข่งขันว้าวลาน ชิงโล่พระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ไม่ได้รับการสนับสนุนอนุญาตให้จัดจากทางจังหวัดราชบุรี ยิ่งกว่านั้นยังถูกขัดขวางไม่ให้จัดที่จังหวัดนครปฐม ทั้ง ๆ ที่กิจกรรมนี้ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ด้านสาธารณกุศลโดยแท้ พวกเขาอ้างระเบียบหรือนโยบายแต่เพียงเท่านั้น

การบริจาคก็เช่นกัน เป็นไปโดยยากเพราะการสร้างศูนย์สืบทอดศิลปเป็นเรื่องที่ชาวบ้านยังมองไม่เห็นประโยชน์ ไม่เห็นผลบุญเท่ากับการบริจาคสร้างช่อฟ้า ใบระกา พระประธาน ฉะนั้น จึงต้องขอรับบริจาคในวงแคบ เฉพาะผู้เห็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมโดยแท้เท่านั้น บางครั้งผู้เขียนเมื่อยามไปขอบริจาคมีความรู้สึกว่า เหมือนไปขอทาน แต่ก็ต้องหน้าด้านเพราะงานที่กำลังสร้างอยู่ เป็นงานเพื่อพัฒนาสังคมส่วนรวม

ปัญหาที่เกิดจากความไม่เข้าใจของชาวบ้าน ที่มีต่อบทบาทและเจตนารมณ์ของศูนย์ฯ ดังนี้

1. ความรู้สึกของชาวบ้านบางครัวเรือนที่ทอผ้าจกอยู่ก่อนแล้ว เข้าใจว่าตนเองถูกลดบทบาทลง โดยภาระกิจของศูนย์ฯ จึงให้ความร่วมมือแก่ศูนย์ฯ ไม่เท่าที่ควร

2. ความรู้สึกของชาวบ้านที่ว่า การสร้างศูนย์ฯ ไม่ได้ให้ประโยชน์เป็นการส่วนตัวแก่ตน ผู้ได้ประโยชน์มีอยู่เฉพาะกลุ่มพวกทอผ้าจก จึงให้ความร่วมมือไม่มากนัก

3. การชิงดีชิงเด่น ระหว่างกลุ่มทอผ้าจกระหว่างหมู่บ้าน จึงทำให้การประสานงานเพื่อความเป็นเอกภาพของการสืบทอดศิลปผ้าจกเป็นไปอย่างลำบากใจ

4. ความไม่ใส่ใจของเยาวชนและสตรีชาวลานนา ที่มีต่อศิลปการทอผ้าจก เพราะการทอผ้าจกต้องใช้เวลานาน ราคาต่ำ ไม่พอยังชีพ จึงทำให้การชักนำเข้ารับการฝึกอบรมเพื่อการถ่ายทอดศิลปเป็นไปในวงแคบ

ปัญหานี้จึงเป็นปัญหาที่สำคัญ เพราะเมื่อผ้าจกราคาต่ำใช้เวลานาน ย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของผู้มีรายได้น้อย แม้ว่าทางศูนย์ฯ จะชี้นำให้เห็นคุณค่าของศิลปเพียงใดก็ตาม ผลิตแล้วจำหน่ายไม่ได้ ก็อีกเช่นกันที่เป็นอุปสรรคในการอนุรักษ์ศิลปการทอผ้าจกอย่างมาก

ถ้าเมื่อใดการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างจริงใจ และปฏิบัติอย่างจริงจังจากบุคลากรของหน่วยงานแห่งรัฐ ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง เมื่อนั้น **ศูนย์ฯ** ก็จะกลายเป็น **สูญ** นั่นเอง

แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก

โดย

นางสุรภีร์ สนิทวงศ์

แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก

นางสุรภีร์ สนิทวงศ์*

ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศเกษตรกรรม เพราะมีเกษตรกรถึงร้อยละ 80 ของประชากรทั้งหมด แม้ว่างานอุตสาหกรรมกำลังขยายตัวอยู่ในระดับสูง ทำให้ดูเหมือนว่าประเทศกำลังก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรมใหม่ในอนาคตก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่ต้องจับตามองในขณะนี้ก็คือ การพัฒนาหัตถกรรมพื้นบ้านไปสู่หัตถกรรมอุตสาหกรรมเชิงพาณิชย์ ซึ่งกำลังมีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากในการสร้างงานทั้งในเมืองและชนบท เป็นการส่งเสริมการกระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่น และนำเงินรายได้เข้าประเทศได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในปี 2530 ประเทศไทยสามารถส่งออกผลิตภัณฑ์สินค้าหัตถกรรมเป็นมูลค่าสูงถึง 54,832 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี 2515 ซึ่งส่งออกเป็นมูลค่า 596 ล้านบาท ถึง 91 เท่า นอกจากนี้ยังส่งออกในรูปของการจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศ คิดเป็นมูลค่ากว่า 10,000 ล้านบาท สินค้าหัตถกรรมที่ได้รับความสำเร็จมีหลายประเภท เช่น อัญมณี เครื่องหนัง ไม้แกะสลัก เครื่องประดับ เครื่องเรือน ดอกไม้ประดิษฐ์ และเครื่องเงิน เป็นต้น และยังมีผลิตภัณฑ์อีกหลายประเภทที่มีลู่ทางขยายตลาดอีกมาก เช่น ผ้าไหม จักสาน เซรามิค ผลิตภัณฑ์หอยมุก เครื่องปั้นดินเผา ตุ๊กตาไทย เป็นต้น ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสมบัติสืบทอดฝีมือมาแต่บรรพบุรุษ และได้มีการพัฒนา ปรับปรุงรูปแบบ และในบางส่วนก็ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ เพื่อสืบสานต์สมบัติไทยให้คงอยู่ต่อไป

สินค้าหัตถกรรมไทยในภาคตะวันตกมีมากมาย โดยเฉพาะเครื่องจักสาน อัญมณี ผ้าทอพื้นเมือง เฟอร์นิเจอร์จากหวาย ไม้ไผ่ และผลิตภัณฑ์จากพืชเส้นใย นำมาประดิษฐ์เป็นกระเป๋าหมวก ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้พื้นที่ส่วนใหญ่ยังมีลักษณะเป็นป่าเขา และมีวัตถุดิบในการทำผลิตภัณฑ์หัตถกรรมต่าง ๆ เช่น หวาย ไม้ไผ่ หินสีประเภทต่าง ๆ ทำให้สินค้าหัตถกรรมได้รับความนิยมแพร่หลายมากยิ่งขึ้น เพราะมีแหล่งวัตถุดิบ และค่าแรงงานถูก

การพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้เป็นที่แพร่หลายจำเป็นที่จะต้องมีการวางแผนและพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ต้องการของผู้ซื้อ เนื่องจากผู้ซื้อไม่ชอบความจำเจ การพัฒนาคุณภาพของสินค้าจึงต้องจำแนกไปตามลักษณะเฉพาะตัวของสินค้า เช่น สินค้าที่มีประโยชน์ทางด้านการ

---

* ประธานคณะกรรมการสาขาสินค้าหัตถกรรม อุตสาหกรรม สมาคมหอการค้าไทย

ใช้สอย ก็จะต้องมีรูปแบบที่มีความสวยงาม ทนทาน ส่วนสินค้าที่เป็นของที่ระลึก ก็จะต้องเน้นถึงการใช้วัสดุในท้องถิ่นที่มีรูปแบบที่มองเห็นถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น ๆ และสิ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือความประณีต พิถีพิถันในการผลิต สำหรับสินค้าที่ใช้ในด้านการตกแต่ง ก็จะต้องเน้นด้านความงามของศิลปะ และจะต้องมีการออกแบบให้เป็นที่ถูกตาต้องใจ สอดคล้องกับรสนิยมของผู้ซื้อเป็นหลัก นอกจากนี้การนำเอาเทคนิคการผลิต เครื่องทุ่นแรงเข้ามาช่วย จะทำให้ผลิตภัณฑ์มีคุณภาพดี มีต้นทุนการผลิตที่ไม่สูงจนเกินไปนัก

สภาพปัญหาและการแก้ไขการพัฒนาสินค้าหัตถกรรมไทย

ปัญหาของเกษตรกรที่มักประสบอยู่ในการส่งเสริมอาชีพหัตถกรรมที่ทุกฝ่ายควรมีส่วนร่วมในการแก้ไขคือ

1. ปัญหาด้านการขาดการจัดการที่ดี เนื่องจากการส่งเสริมกลุ่มอาชีพของส่วนราชการส่วนใหญ่ มักจะเป็นในรูปแบบของการฝึกอบรมวิชาชีพขั้นพื้นฐาน โดยใช้วิทยากรจากส่วนกลาง ทำให้กลุ่มไม่สามารถติดต่อกับวิทยากรที่มาฝึกสอนได้อย่างต่อเนื่อง เพราะวิทยากรต้องเดินทางไปสอนในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ นอกจากนี้ยังอาจก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายศิลปหัตถกรรมไปยังท้องถิ่นอื่นได้ โดยการนำพาของวิทยากร ดังนั้นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นในท้องถิ่น จำเป็นจะต้องมีการจัดระบบการบริหารงาน มีการกำหนดตำแหน่งและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของตน โดยส่วนราชการที่มีความรับผิดชอบในการรวมกลุ่ม เช่น นักพัฒนาชุมชนและเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล หรือเกษตรกิจเกษตร ควรมีบทบาทและประสานงานในการส่งเสริมอาชีพ โดยเน้นให้กลุ่มได้มีส่วนร่วมในการจัดการบริหารด้วยตนเอง มีการประชุมวางแผนและดำเนินการด้วยตนเอง นอกจากนี้ส่วนราชการต่าง ๆ ควรได้มีการประชุมร่วมกันในการวางแผนปฏิบัติงานโดยดึงภาคเอกชนเข้ามาร่วมดำเนินงานด้วย

2. ปัญหาด้านการตลาด เนื่องจากการส่งเสริมอาชีพของทางราชการเน้นการดำเนินงานให้เสร็จสิ้นตามโครงการ เมื่อหมดโครงการ กิจกรรมก็จะหยุดลง ทำให้กลุ่มอาชีพที่ได้รับการสนับสนุน ต้องดำเนินการด้วยตนเองตามลำพัง จึงควรที่ภาครัฐและเอกชนจะได้ร่วมกันหาทางแก้ไขร่วมกับกลุ่มอาชีพ เช่น การจัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าของกลุ่มโดยหาทำเลจำหน่ายที่เหมาะสม การมีผู้จัดการร้าน นักออกแบบผลิตภัณฑ์ และการจัดหาวัตถุดิบในการผลิตสินค้าหัตถกรรม

3. ปัญหาด้านเงินทุนส่งเสริมอาชีพสินค้าหัตถกรรม เนื่องจากผู้ผลิตส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีรายได้น้อย และไม่มีหลักทรัพย์ ทำให้เกิดปัญหาในการขยายธุรกิจ จึงควรที่จะได้จัดกองทุนระหว่างรัฐและเอกชนขึ้น โดยมีหลักเกณฑ์การกู้ยืมที่อำนวยความสะดวกให้กับเกษตรกรและกลุ่มอาชีพให้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ควรสนับสนุนให้มีการออมทรัพย์ เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ มีต้นเหตุ 3 ประการ คือ

1. การขาดข้อมูลที่ทันสมัย ทั้งในด้านการผลิต วัตถุดิบ ตลาดและความต้องการของตลาด รวมทั้งการคาดการณ์ล่วงหน้าในการวางแผนการตลาดสินค้าหัตถกรรม จำเป็นต้องมีการพัฒนาระบบข้อมูล ข่าวสาร ให้ทันต่อเหตุการณ์ มีการเผยแพร่ข่าวสารทางสื่อมวลชนต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง โดยคำนึงถึงการรับรู้ของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นหลัก

นอกจากนี้ ทางราชการและองค์กรเอกชน ควรมีการประสานความร่วมมือในการจัดเก็บและเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลสินค้าหัตถกรรมร่วมกัน

2. การขาดความรู้ของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เนื่องจากกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขาดความรู้ความเข้าใจในการผลิตและการตลาด จำเป็นที่จะต้องให้ความรู้ด้านการประกอบธุรกิจให้มากขึ้น มีการจัดระบบบัญชี การจัดการ การบริหารงาน และการประสานงานกับองค์กรต่าง ๆ เพื่อให้กลุ่มสามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง

3. การขาดการประสานงานกันอย่างจริงจัง แม้ว่ารัฐบาลจะให้ความสำคัญกับองค์กรเอกชนมากขึ้น แต่ในการดำเนินงานอาจมีวิธีการส่งเสริมที่แตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะเอกชนมุ่งแสวงหากำไร ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับ นอกเหนือจากการให้ความช่วยเหลือ ดังนั้นราชการควรเข้ามาร่วมในการกำหนดนโยบายและแนวทางในการดำเนินงานให้กับเอกชนในการส่งเสริมธุรกิจหัตถกรรม และจัดการสร้างกลุ่มองค์กรในหมู่บ้านให้เข้มแข็ง เช่น สหกรณ์ ศูนย์สาธิตการตลาด ร้านค้าชุมชน เพื่อเป็นตัวแทนของชาวบ้านในการรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม

แนวทางการพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในสายตานักธุรกิจ

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดกันมานาน แต่ละชุมชนย่อมมีศิลปวัฒนธรรมแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับประวัติความเป็นมา การยอมรับ สภาพแวดล้อมของชุมชน และปัจจัยภายนอก ดังนั้นศิลปหัตถกรรมที่แสดงออกมา จึงแสดงถึงขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีของคนในสังคมนั้น ๆ ว่ามีความนิยมและยอมรับในสิ่งใด ก็จะแสดงออกมาโดยเฉพาะทางด้านศิลปะ

การที่เราจะทำการส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในเชิงพาณิชย์ จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงประวัติความเป็นมา ความเชื่อ ประกอบกับความสามารถในการผลิตของชาวบ้านด้วย เพราะปัญหาใหญ่ของการส่งเสริมสินค้าหัตถกรรมก็คือ ชาวบ้านไม่สามารถทำการผลิตให้มากพอกับความต้องของลูกค้าได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านถือว่าอาชีพหลักคือ การทำนา ทำไร่ งาน

หัตถกรรมเป็นอาชีพรอง เมื่อหมดฤดูทำนาจึงจะทำ นอกจากนี้ เนื่องจากงานหัตถกรรมส่วนใหญ่เป็นงานที่ต้องใช้ศิลป และเกิดจากอารมณ์ของผู้ผลิต ทำให้สินค้ามีลักษณะเด่นเฉพาะตัว สินค้าที่ผลิตได้จะไม่ค่อยเหมือนกัน ทำให้มีปัญหาในการสั่งซื้อสินค้าเป็นจำนวนมาก ประกอบกับงานศิลป บางครั้งต้องใช้เวลาในการผลิตนาน บางครั้งผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้ชาวบ้านไม่ต้องการขาย เพราะต้องการทำไว้ใช้ จึงเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้สินค้าหัตถกรรมบางประเภทไม่เป็นที่แพร่หลาย และได้รับความนิยมในกลุ่มคนบางกลุ่มเท่านั้น

การที่จะส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้เป็นที่นิยมและสามารถทำให้ชาวบ้านมีรายได้และยึดเป็นอาชีพได้ จำเป็นที่จะต้องสร้างความเข้าใจ และมีการปรับปรุงพัฒนารูปแบบให้สามารถผลิตได้มากพอกับความต้องการ หรือมีกรรมวิธีในการผลิตที่ทำให้มีมาตรฐานมากขึ้น นอกจากนี้ควรมีการเพิ่มพูนความรู้ และทักษะแก่ชาวบ้านในการผลิต การจัดการ การตลาด และการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นให้มากที่สุด เพื่อให้สามารถประกอบอาชีพได้ในท้องถิ่นของตนตลอดไป

นอกจากการดำเนินงานส่งเสริมอาชีพหัตถกรรมของรัฐแล้ว ควรมีกิจกรรมสนับสนุน ดังนี้

1. การจัดตั้งหมู่บ้านหัตถกรรม โดยพิจารณาคัดเลือกกลุ่มอาชีพที่มีลักษณะเด่นเฉพาะมาจัดตั้งเป็นหมู่บ้านหัตถกรรมขึ้น นอกจากนี้ควรส่งเสริมให้ผู้ที่มีความรู้ได้ถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ แก่สมาชิกและประชาชนในหมู่บ้าน เพื่อธำรงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไม่ให้เสื่อมสูญ

สำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ที่ควรส่งเสริมในการจัดตั้งหมู่บ้านหัตถกรรมที่ควรดำเนินการคือ

- การอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว เช่น การทำเอกสารเผยแพร่ของจังหวัด การปรับปรุงบำรุงเส้นทาง การรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว เป็นต้น
- การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยวและยังเป็นการสร้างความภาคภูมิใจแก่เจ้าของท้องถิ่นให้มีความรัก และหวงแหนมรดกไทย

2. การจัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าของที่ระลึกและร้านค้าชุมชน จังหวัดต่าง ๆ ควรจัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าพื้นเมืองของจังหวัดขึ้น โดยพิจารณาคัดเลือกสินค้าพื้นเมืองในแต่ละท้องถิ่นที่มีลักษณะเด่นออกมาจำหน่าย เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพให้กับชาวบ้าน และยังเป็นการส่งเสริม

การตลาด ทำให้เกิดความรอบรู้ในความต้องการของผู้ซื้อ สำหรับสินค้าที่ไม่เป็นที่นิยมหรือประชาชนในท้องถิ่นยังมีกำลังการผลิตไม่มากพอ ควรให้การส่งเสริม โดยจัดหาวิทยากรเข้าไปฝึกอบรม โดยให้เน้นการพัฒนาผลิตภัณฑ์แบบดั้งเดิมเป็นหลัก เพื่อเป็นการรักษาเอกลักษณ์ และสร้างสินค้าใหม่ เพื่อให้ชาวบ้านมีงานทำเพิ่มมากขึ้น

การจัดตั้งร้านค้าในหมู่บ้าน ควรมีการจัดทำร้านให้ถาวร มีการจัดสถานที่บริเวณร้านเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ชาวบ้านควรร่วมมือกันจัดตั้งกองทุนกลุ่ม เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน มีระบบการบริหาร การบัญชีที่รัดกุม จะทำให้กลุ่มมีความมั่นคงและได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน

3. การส่งเสริมการลงทุน รัฐบาลควรร่วมมือกับสถาบันการเงินต่าง ๆ ให้กลุ่มกู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำ มีการติดตามตรวจสอบกิจการอย่างต่อเนื่อง เพื่อสามารถช่วยแก้ไขปัญหาของกลุ่มได้ทันต่อเหตุการณ์ การให้เงินกู้โดยไม่มีดอกเบี้ยไม่ควรทำ จะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าเป็นผู้ที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และการที่รัฐให้การสนับสนุนมักจะต้องให้เรื่อยไป ทำให้ขาดความกระตือรือร้น จึงควรมีวิธีการส่งเสริมที่เหมาะสมกับเหตุการณ์

4. การส่งเสริมการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น ปัจจุบันจะเห็นได้ว่าวัตถุดิบในการทำงานหัตถกรรมกำลังจะหมดไป เช่น ไม้ไผ่ หวาย บางอย่างมีไม่เพียงพอกับความต้องการ เช่น เส้นไหม เป็นต้น ดังนั้นการส่งเสริมอาชีพงานหัตถกรรม จึงไม่จำเป็นต้องส่งเสริมเฉพาะการทำผลิตภัณฑ์ รัฐบาลควรให้การส่งเสริมการผลิตวัตถุดิบด้วย เพราะการพัฒนาวัตถุดิบให้มีคุณภาพและมีปริมาณที่เพียงพอ นอกจากจะเป็นการสร้างอาชีพให้กับเกษตรกรแล้ว ยังทำให้สามารถวางแผนการผลิตและลดต้นทุนการผลิตได้ มีการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง ซึ่งมีหน่วยงานหลายฝ่ายได้ให้ความสำคัญกับเรื่องเหล่านี้ เช่น ธนกิจอุตสาหกรรม และธนาคารพาณิชย์หลายแห่ง

5. การจัดตั้งศูนย์ข้อมูล และการประชาสัมพันธ์เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก เพราะสามารถช่วยในการส่งเสริมการผลิตและการตลาดได้เป็นอย่างดี ซึ่งส่วนราชการหลายหน่วยงาน เช่น อุตสาหกรรมจังหวัด กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กรมการพัฒนาชุมชนและกรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้เป็นสื่อกลางในการประสานงาน จึงควรที่ทุกหน่วยงานจะได้มีการประสานและวางแผนร่วมกัน

นอกจากนี้การวางแผนการส่งเสริมการตลาด เช่น การจัดนิทรรศการ การออกร้านต่าง ๆ เป็นการส่งเสริมการตลาดได้อีกวิธีหนึ่งที่ได้ผลมาก จึงจำเป็นต้องมีการสำรวจ สอบถามความคิดเห็นของผู้ซื้อ ว่ามีความนิยมหรือมีข้อแนะนำ ติชมสินค้าอย่างไร เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาและปรับปรุงรูปแบบของสินค้าให้ได้รับความนิยมมากขึ้น

6. การฝึกอบรมวิชาชีพในสถาบันการศึกษา ในแต่ละท้องถิ่นสถาบันทางการศึกษาควรพิจารณาหลักสูตรการฝึกฝนวิชาชีพให้เหมาะสมกับท้องถิ่น เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพบางประเภทที่กำลังจะหมดไป นอกเหนือจากอาชีพหลัก นอกจากนี้ ควรเพิ่มหลักสูตรการปฏิบัติงานภาคสนามของนักศึกษาให้มากขึ้น และประสานงานกับองค์กรธุรกิจ วางแผนการผลิตแรงงานที่เหมาะสมกับความต้องการของตลาด

บทบาทของคณะกรรมการสาขาสินค้าหัตถอุตสาหกรรม

เมื่อปี 2528 คณะกรรมการหอการค้าไทย ได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการสาขาสินค้าหัตถอุตสาหกรรมในหอการค้าไทยขึ้น ประกอบด้วยสมาคมการค้าที่เกี่ยวกับสินค้าหัตถอุตสาหกรรมต่าง ๆ เป็นสมาชิก 12 สมาคม (รายละเอียดในเอกสารประกอบ) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสื่อกลางในการให้ข่าวสารข้อมูลและระดมความร่วมมือทั้งในด้านการให้ความช่วยเหลือในด้านการจัดหาตลาดจำหน่าย การหาแหล่งเงินทุน และประสานงานกับองค์กรของรัฐ องค์กรระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับงานส่งเสริมหัตถอุตสาหกรรมไทย เพื่อเป็นการกระจายรายได้ไปสู่ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง และเป็นการสร้างเสริมความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของไทยให้ดียิ่งขึ้น

เนื่องจากการส่งเสริมการตลาดสินค้าหัตถกรรมในอดีตที่ผ่านมา ยังไม่มีการร่วมมือกันอย่างเด่นชัดในการส่งเสริมสินค้าหัตถกรรม ส่วนราชการต่าง ๆ ยึดนโยบายของตนในการดำเนินงาน ทำให้การประสานงานเป็นไปได้อย่างไม่ต่อเนื่อง นอกจากนี้องค์กรพัฒนาเอกชนยังมีลักษณะการให้ความช่วยเหลือด้านการส่งเสริมอาชีพที่กระจัดกระจายและเป็นครั้งคราว ทำให้การส่งเสริมสินค้าหัตถกรรมไม่ได้ผลเต็มที่ มักจะประสบกับปัญหาผลิตแล้วไม่มีสถานที่จำหน่าย หรือผลิตไม่ตรงกับความต้องการของตลาด ทั้งในด้านราคา รูปแบบคุณภาพ รวมทั้งแนวทางในการขยายตลาดไปสู่ภูมิภาคอื่นหรือต่างประเทศ นอกจากนี้ประชาชนวัยแรงงานมีการอพยพเข้าตัวเมืองมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ขาดแคลนแรงงานฝีมือ

จากปัญหาดังกล่าว คณะกรรมการสาขาสินค้าหัตถอุตสาหกรรม จึงมีนโยบายที่จะพัฒนาและช่วยเหลือประชาชนที่ยากจนและไม่มีงานทำ โดยการกระจายการสร้างงานไปสู่ภูมิภาคให้มากขึ้น โดยจะเน้นการให้ความช่วยเหลือในงานวิชาการ ช่างผู้ชำนาญ และส่งเสริมให้มีการพัฒนาแบบต่อเนื่อง โดยจะมีศูนย์ส่งเสริมการตลาดสินค้าหัตถกรรม และเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุตามวัตถุประสงค์ คณะกรรมการสาขาฯ จึงได้จัดตั้งบริษัท ศูนย์ธุรกิจหัตถกรรม จำกัด ขึ้น เพื่อให้ผู้ผลิตรายย่อยและรายใหญ่ได้เข้าร่วมเป็นผู้ถือหุ้นในกิจการดังกล่าว เพื่อประสานประโยชน์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ในการจัดหาตลาดสินค้าหัตถกรรม คณะกรรมการสาขาฯ มีนโยบายที่จะจัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าหัตถกรรมขึ้นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมสินค้า และส่งเสริมการผลิตและการจำหน่าย โดยในปี 2531 ได้จัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าหัตถกรรมไทยขึ้น เพื่อช่วยให้การตลาดสินค้าหัตถกรรมเป็นไปอย่างต่อเนื่องครบวงจร เป็นศูนย์กลางในการประสานงานด้านการผลิต การควบคุมคุณภาพและการตลาด ระหว่างส่วนกลางและภูมิภาคได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งเป็นศูนย์กลางตลาดสำหรับผู้ซื้อและผู้ผลิต และได้จัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าหัตถกรรมไทยแห่งแรกที่กรุงเทพฯ โดยได้รับการสนับสนุนจากห้างสรรพสินค้าเดอะมอลล์ซื้อปปิ้งเซนเตอร์ รามคำแหง ให้ใช้สถานที่จำหน่ายสินค้า เป็นผลให้การขยายการตลาดสินค้าหัตถกรรมไทยได้รับความนิยมสนใจทั้งภายในและต่างประเทศเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีนโยบายที่จะขยายศูนย์ฯ ออกไปตามภูมิภาคต่างประเทศ โดยวางแผนงานร่วมกับกรมพาณิชย์สัมพันธ์ องค์กรทางการค้าระหว่างประเทศ หอการค้าไทย และส่วนราชการต่าง ๆ

นอกจากการสนับสนุนการผลิตและการจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมแล้ว ผลกำไรที่ได้ยังนำมาจัดตั้งเป็นกองทุนหมุนเวียนเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ผลิตรายย่อย พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ และจัดทำศูนย์ข้อมูลเพื่อวางแผนการผลิต การตลาด ดังนั้นศูนย์จำหน่ายสินค้าหัตถกรรมนี้จะบรรลุเป้าหมายได้ก็ต่อเมื่อ ทุกฝ่ายทั้งภาครัฐบาลและเอกชนได้ร่วมกันปฏิบัติงานด้วยความจริงใจและยอมรับสภาพความเป็นจริง เพื่อแก้ไขปัญหาการพัฒนาสินค้าหัตถอุตสาหกรรมให้เป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้ให้กับประชาชนทั้งในเมืองและชนบท

สำหรับการส่งเสริมการตลาดสินค้าหัตถกรรมในภาคตะวันตก ควรที่จะได้มีการศึกษาข้อมูลร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของทางราชการและภาคเอกชน ในการจัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าหัตถกรรมภาคตะวันตกขึ้น เพื่อเป็นศูนย์รวมสินค้าหัตถกรรม และเป็นแหล่งรวบรวมข่าวสารข้อมูลของผู้ผลิตและผู้ซื้อในการส่งเสริมการตลาดสินค้าหัตถกรรมไทยต่อไป

รายชื่อสมาคมต่าง ๆ และปีก่อตั้งของสมาคมในคณะกรรมการสาขาฯ

1. วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2510 สมาคมไหมไทย
2. วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2511 สมาคมเครื่องถมเครื่องเงินไทย
3. วันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2511 สมาคมเพชรพลอยเงินทอง
4. วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2519 สมาคมอุตสาหกรรมขนาดย่อม
5. วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2519 สมาคมการค้าส่งเสริมหัตถกรรมไทย
6. วันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2519 สมาคมผู้ส่งออกอัญมณีไทยและเครื่องประดับ
7. วันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2523 สมาคมอุตสาหกรรมเครื่องเรือนไทย
8. ปี 2524 สมาคมนักออกแบบผลิตภัณฑ์
9. ปี 2524 ศูนย์ธุรกิจหัตถกรรมไทย
10. วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2526 สมาคมผู้ผลิตและส่งออกดอกไม้ ใบไม้และต้นไม้ประดิษฐ์
11. วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2526 สมาคมเซรามิค
12. วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2527 สมาคมการค้าเสื้อผ้าสำเร็จรูป
13. วันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2531 สมาคมเคหะสิ่งทอไทย

เอกสารหมายเลข 12

แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก

โดย

นางสาว อุทุมพร หมื่นทำการ

แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก

อุทุมพร หมั่นทำการ*

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ในความเข้าใจของคนทั่วไป หมายถึง การสร้างสรรค์สิ่งใช้สอยด้วยมือของชาวบ้านหรือประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ผลิตกรรมเหล่านี้ย่อมมีคุณค่าทางประโยชน์ใช้สอย ความงามและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น จัดเป็นสิ่งแสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น ๆ

ด้วยเหตุนี้ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงมีความสำคัญต่อมนุษยชาติ ทั้งในด้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันของบุคคลและในด้านที่เกี่ยวกับชุมชนและสังคมส่วนรวม

การสร้างสิ่งประโยชน์ใช้สอยเพื่อประกอบการดำรงชีวิตย่อมมีกำเนิดขึ้น และมีวิวัฒนาการควบคู่กับชีวิตของผู้คนในชุมชนหนึ่ง ๆ หากจะสืบไปถึงต้นกำเนิดจะพบว่า มนุษย์สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นเพื่อสนองความต้องการทางกาย คือ เพื่อประโยชน์ใช้สอย แล้วจึงปรับปรุงให้มีความงดงามขึ้น เพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์ และสนองความต้องการทางสังคมเป็นลำดับไป

การสร้างสิ่งใช้สอยเพื่ออำนวยความสะดวกในการกินอยู่ หลับนอน โดยนำวัสดุที่อยู่ใกล้ตัวที่สุดมาดัดแปลงสร้างสรรค์ งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีกำเนิดมาจากเหตุดังกล่าวนี้ และอยู่ควบคู่มากับมนุษย์โดยเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งแสดงให้เห็นวัฒนธรรมของกลุ่มชนหรือชุมชน ท้องถิ่น งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงมีลักษณะเอกลักษณ์เฉพาะตัวคือ ความเรียบง่ายและไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อน

สรุปปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดรูปลักษณะศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน คือ

- ความจำเป็นทางประโยชน์ใช้สอย
- วัสดุหรือวัตถุดิบ
- รสนิยมตกทอด
- สังคม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

---

* กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม

จากปัจจัยสำคัญ 4 ประการดังกล่าว ทำให้การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน เจริญเติบโตช้า เพราะบุคคลผู้สร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่คือชนบทจะสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยยึดถือปัจจัยทั้ง 4 ประการนั้นเป็นหลัก เน้นเพื่อการสนองความต้องการใช้สอยของตนเป็นหลัก มากกว่าที่จะคำนึงถึงการแปรเปลี่ยนรูปแบบศิลปหัตถกรรมเพื่อสนองความต้องการของผู้อื่น นับเป็นอุปสรรคที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ โดยมุ่งกลุ่มเป้าหมายของผู้ซื้อ หรือผู้นำไปใช้คือ ตลาดนักท่องเที่ยว และตลาดส่งออก

ดังนั้น ผู้ที่นิยมชมชอบซื้อหางานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไป น้อยคนนักที่จะนำไปใช้ตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้สร้างงานนั้น ๆ หากจะซื้อไปเพียงเพื่อประดับตกแต่ง เก็บไว้ดูเพื่อสนองอารมณ์มากกว่าคิดที่จะนำไปใช้สอย หรือถ้ามีการใช้สอยก็แปรเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอยของหัตถกรรมนั้น ๆ เป็นการใช้สอยในรูปแบบอื่นเสียมากกว่า ตัวอย่างเช่น ตะข้อง ผู้ออกแบบคือ ชาวบ้านจะทำตะข้องไว้ดักจับสัตว์น้ำ แต่ผู้ซื้อในเมืองหรือนักท่องเที่ยว กลับซื้อไปเพื่อประดับบ้าน หรือตัดแปลงเป็นแจกันใส่ดอกไม้ เพราะเห็นว่ารูปร่างแปลกดี ด้วยเหตุนี้การซื้อขายหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงอยู่ในวงจำกัด เพราะผู้ซื้อมักจะซื้อเพียงครั้งเดียว ไม่มีการหวนคิดที่จะกลับมาซื้อใหม่ เพื่อทดแทนของเก่าที่ชำรุดไปจากการใช้งาน ผู้ขายหรือพ่อค้าคนกลางจึงมักจะเพียรพยายามบอกกล่าวให้ชาวบ้านผู้สร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้คิดที่จะออกแบบใหม่หรือเปลี่ยนรูปแบบหัตถกรรมพื้นบ้านตลอดเวลา ยังความยุ่งยากลำบากใจให้แก่ตัวผู้ออกแบบหรือผู้สร้างหัตถกรรมพื้นบ้านนั้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะพวกเขาเหล่านั้นจะนึกหรือคิดแบบไม่ออกเอาเสียเลย เพราะความไม่เข้าใจว่าตลาดผู้ใช้คือ นักท่องเที่ยว หรือตลาดส่งออก พวกเขาจะเอาไปใช้ทำอะไรกันแน่ จะต้องแก้ปัญหาในการออกแบบเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่แท้จริงของผู้ซื้อด้วยวิธีไหน จะใช้วัสดุอะไร หรือค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีของผู้ซื้อต่างถิ่นเป็นอย่างไร

ภาวะการณ์ปัจจุบัน สินค้าหัตถกรรมมิได้มีบทบาทเพียงแค่สนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันของชาวชนบทเท่านั้น หากแต่หัตถกรรมได้กลายเป็นอาชีพเสริม หรืออาชีพหลักที่จะสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและเอกชน จึงพยายามส่งเสริมงานหัตถกรรมเพื่อสร้างงานสร้างอาชีพให้แก่ประชาชนในชนบท ดังนั้น ปัจจัยที่จะเป็นส่วนสนับสนุนผลักดันให้การผลิตสินค้าหัตถกรรมเจริญเติบโต คือ **รายได้**

ชาวชนบทผู้ผลิตสินค้าหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงเริ่มคิดที่จะเปรียบเทียบรายได้ ระหว่างการผลิตสินค้าหัตถกรรมหรือการประกอบอาชีพรับจ้างอื่น ๆ ถ้าหากการผลิตสินค้าหัตถกรรมนั้นทำรายได้เลี้ยงครอบครัวให้มาก พวกเขาก็ยินดีที่จะเลือกผลิตสินค้าหัตถกรรมเพื่อเชิงพาณิชย์ แต่

การผลิตหัตถกรรมของพวกเขายังอยู่ในระบบดั้งเดิม หรือการผลิตแต่ละชิ้นงานเฉพาะตัวในลักษณะสนองประโยชน์ใช้สอยตนเอง ทำให้การพัฒนาสินค้าหัตถกรรมเป็นไปอย่างเชื่องช้า ถ้าหากรีบทำสินค้าก็จะขาดคุณภาพของฝีมือ อีกทั้งด้านวัตถุดิบ สมัยก่อน ๆ ก็มีพอใช้ เพราะความต้องการใช้มีน้อย แต่ถ้าผลิตจำนวนมาก เพื่อการจำหน่ายวัตถุดิบจึงขาดแคลน โดยเฉพาะวัตถุดิบที่ได้จากธรรมชาติ ผลจากการส่งเสริมให้มีการผลิตสินค้าหัตถกรรมมากขึ้น โดยเน้นจำนวนการผลิตแต่มิได้มีการส่งเสริมด้านอื่น ๆ ในระบบธุรกิจ ทำให้การผลิตสินค้าหัตถกรรมยิ่งผลิตมากเท่าใด ผู้ผลิตสินค้าก็จะยิ่งมีความลำบากมากขึ้นเท่านั้น ผลจากกำไรหรือรายได้ มิได้ทำให้พวกเขาร่ำรวยขึ้นมาได้ ซึ่งต่างจากการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม ยิ่งผลิตมากเท่าใด ต้นทุนการผลิตจะลดลง กำไรจะมากขึ้น เจ้าของกิจการผู้ผลิตจะร่ำรวยยิ่งขึ้นเท่านั้น

การพัฒนาสินค้าหัตถกรรมเป็นสิ่งที่ควรกระทำและเป็นสิ่งที่ทำได้ โดยที่สำคัญ คือต้องใช้หลักการจัดการและหลักการตลาด รวมทั้งเทคนิคการผลิต เครื่องจักร เครื่องมือสมัยใหม่ เข้าไปช่วยให้มากขึ้น ตัวอย่างประเทศที่ประสบความสำเร็จในเรื่องนี้ก็พอมีให้อ้างกันได้ ก็คือ ฟิลิปปินส์ เพราะทั้งประเทศเต็มไปด้วยสินค้าหัตถกรรม การตลาดคือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำขึ้นเพื่อนำสินค้าเข้าสู่ตลาด คำว่า การตลาด จึงมีความหมายและขั้นตอนการดำเนินงานที่ซับซ้อนไปกว่าคำว่าการขาย เพราะคำว่า การขายมีความหมายง่าย ๆ เพียงการแลกเปลี่ยนสินค้ากับเงินของผู้ซื้อเท่านั้น

กิจกรรมเกี่ยวกับการตลาดเกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญ สี่ประการ คือ สินค้า ตลาดที่จะจำหน่ายสินค้านั้น ราคาที่จำหน่าย และการส่งเสริมการขาย

จุดมุ่งหมายสุดท้ายของการผลิตคือ การสนองความต้องการของผู้ใช้หรือผู้บริโภค ผลตอบแทนจากการนี้ คือ รายได้และกำไรจากการผลิตและการจำหน่าย ดังนั้น การผลิตจึงมิได้เกิดขึ้นเพื่อความพอใจของตนเอง ช่างศิลป์ที่ผลิตผลงานศิลปะในบางกรณีผลิตผลงานชิ้นนั้นขึ้นเพียงเพื่อความพอใจของตนเองในงานศิลปะที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาเพียงแค่นี้ จะไม่มีส่วนใดเกี่ยวข้องกับการตลาด เพราะมิได้มีจุดมุ่งหมายในการผลิตขึ้นเพื่อขายหรือเพื่อความต้องการของผู้ซื้อ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องกำหนดไว้ให้ชัดเจนเกี่ยวกับวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการผลิต

เมื่อกล่าวถึงสินค้าหัตถกรรม เทคนิคด้านการตลาดอาจยากกว่า หรือแตกต่างไปจากการตลาดสินค้าอุตสาหกรรม สาเหตุของความแตกต่างนี้ เนื่องมาจากตัวสินค้าหัตถกรรมไม่มีมาตรฐาน ไม่เป็นที่รู้จักของตลาด ไม่ใช่สินค้าที่ให้ประโยชน์ใช้สอยและเป็นที่ต้องการของตลาด

ความรู้สึกทั่วไปของผู้ซื้อมักจะมองสินค้าหัตถกรรมเป็นสินค้าที่ด้อยคุณภาพหรือเป็นสินค้าชั้นรอง แต่ราคาถูก พอที่จะซื้อมาทดแทนสินค้าอุตสาหกรรมได้บ้าง หรือซื้อเพราะความอยากลองเห็นว่าแปลกดี หรือซื้อเป็นสินค้าของขวัญ ของที่ระลึกเป็นบางครั้งบางคราว มิใช่ความต้องการซื้ออย่างถาวร เนื่องจากลักษณะของสินค้าหัตถกรรม มีรายการสินค้ากระจายไปตามกลุ่มสินค้าประเภทต่าง ๆ ในวงกว้าง การควบคุมคุณภาพและมาตรฐาน ทำได้ยากและขาดความแน่นอน แหล่งผลิตสินค้าก็มีลักษณะเช่นเดียวกันคือ กระจายไปยังครัวเรือนเล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก ปัญหาอันดับแรกคือ การเลือกสินค้าเพื่อผลิตและจำหน่าย เพื่อให้เกิดความแน่ใจตั้งแต่ในขั้นต้นว่า สินค้าที่เหมาะสมที่สุดในการผลิตควรจะเป็นอย่างไร การดำเนินการเลือกสินค้าต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กับการเลือกตลาด เพราะมิใช่ว่าสินค้าที่ผลิตขึ้นจะเหมาะสมกับตลาดทุกตลาด การศึกษานี้จะต้องมีข้อมูลเกี่ยวกับตลาดที่เพียงพอ ทั้งกฎระเบียบ วิธีปฏิบัติของแต่ละตลาด สภาพความต้องการของผู้ใช้ ภาวะการแข่งขันกับสินค้าชนิดเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นต้น หลังจากนั้นในขั้นของการซื้อขายจะต้องตัดสินใจเกี่ยวกับการคิดต้นทุนการตั้งราคา การเลือกวิถีการจัดจำหน่ายและการส่งเสริมการขายที่เหมาะสม

กิจกรรมด้านการตลาดกระจายไปในด้านต่าง ๆ มากมายหลายด้าน ลำพังผู้ผลิตหรือผู้ส่งออกเองจะทำเรื่องต่าง ๆ โดยตนเองเสียทั้งหมดย่อมเป็นไปไม่ได้ รวมทั้งไม่จำเป็นด้วย หน่วยงานหรือสถาบันทั้งภาคเอกชนและภาคราชการมีอยู่เป็นจำนวนมากที่คอยให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ผลิต ผู้ส่งออก ยกตัวอย่างกี่ยวกับปัญหาการผลิต การออกแบบ และการบรรจุหีบห่อ ก็มีกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม สถาบันการศึกษาต่าง ๆ เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ศูนย์การบรรจุหีบห่อไทย เป็นต้น ทางด้านเครดิต การชำระเงิน เงินทุน ก็มีธนาคารพาณิชย์ บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม คอยช่วยเหลือให้คำแนะนำทางด้านการส่งเสริมตลาด เทคนิคและข้อมูลตลาด ก็มีกรมพาณิชย์สัมพันธ์ สำนักงานพาณิชย์ต่างประเทศของไทย ที่กระจายอยู่ทั่วโลกคอยให้ความช่วยเหลือ การขนส่ง การประกันภัยสินค้า การจัดการเกี่ยวกับเอกสาร และวิธีการส่งออกก็มีบริษัทเดินเรือ บริษัทชิปปิ้งคอยให้การช่วยเหลือแนะนำ

สรุปข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเชิงพาณิชย์ในภูมิภาคตะวันตก

สถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องในภูมิภาคตะวันตก ควรร่วมมือกันสร้างเครือข่ายการวิจัยศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภาคตะวันตก แล้วกำหนดประเภทของหัตถกรรมพื้นบ้าน กำหนดพื้นที่ กำหนดกลุ่มคนที่ต้องการพัฒนางานฝีมือรุ่นใหม่ กำหนดช่างฝีมือหัตถกรรมรุ่นเก่าที่ควรให้ความช่วยเหลือสนับสนุน กำหนดวิธีการถ่ายทอดงานหัตถกรรม เพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่ควบคุมนโยบาย

และหน่วยปฏิบัติงานในพื้นที่ภาคตะวันตก ให้วางเป้าหมายถึงเขตการอนุรักษ์หัตถกรรมพื้นบ้าน เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งวัฒนธรรมเผยแพร่ความรู้ของอดีตของไทย ส่วนที่สองคือเขตการพัฒนาศิลปหัตถกรรมในเชิงพาณิชย์ เขตนี้จะว่าด้วยเรื่องของการพัฒนาหัตถกรรมอุตสาหกรรม ขบวนการผลิตและเทคโนโลยี ซึ่งต้องอาศัยระบบการสมัยใหม่ในธุรกิจอุตสาหกรรมเข้ามาปรับใช้ ลักษณะเขตการผลิตนี้ จะต้องว่าด้วยของกลุ่มสินค้าหัตถกรรมที่ต้องการในเชิงตลาดท่องเที่ยวและตลาดส่งออก ตลอดจนการจัดการผลิต วัตถุดิบที่สร้างเสริมให้มีคุณภาพและมีปริมาณมากพอ ตลอดจนวิธีการกระจายตลาด รวมทั้งระบบการจัดการทางด้านตลาดที่ดีพอ ซึ่งอาจจะให้รัฐและเอกชนร่วมดำเนินการ ข้อเสนอแนะนี้ควรมีน้ำหนักพอให้เกิดผลในทางปฏิบัติด้วย

เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา

ข้อสังเกตบางประการจากรายงานการสำรวจแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยในภูมิภาคตะวันตกเฉพาะจังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ของกองส่งเสริมหัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม

โดย

อาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

ข้อสังเกตบางประการจากรายงานการสำรวจแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยในภูมิภาคตะวันตก เฉพาะจังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ของกองส่งเสริมหัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม"

วินัย พงศ์ศรีเพียร*

ในช่วงระยะทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมอย่างเห็นได้ชัดในประเทศไทย นักวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจ การเมือง ต่างพากันพูดถึงการที่ประเทศไทยจะก้าวเข้าสู่ยุคการเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หรือประเทศเกษตรอุตสาหกรรมในเวลาไม่ช้านี้ ผลกระทบของนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาล ที่มุ่งเน้นอุตสาหกรรมนั้น มีอยู่อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการใช้แรงงาน การเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม และค่านิยมสังคมแบบจารีตประเพณีที่กำลังเสื่อมสลายไป ปัจจัยเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลโดยตรงต่อความเป็นความตายของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย เพราะสิ่งที่สะท้อนออกมาจากผลงานทางศิลปหัตถกรรมเป็นชีวิต วิญญาณ ประวัติศาสตร์ โลกทัศน์ และประสบการณ์ของชุมชนที่มีความเป็นเอกลักษณ์ที่ถูกถ่ายทอดกันมาเป็นเวลานาน

กระแสอิทธิพลสมัยใหม่แบบตะวันตกที่ไหลบ่าสังคมไทยจนถึงชุมชนหมู่บ้านเป็นสิ่งสุดวิสัยที่ใครจะต้านได้ แต่น่าเสียดายที่มรดกตกทอดทางวัฒนธรรมระดับท้องถิ่นจะถูกพัดหาไปสู่สุญญากาศด้วย เราอย่าด่วนไปดีอกดีใจกับคำว่า "อนุรักษ์" หรือ "ส่งเสริม" ให้มากเกินไปนัก เพราะมันมีนัยแสดงว่า วิกฤติการณ์อีกอย่างหนึ่งได้มาถึงแล้ว

ทันทีที่เราพูดถึงการ "อนุรักษ์" และการ "ส่งเสริม" ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนั่นก็หมายถึงการยอมรับในทางพฤตินัยว่าชีวิตทางวัฒนธรรมส่วนหนึ่งกำลังสูญสลายไปและเรากำลังพยายามจะกอบกู้สิ่งนั้นอยู่ สิ่งที่ชวนให้คิดคือ ในความเป็นจริงแล้ว ผู้เป็นช่างศิลปหัตถกรรมในชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่อาจจะยอมรับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมได้ดีกว่าคนภายนอกที่ห่วงใย

---

* อาจารย์ ดร. ระดับ 6 ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

และยอมปล่อยให้มรดกตกทอดทางวัฒนธรรมหมดสิ้นไปตามกาลเวลา ในทางตรงกันข้าม แรงกระตุ้นให้มีการ "อนุรักษ์" และ "ส่งเสริม" ศิลปหัตถกรรมนั้นบ้านกลับเป็นแรงกระตุ้นจากภายนอก ซึ่งเกิดจากบุคคลที่มีแรงดลบันดาลใจแตกต่างกัน เช่น จากองค์การยูเนสโก ซึ่งจัดให้มีทศวรรษแห่งการส่งเสริมวัฒนธรรม ด้วยแรงดลบันดาลใจทางด้านปรัชญามนุษยศาสตร์ จากนักศึกษาทางวัฒนธรรม ด้วยแรงดลบันดาลใจทางวิชาการ จากรัฐบาลด้วยเหตุผลที่เกี่ยวกับการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และจากพ่อค้าด้วยเหตุผลทางธุรกิจเป็นใหญ่

กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมได้จัดให้มีการสำรวจแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยในจังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี และสุพรรณบุรี และได้จัดพิมพ์รายงานผลการสำรวจของสามจังหวัดแรกที่กล่าวข้างต้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว เนื่องจากการสำรวจดังกล่าวทำขึ้นในปีงบประมาณ 2530 และ 2531 จึงเห็นได้ชัดว่าเป็นการตอบสนองนโยบายรัฐบาลที่กำหนดให้ พ.ศ. 2532 เป็นปีศิลปหัตถกรรมไทย ซึ่งต่อเนื่องกับปีท่องเที่ยวไทยที่ผ่านไปก่อนหน้านั้น

แม้ว่าการสำรวจจะทำในระยะสั้น ๆ และผู้จัดทำยอมรับว่ายังมีรายละเอียดไม่สมบูรณ์ แต่ก็นับว่ารายงานทั้งสามฉบับมีข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยในภูมิภาคตะวันตกอยู่มิใช่น้อย โดยเฉพาะการเป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการวางแผนส่งเสริมหัตถกรรมไทย ของกองส่งเสริมหัตถกรรมไทยเอง และสำหรับนักธุรกิจที่อาจมองเห็นช่องทางในเชิงพาณิชย์ เพราะในรายงานที่พิมพ์เผยแพร่แล้วนั้น จะมีข้อมูลที่แยกแยะไว้เป็นอย่างดีเกี่ยวกับแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรม ความเป็นมา ปัญหาและอุปสรรค รวมทั้งบุคลากรทางหัตถกรรมของแต่ละท้องที่และภาพประกอบทางคำจำนวนหนึ่งด้วย

เมื่อพูดถึงภูมิภาคตะวันตกของประเทศแล้ว คนมักจะสร้างมโนทัศน์ "ความเป็นตะวันตก" ลำบากไม่เหมือนกับอีสาน ล้านนา หรือทักษิณ ซึ่งดูเหมือนจะมีภาพลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เด่นชัดกว่า ทั้งนี้เพราะภาคตะวันตกถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของภาคกลางในด้านการปกครอง อย่างไรก็ตาม หากจะมองกันในแง่วัฒนธรรมแล้ว ความแตกต่างจากภาคกลางก็น่าจะเป็นสิ่งที่มองเห็นหรือสังเกตได้ชัด เช่น ในด้านสัทศาสตร์ ภาษาถิ่น นับตั้งแต่เข้าเขตสุพรรณบุรี หรือนครปฐม เป็นต้นไป ในแง่ประวัติศาสตร์โบราณคดีแล้วภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นไปอีก กาญจนบุรีได้ชื่อว่าเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 3 ถึง 11 บริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองนับว่าเป็นสะพาน

ข้ามระหว่างตะวันออกกับตะวันตกเลยทีเดียว อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาสู่ชนชาติมอญในยุคทวารวดี (คริสต์ศตวรรษที่ 6 ถึง 11) และการแผ่ขยายอำนาจของเขมรนครวัตเข้ามาถึงบริเวณปราสาทเมืองสิงห์ หลังจากนั้นตลอดจนการขึ้นมามีอำนาจของชนชาติไทยในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 ทำให้เกิดการประสมประสานทางวัฒนธรรมในระดับสูงที่ซับซ้อนและน่าสนใจอย่างยิ่ง เราอาจกล่าวได้ว่า บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนและลุ่มแม่น้ำแม่กลองเป็นแหล่งที่มาของวัฒนธรรมหลายด้าน เช่น ทางด้านการแสดงและศิลปกรรมที่จะได้พัฒนาเป็นรูปแบบ "คลาสสิค" ของไทยในปัจจุบัน

แม้จะถูกวัฒนธรรมและความเจริญทางวัตถุสมัยใหม่ไหลเอ่อท้น แต่ร่องรอยของประวัติ-ศาสตร์ ศิลปหัตถกรรมและศิลปกรรมที่เป็นลักษณะแบบ "ตะวันตก" ก็ยังปรากฏให้เห็นเด่นชัดจนกระทั่งเมื่อสองหรือสามทศวรรษที่ผ่านมา เราอาจจะพูดถึงอัจฉริยลักษณ์ของงานประติมากรรมโบราณที่คูบัว ปราสาทเมืองสิงห์ หรือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุทั้งที่เพชรบุรีและราชบุรีด้วยความชื่นชมในสุนทรียภาพ โดยเฉพาะยิ่งเรามักพูดถึง สกุลช่างเพชรบุรี ซึ่งยังคงลักษณะแบบคลาสสิคอยู่ ในขณะเดียวกันเราอาจจะพูดถึง "ผ้าทอราชบุรี ฝีมือจักสานสุพรรณฯ" กันบ้างก็ได้

มีข้อน่าคิดว่า ศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมที่ถือเป็นระดับคลาสสิคแล้ว ไม่ค่อยน่าเป็นห่วงว่าจะหายไปไหน แต่ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สะท้อนให้เห็นชีวิตประจำวันของมหาชนและปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมนี่สิที่น่าจะมีความสำคัญมากกว่าและกำลังจะสูญไป เพราะชีวิตของชุมชนถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วด้วย อิทธิพลตะวันตกซึ่งมีประสิทธิภาพด้านการผลิตสูงกว่า เราจะต้องเข้าใจว่า งานหัตถกรรมและงานศิลปหัตถกรรมนั้นมีระดับของสุนทรียศาสตร์แตกต่างกัน โดยคำแรกนั้นมีความหมายที่กว้างกว่าในฐานะที่เป็นของที่เกิดจากความจำเป็นต้องใช้ไม่ว่าจะในการดำเนินชีวิตประจำวัน หรือพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตทั่วไปในขณะที่ผลงานศิลปหัตถกรรม หมายถึงงานที่มุ่งไปสู่จุดหมายของความงามและความประณีตบรรจงด้วย เพราะฉะนั้นงานหัตถกรรมจึงมิจำเป็นต้องเป็นงานศิลปหัตถกรรมก็ได้ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นมิได้หมายความเลยไปว่า ผลงานศิลปหัตถกรรมจะมีคุณค่าในทางวัฒนธรรมเหนือกว่างานหัตถกรรมเสมอไป

ในโลกตะวันตก ซึ่งกระบวนการผลิตสิ่งต่าง ๆ อาศัยเครื่องจักรเป็นส่วนใหญ่ ผู้คนจะให้คุณค่าแก่งานหัตถกรรมมาก เพราะงานหัตถกรรมเป็นงานที่ดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ในส่วนรายละเอียดอันเกิดจากจินตนาการ วิญญาณและฝีมือของศิลปินแต่ละคนหรือของชุมชนแต่ละท้องถิ่น ประเด็นหลักยังอยู่ที่ว่าในสังคมแบบจารีตประเพณี สิ่งที่เรียกว่า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อการค้าหรือตลาดหรือนายทุน หากเกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ทางศิลปะ เพื่อการแข่งขันกันระหว่างปัจเจกชน

ในสังคม เช่น หญิงชาวบ้านที่ต้องใช้เวลาว่างระหว่างฤดูทำนา ทอชิ้นเพื่อเตรียมไปเทศกาลงานบุญ ย่อมจะต้องทุ่มเทเวลาให้แก่ผลงานของเธอ จนกระทั่งศิลปหัตถกรรมจากปลายนิ้วเธอนั้นเป็นสิ่งที่อวดคนอื่นได้ ยิ่งไปกว่านั้น งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านยังเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจอีกด้วย เช่น ผ้าทอลาวโซ่ง และเครื่องจักสานที่ใช้วัสดุต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของภูมิภาคตะวันตกอีกชั้นหนึ่ง

ปีศิลปหัตถกรรมไทย คงจะเกิดจากแรงดลบันดาลใจที่ซ่อนเร้นหรือความเข้าใจผิดอะไรสักอย่างหนึ่ง การสำรวจแหล่งหัตถกรรมไทย จังหวัดราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี และสุพรรณบุรี ของกองส่งเสริมหัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ได้สะท้อนให้เห็นสภาพปัจจุบันของหัตถกรรมไทยในภูมิภาคตะวันตกบางส่วน การสำรวจได้เน้นถึงแหล่งหัตถกรรมเหล่านี้ ผ้าทอ ตุ๊กตาสัตว์ ผ้ายัดนุ่น เครื่องจักสาน (เช่งไม้ไผ่ ตะกร้าไม้ไผ่ และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ) เครื่องไม้ เครื่องหนัง เครื่องโลหะ ผลิตจากพืชเถาวัลย์ (เช่น เสื่อกก ปานศรนารายณ์และผักตบชวา เป็นต้น) ผลิตภัณฑ์จากปุ่มไม้มะค่าและกะลามะพร้าว (ดูแผนที่ประกอบ) ในขณะที่น่าแปลกมากที่ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับโอ่งราชบุรี หรือการทำเครื่องปั้นดินเผาเลย ทั้งนี้อาจจะมีเกณฑ์ถือว่าเป็นกิจกรรมประเภทอุตสาหกรรมไปแล้ว

เราได้ข้อมูลพื้น ๆ หลายประการ ซึ่งเป็นที่คาดคะเนได้ หรือทราบกันอยู่ (โดยไม่ต้องสำรวจ) เช่น ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเป็นหัตถกรรมครอบครัวและพัฒนาเป็นอาชีพเสริมของผู้มีอาชีพเกษตรกรรม ถึงแม้ส่วนใหญ่จะไม่ประสบปัญหาเรื่องการขายผลิตภัณฑ์ แต่ก็ถูกพ่อค้าที่รับซื้อกดราคา ในขณะที่วัสดุ เช่น ไม้ประเภทต่าง ๆ เริ่มเป็นสิ่งที่หายากขึ้น หรือวัสดุที่ซื้อจากในตัวจังหวัดมีราคาสูงขึ้นมาก จนทำให้ไม่คุ้มการลงทุนลงแรง

มีสิ่งน่าสังเกตเกี่ยวกับหัตถกรรมในภูมิภาคนี้คือ ในหลายแหล่งหัตถกรรมพื้นบ้านเพิ่งถูกรื้อฟื้นขึ้นมาได้ไม่นาน โดยการสนับสนุนของกรมพัฒนาชุมชนหรือกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมเอง ที่ได้ให้ทุนเริ่มต้นกิจการและจัดวิทยากรไปอบรมให้ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มในหลายกรณี แต่ก็ได้ผลไม่เต็มที่นัก ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่ยังมีรูปแบบที่ไม่ดีนัก และฝีมือยังไม่ถึงระดับที่น่าพอใจ สำหรับแหล่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมที่ประสบความสำเร็จ เช่น ที่ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษที่ชะอำก็ดี หรือการผลิตกระเป๋าเครื่องหนังก็ดี เป็นเรื่องของการดำเนินงานเชิงธุรกิจและมีทุนสนับสนุน ซึ่งมีผลกระทบข้างเคียง

ผู้เขียนคิดว่า คำว่า "ส่งเสริม" มักจะแปลว่า "ทำลาย" เสมอ คือ ทำลายด้วยเจตนาดี การส่งเสริมวัฒนธรรมก็มักจบลงในรูปนี้ การส่งเสริมหัตถกรรมของรัฐบาลเป็นเรื่องหนึ่ง และศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นอีกเรื่องหนึ่ง นโยบายของรัฐบาลก็คือ การส่งเสริม "ศิลปหัตถ - อุตสาหกรรม" หรือการเปลี่ยนกิจกรรมทางวัฒนธรรมและอาชีพเสริมไปเป็นอาชีพหลัก การรับจ้างนายทุนเย็บกระเป๋าหนังใส่สตางค์เป็นจำนวนมาก โดยถูกกำหนดรูปแบบให้ก็ดี หรือการเอาวิทยากรจากอีสานไปสอนการทอผ้าที่ราชบุรีก็ดี เท่ากับเป็นการถอด "วิญญาณความเป็นพื้นบ้านตะวันตก" ออกไปด้วยเจตนาดีที่จะให้คน "ที่น่าสงสาร" มีรายได้ดีขึ้น

หากว่าจะยอมรับว่า ยุทธศาสตร์ของรัฐบาลในการส่งเสริมหัตถกรรมไทย (ในความหมายอย่างกว้างที่สุด) มีเป้าหมายในทางเศรษฐกิจ ข้อเสนอแนะจากการสำรวจในกรณีของจังหวัดราชบุรี น่าจะใช้ได้อย่างเป็นสากล กล่าวโดยสรุป 4 ประเด็น คือ

1. การส่งเสริมแหล่งวัตถุดิบประเภทต่าง ๆ ให้ "เพียงพอกับความต้องการใช้ในปัจจุบันและอนาคต" และ "ควรจัดหาแหล่งวัตถุดิบแหล่งอื่น ๆ ที่ผู้ผลิตสามารถซื้อได้ในราคาที่ยุติธรรม

2. การปรับปรุงคุณภาพของบุคลากรทางหัตถกรรม ซึ่งจะนำไปสู่การปรับปรุงคุณภาพและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ และลักษณะกระบวนการผลิตที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

3. ควรส่งเสริมให้มีการจัดกลุ่มช่างหัตถกรรมและหาหนทางให้ผู้ผลิตได้รับการตอบแทนในเกณฑ์ดีพอสมควร

4. ควรรีบส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์หัตถกรรมบางประเภท เช่น งานทอผ้าชิ้นดีนจก ซึ่งบุคลากรช่างฝ่ายนี้ต่างมีอายุมากแล้ว หากไม่มีการฝึกฝนคนรุ่นใหม่มารับทอด ก็อาจจะสูญหายไปได้ จุดมุ่งหมายในประเด็นนี้คือ การปลูกฝังค่านิยมทางวัฒนธรรมนั่นเอง

ผู้เขียนเห็นว่า ในสภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ปัจจุบันเราคงต้องยอมรับว่า เรื่องปากเรื่องท้องเป็นเรื่องสำคัญและจุดมุ่งหมายหลักของหัตถกรรมพื้นบ้านได้ถูกทดแทนเสียแล้ว ด้วยผลิตภัณฑ์พลาสติค จากโรงงานอุตสาหกรรม คงจะไม่มีช่างหัตถกรรม (ที่ตื่นตัวแล้วในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา) คนใดนั่งหลังขดหลังแข็งเพื่อผลิตผลงานสักชิ้นหนึ่งเป็นเวลาหลายสัปดาห์ โดยมีผู้รับซื้อไปในราคาไม่คุ้มการลงทุนและเวลาที่ทุ่มเทให้ ในขณะเดียวกันจุดมุ่งหมายของการซื้อผลิตภัณฑ์หัตถกรรมก็เปลี่ยนไปด้วย กล่าวคือ ผู้ซื้อไม่ได้ซื้อไปใช้ แต่ซื้อไว้เพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็นและการอนุรักษ์ตามสมัยนิยม เพราะฉะนั้น หัตถกรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรม

การท่องเที่ยวไป ลู่ทางของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไม่ได้มืดมนอย่างที่คิดกัน งานศิลปหัตถกรรมที่ดีเยี่ยมจริง ๆ จะไม่มีปัญหาเรื่องผู้รับซื้อ เพราะลูกค้าจะเป็นพวก Nouveau riche หรือเศรษฐีใหม่กับชาวต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่

ข้อเสนอแนะที่ผู้เขียนดูว่าขาดไป และไม่ค่อยมีใครพูดถึงคือ การปลูกฝังให้เยาวชนรักในงานหัตถกรรมพื้นบ้าน โรงเรียนสามารถจะทำหน้าที่นี้ได้ดีที่สุด กระทรวงศึกษาธิการอาจจะบรรจุเป็นหลักสูตรภาคบังคับ สำหรับนักเรียนในบางท้องถิ่นได้ และเป็นโอกาสให้เกิดการสร้างสรรค์เชิงศิลปะที่ไม่ใช่เป็นการอนุรักษ์ของเก่า ๆ เพียงอย่างเดียว

ด้วยรากฐานที่ดี ผลสุดท้ายของงานหัตถกรรมไม่ว่าจะพัฒนาเป็นผลงานศิลปหัตถกรรมหรือศิลปหัตถ - อุตสาหกรรมก็น่าจะใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ตามนโยบายของรัฐบาลได้

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมจังหวัดกาญจนบุรี

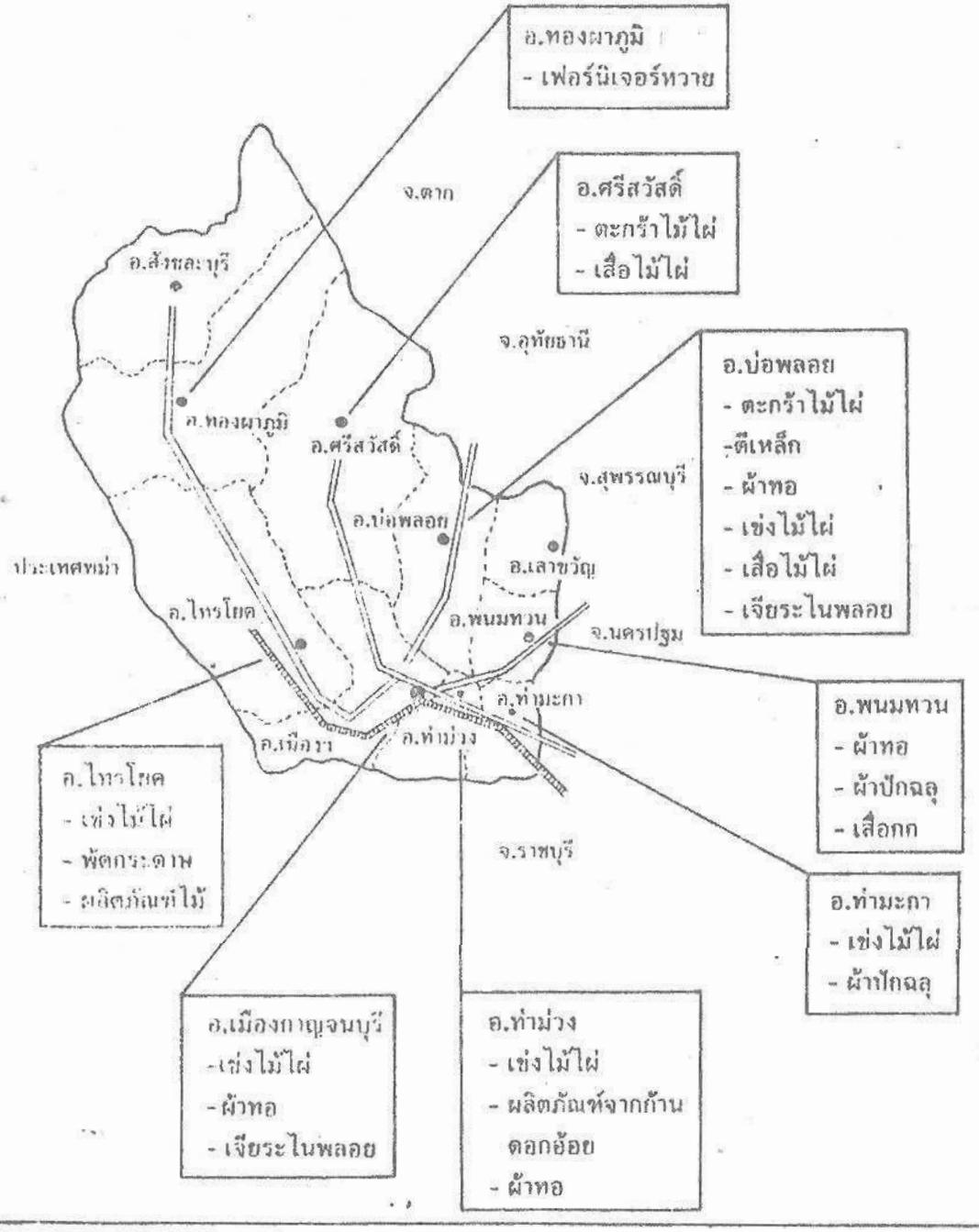

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอบ่อพลอย

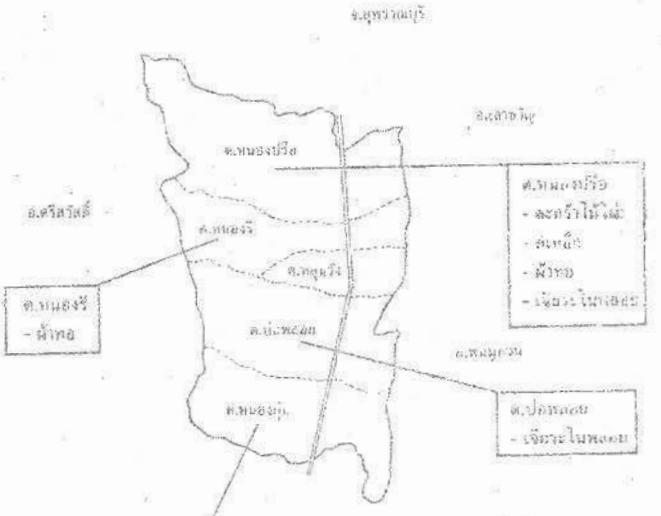

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอท่ามะกา

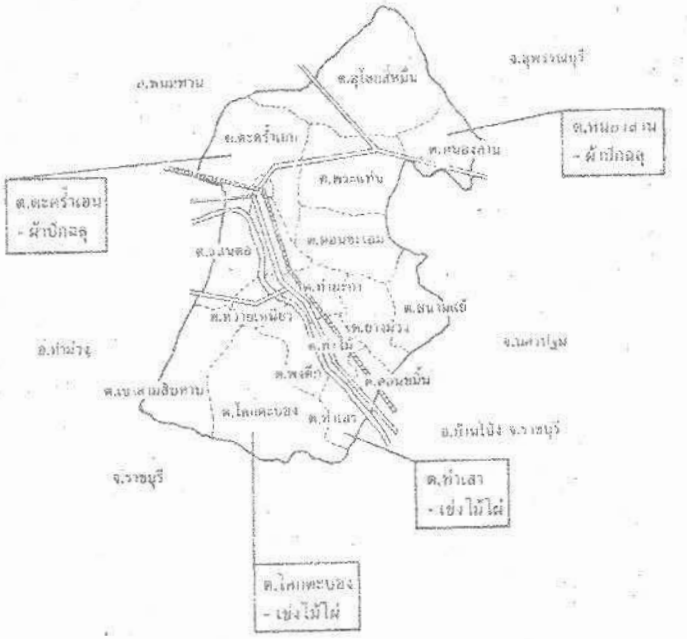

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอไทรโยค

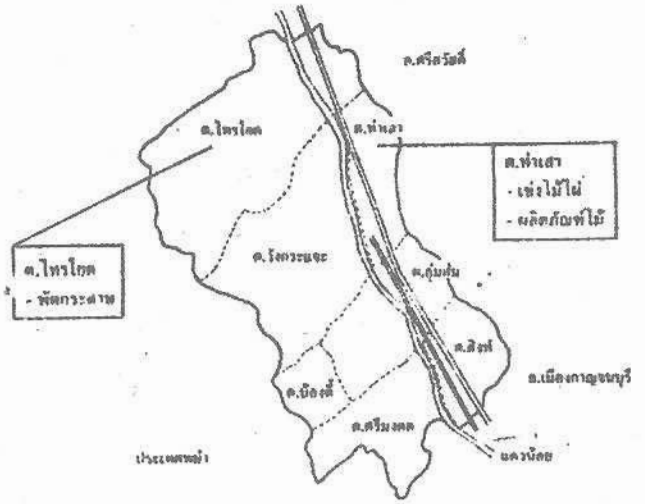

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมจังหวัดเพชรบุรี

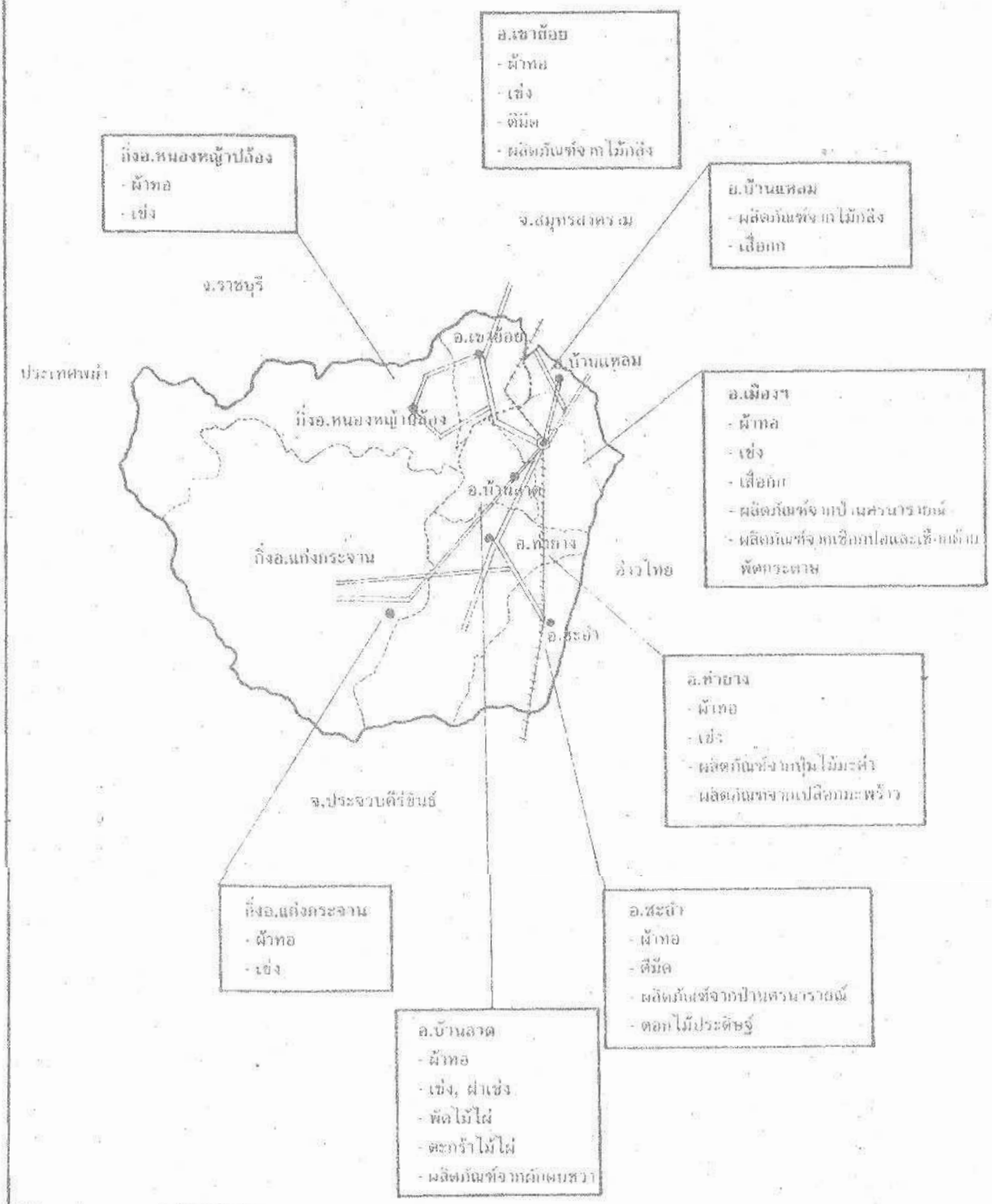

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอเมืองฯ

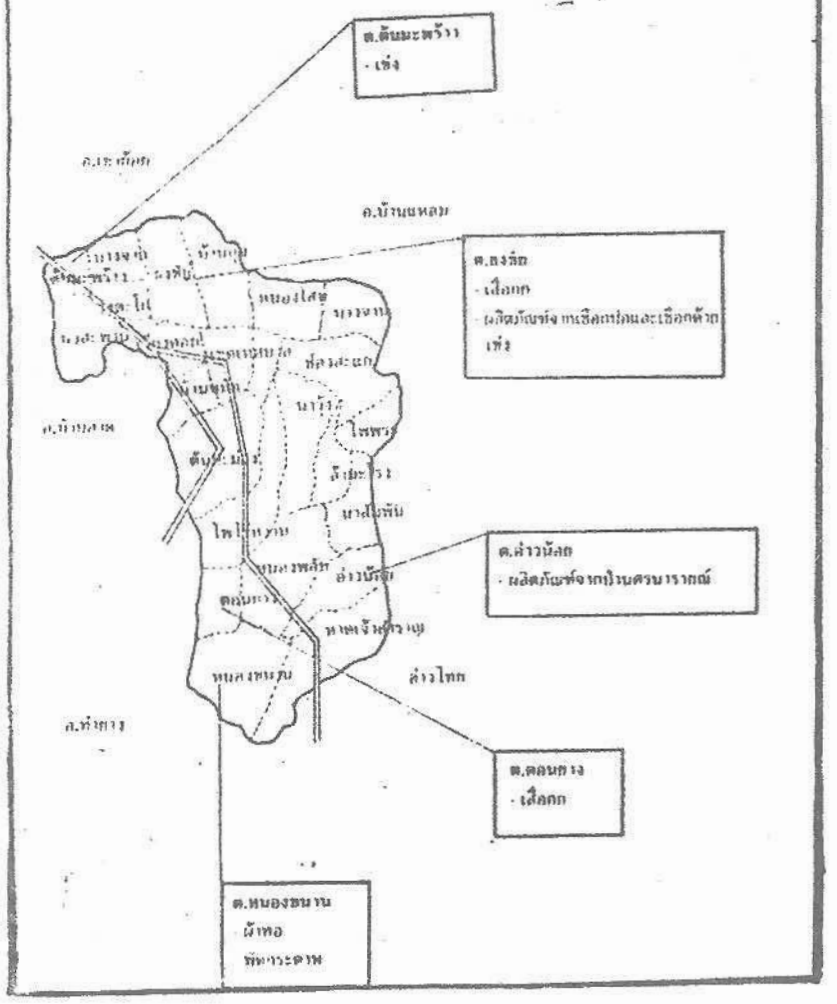

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอบ้านแหลม

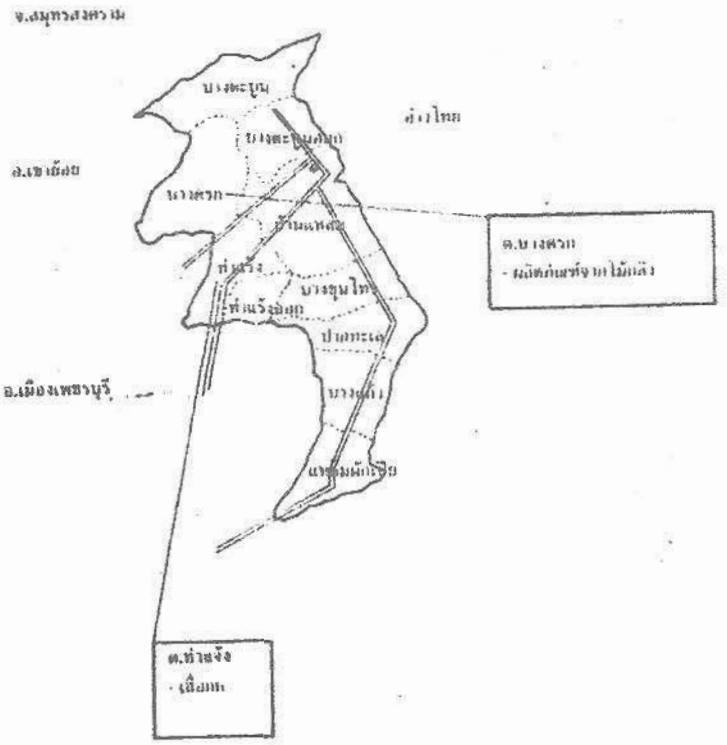

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมกิ่งอำเภอหนองหญ้าปล้อง

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอเขาย้อย

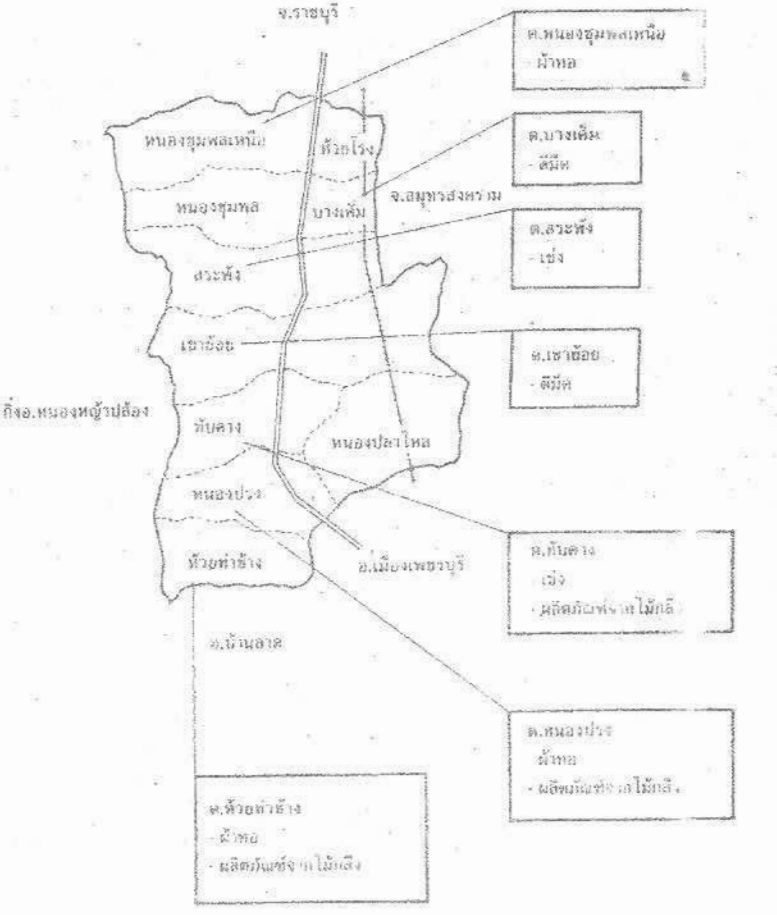

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอท่ายาง

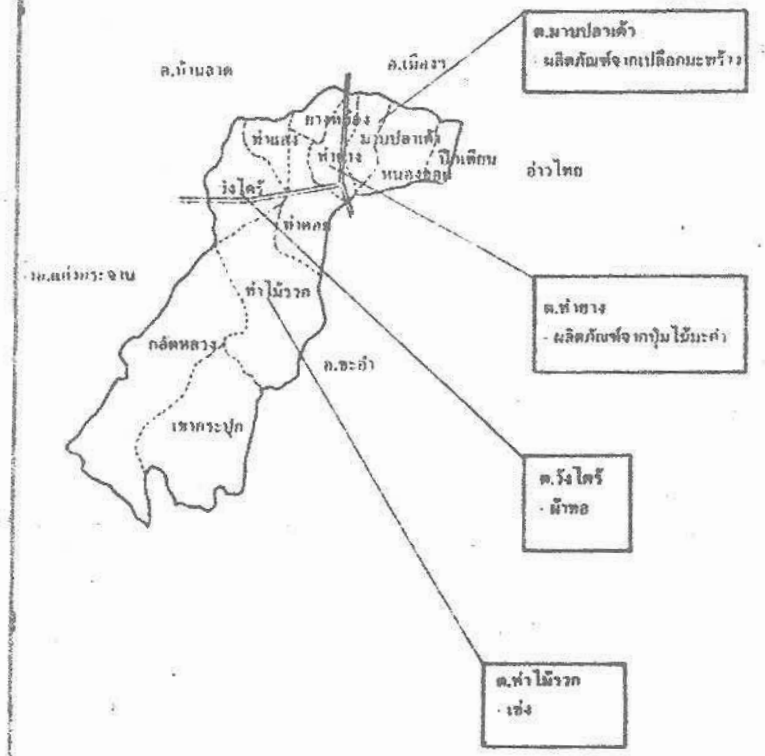

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอชะอำ

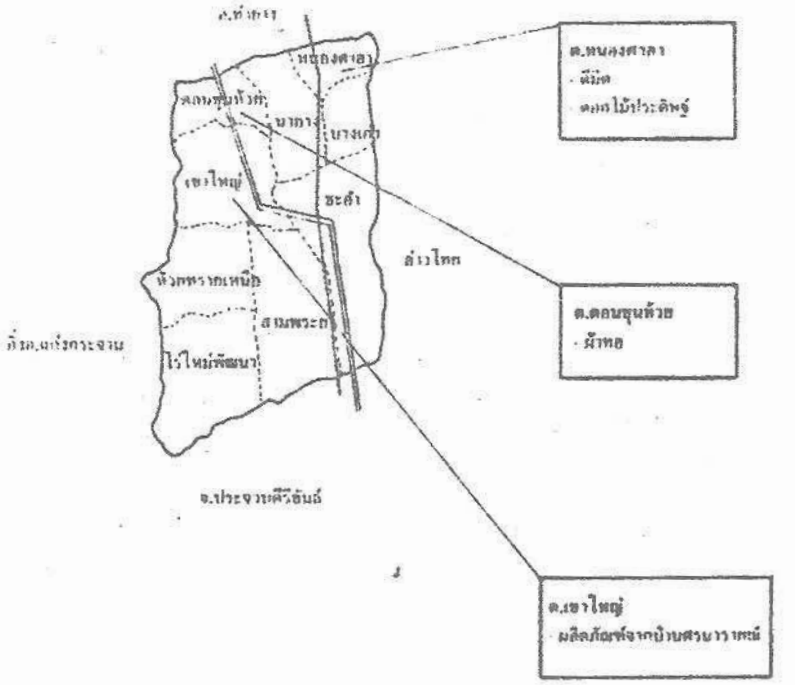

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมกิ่งอำเภอแก่งกระจาน

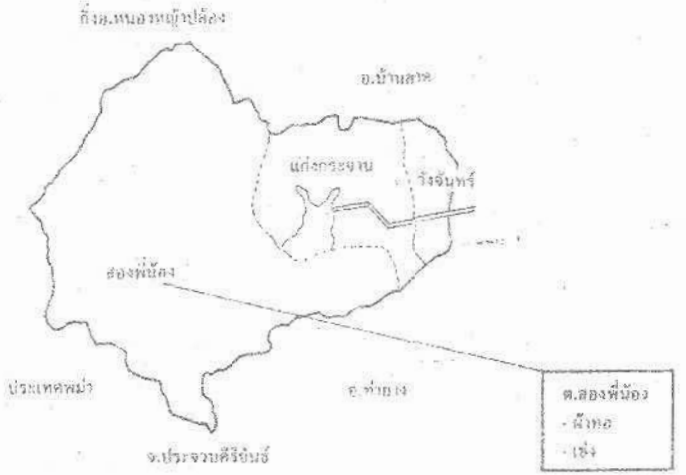

แผนที่แสดงแหล่งผลิตหัตถกรรมอำเภอบ้านลาด

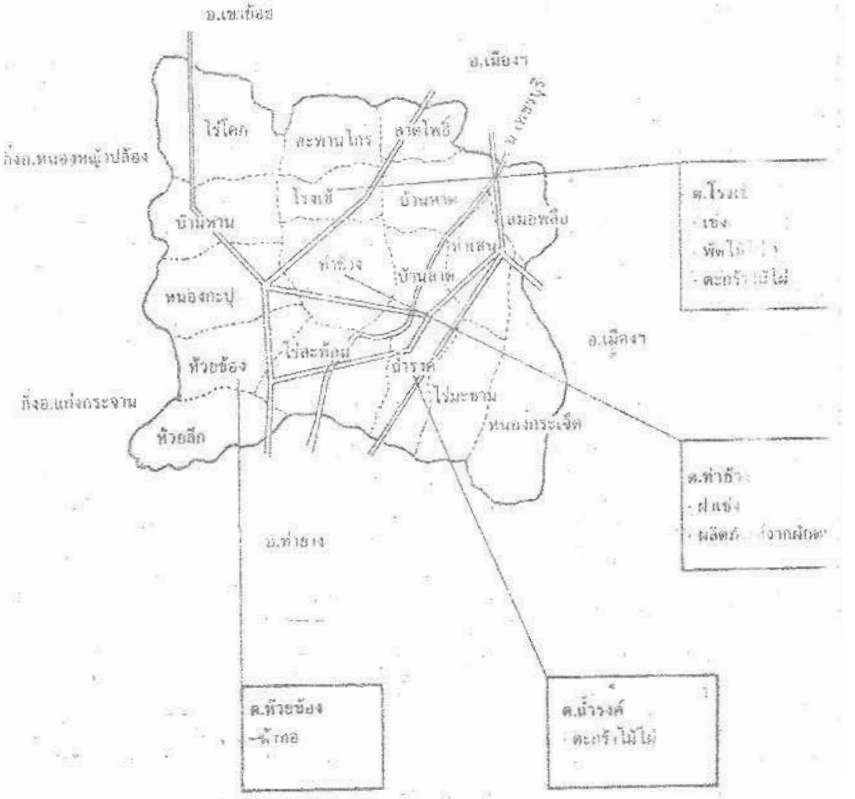

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมจังหวัดราชบุรี

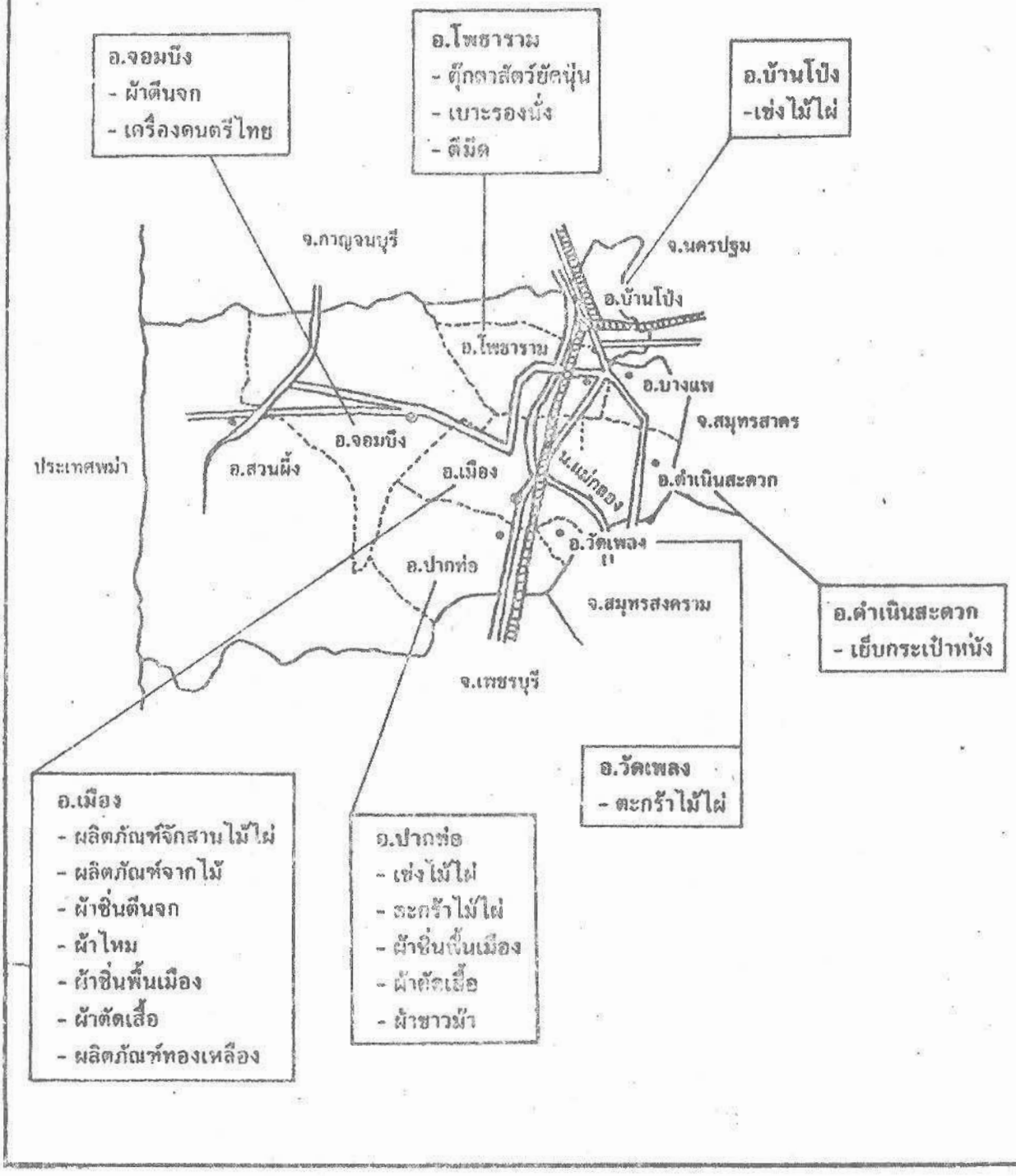

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมอำเภอเมืองราชบุรี

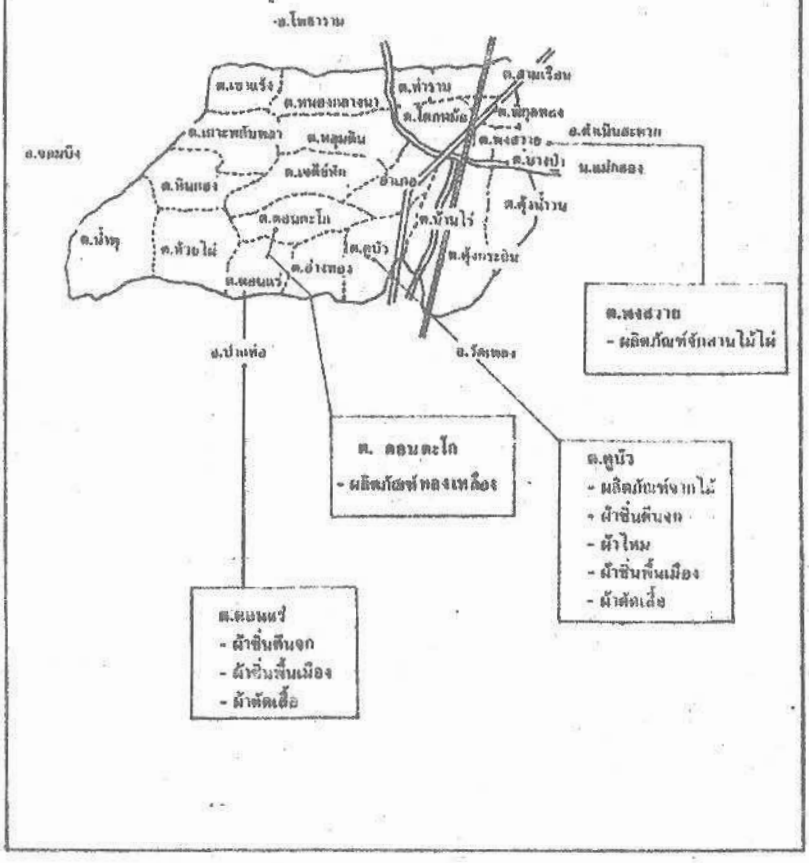

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมอำเภอโพธาราม

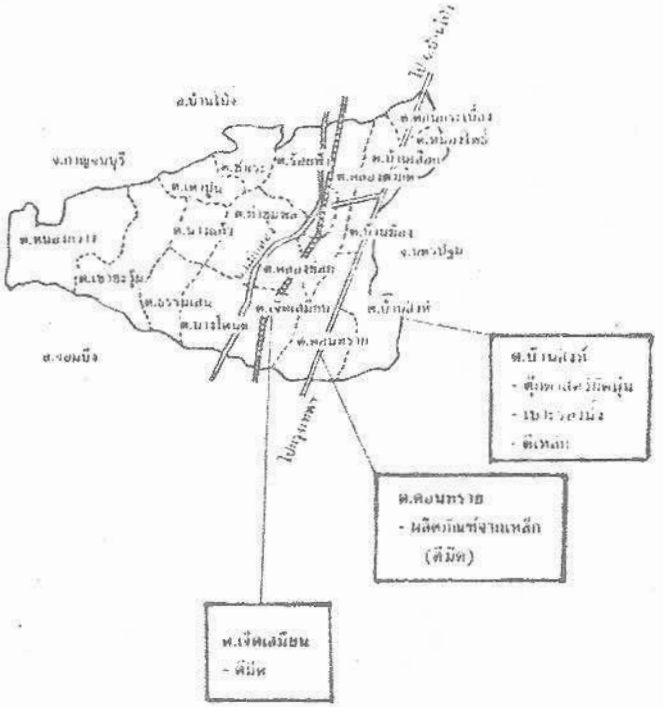

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมอำเภอจอมบึง

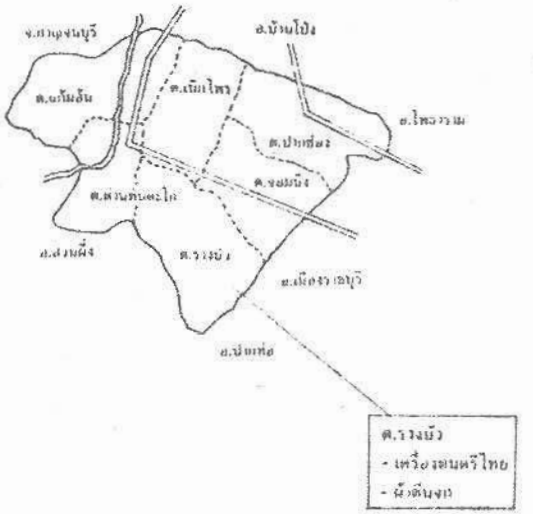

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมอำเภอปากท่อ

อ.หนองกระทุ่ม
- เข่งไม้ไผ่
- ตะกร้าไม้ไผ่

อ.ห้วยยางโทน
- ผ้าทอพื้นเมือง
- ผ้าตัดเสื้อ
- ผ้าขาวม้า

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมอำเภอวัดเพลง

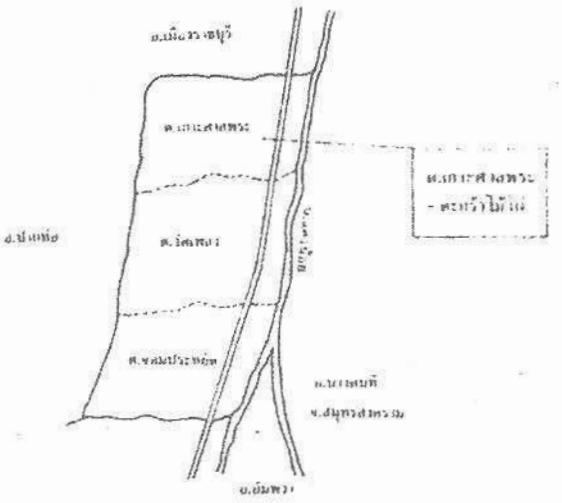

อ.ตะกร้าไม้ไผ่

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมอำเภอบ้านโป่ง

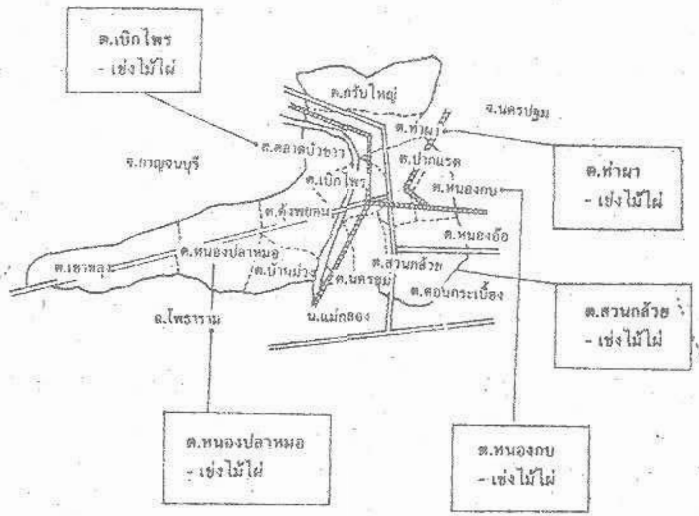

แผนที่แสดงแหล่งหัตถกรรมอำเภอดำเนินสะดวก

เอกสารหมายเลข 14

หยิบยกของโบราณมาทำธุรกิจ

จาก

หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ

หยิบยกของโบราณมาทำธุรกิจ*

สมัยนี้ล่วงเข้าสู่ยุคนิยมแฟชั่นตะวันตกกันเป็นแลว เรียกว่าเรียงหน้ากระดานต้องของนอกไว้ก่อน แฟชั่นของตะวันออกจึงเสื่อมลงไปทุกที ถ้าคิดจะอนุรักษ์ไว้แค่ให้ประชาชนได้ดูได้ชมตามพิพิธภัณฑ์ละก็ จะกลายเป็นของที่จับต้องไม่ได้และห่างไกลจากประชาชนไปทุกที ฉะนั้น ถ้าจะให้ดีน่าจะนำสินค้าหรือของพื้นบ้านหรือแฟชั่นตะวันออกมาปรับปรุงให้เข้ากับยุคสมัย และจำหน่ายจ่ายแจกเป็นธุรกิจไปเลย จะได้ชื่นถึงประชาชนไง

"ผมปั้นของพวกนี้เป็นมาตั้งแต่อายุ 10 กว่าขวบ ตอนนี้ 46 ปีแล้ว หัดจากการทำฝาโอ่ง ครกเล็ก ๆ ไปก่อน" คุณพิศาล บุญผูก เกริ่นถึงตัวเองในการหัดงานเครื่องปั้นดินเผามอญโบราณเมื่อหลายสิบปีก่อน

ซึ่งเครื่องปั้นดินเผามอญโบราณนี้มีมานานกว่า 200 ปี แต่ปัจจุบันหมู่บ้านกวานอาม่านของชาวมอญที่คุณพิศาลอยู่นี้ แม้จะมีชาวบ้านทำเครื่องปั้นดินเผากันถึง 30 หลังคาเรือนก็ตาม ทว่ามีเพียงคุณพิศาลเท่านั้นที่ยังทำเครื่องปั้นดินเผาแบบโบราณขายอยู่ ในขณะที่คนอื่น ๆ ทำเฉพาะกระถางต้นไม้ขายเป็นธุรกิจที่รองรับปัจจุบันไปเสียแล้ว

"ประมาณปี 2500 กว่า ๆ โอ่งของมอญก็ถูกโอ่งราชบุรีตีแตกหมดเรื่องต้นทุนสู้เขาไม่ได้ ทางโน้นเขาพัฒนาธุรกิจได้ดีกว่า พอปี 2525 ผมย้ายที่ทำงานเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ เลยรื้อของเก่าขึ้นมา คิดว่าจะให้ช่างเขาทำเก็บไว้เป็นพิพิธภัณฑ์" คุณพิศาลเล่าถึงจุดเริ่มของงานนี้

และจากปัญหาเรื่องความคิดบางประการทำให้คุณพิศาลเปลี่ยนใจทำเครื่องปั้นดินเผามอญโบราณนี้ออกขายทั่วไป ปัญหาที่ว่าคือ "ผมเอาช่างรุ่นเก่ามาช่วยทำ 4-5 คน ตอนนี้อายุ 50-60 ปี ช่างเขาทำไปก็บอกสงสารผม จะทำไปทำไมเสียเงินเปล่า ๆ ขนาดช่างยังคิดอย่างนั้น ไม่เข้าใจศิลปะอย่างงั้นงานนี้จะหายไปพร้อมกับช่าง ผมเลยเอาตัวมาอยู่ด้วยกันเสียเลย"

คุณพิศาลจึงตัดสินใจลงทุนไปกับกิจการนี้กว่าแสนบาท รายละเอียดดังนี้ คือ เตาเผาเล็กประมาณ 20,000 กว่าบาท ถ้าเตาเผาใหญ่ประมาณ 40,000 บาท ค่าปลูกสร้างโรงงานประมาณ 50,000 บาท แป้นหมุนประมาณ 3,500 บาทต่อ 1 ชุด ส่วนทุนเกี่ยวกับวัตถุดิบ ได้แก่

---

* หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ปีที่ 14 ฉบับที่ 2044 (17-19 สิงหาคม 2532) 62.

ดินเรือบรรทุกขนาดเล็กลำละ 3,000 บาท ฟืนเรือบรรทุกขนาดเล็ก 4,000 บาท อุปกรณ์ที่จะช่วยในการทำงานมีหอยกาบ ไม้วง (ไม้ไผ่ทำเป็นวง) ไม้สลัก (ไม้ไผ่เสี้ยมปลาย) ของเหล่านี้ไม่ต้องเสียเงินทองซื้อ สามารถเสาะหาได้

กรรมวิธีการผลิตตามขั้นตอนเครื่องปั้นดินเผาทั่วไป โดยนำดินที่ต้องการมาปั้นหรือปัจจุบันจะใช้แป้นหมุนแทน เมื่อได้ตามรูปร่างที่ต้องการแล้ว นำไปผึ่งลมให้แห้ง ประมาณ 4-5 วัน ดินที่ใช้นี้จะต้องเป็นดินที่ขุดทิ้งไว้ตั้งแต่เดือนเมษายนหรือพฤษภาคม แล้วมาเอาไปใช้ตอนเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ถึงจะดี ส่วนการผึ่งลมต้องได้อุณหภูมิไม่ชื้นแฉะจนเกินไปด้วย ผึ่งลมจนอยู่ตัวเรียกว่าไม่อ่อนไม่แข็งนั่นแหละ จัดแจงวาดลวดลายได้ แล้วนำไปขัดด้วยหินที่หาได้ตามชายทะเล คราวนี้ปล่อยทิ้งไว้จนแห้งสนิท เอาเข้าเตาเผาเป็นอันเสร็จพิธี

ลวดลายของเครื่องปั้นดินเผามอญโบราณมีลายหลัก ๆ อยู่ 8 ลายด้วยกัน มีลายบัวคว่ำ-บัวหงาย ลายดอกพิกุล ลายสายสร้อย ลายเครือเถา ลายพวงมาลัย ลายดอกรัก ลายไข่ปลา และลายสร้อยเพชร ส่วนกระถางต้นไม้จะทำเป็นขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก ไม่มีลวดลายใด ๆ

ตลาดขายสินค้าสำหรับเครื่องปั้นดินเผามอญโบราณนั้นไม่ต้องห่วง เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากจังหวัดนนทบุรีเป็นอย่างดี จนกระทั่งกลายเป็นตราประจำจังหวัดไปนั่น ส่วนใหญ่จึงออกร้านตามงานนิทรรศการ งานศิลปวัฒนธรรมหรืองานของ ททท. (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) เอาเป็นว่าปีหนึ่งออกร้านตามงานต่าง ๆ ราว ๆ 5-6 ครั้ง นอกนั้นนั่งร้านขายอยู่ที่บ้านเนี่ยแหละ ที่บ้านอยู่บนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรีเชียวนะ ยังมีคนมาเสาะหาซื้อกันถึงบ้านได้จะติดต่อกันทางโทรศัพท์ก็ได้ที่เบอร์ 584-5086

เคยขายเครื่องปั้นดินเผามอญโบราณในแต่ละงานบางทีได้ถึง 40,000 บาทก็มี ถ้าขายส่งจะลดให้อีกราว ๆ 30% ราคาสินค้าที่ขายมีตั้งแต่ 15 บาท ไปจนถึง 20,000 กว่าบาท ส่วนใหญ่สินค้าที่จะขายจะได้แก่ เนิ่ง (ที่ใส่น้ำกิน) กับกระปุกใส่เครื่องสำอางของคนโบราณ (เครื่องสำอางสมัยก่อน ได้แก่ ดินสอพอง ขมิ้น เป็นต้น)

ส่วนตลาดของกระถางต้นไม้นั้น เกาะเกร็ดนับว่าเป็นแหล่งผลิตที่ใหญ่พอสมควร จะมีคนมาซื้อกันถึงที่ ซึ่งราคาขายส่งของที่นี่จะคิดเป็นเถา ๆ ละ 16 บาท เถาหนึ่งประกอบด้วย

กระถางใบใหญ่ กระถางในกลาง และกระถางใบเล็ก คุณพิศาลบอกเล่าให้ฟังว่า เฉพาะราคาขายปลีกที่ขายกันอยู่ตามท้องตลาดขณะนี้ ราคาขายปลีกกระถางใบใหญ่เพียงใบเดียวราคา 15 บาท เข้าไปแล้ว

ปัจจุบันช่างที่ทำงานมิใช่มีแค่ช่างฝีมือรุ่นคุณพ่อเท่านั้น คุณพิศาลมีโครงการแพร่ขยายงานนี้ให้กว้างไกลเพื่อคงช่างฝีมือเอาไว้สืบทอดต่อไป โดยรับเด็กรุ่นใหม่ให้มาฝึกปรือฝีมือกับช่างรุ่นเก่า ตอนนี้มีช่างรุ่นใหม่รับถ่ายทอดฝีมือมาได้ประมาณ 10 คนแล้ว 10 คนนี้หมายถึง เด็กภายในหมู่บ้านที่คาดว่าจะอยู่และทำอาชีพนี้ต่อไป ยังมีนอกเหนือจากนี้คือ คนทั่วไปที่สนใจหรือนักเรียนที่สนใจมาฝึกฝีมือช่วงปิดเทอมก็มี

การจ่ายค่าแรงงานสำหรับช่างเครื่องปั้นดินเผามอญโบราณจะจ่ายกันเป็นรายชิ้น ขึ้นอยู่กับงานนั้นยากง่ายมากน้อยแค่ไหน ส่วนค่าแรงงานสำหรับกระถางนั้นจะตั้งราคาเอาไว้เลย คือ กระถางใบใหญ่ราคาค่าแรงใบละ 80 สตางค์ กระถางใบกลางราคาค่าแรงใบละ 50 สตางค์ กระถางใบเล็กราคาค่าแรงใบละ 25 สตางค์ ประเมินกันแล้วว่าโดยทั่วไปช่างแต่ละคนจะสามารถทำกระถางใบใหญ่ได้คนละ 300 ใบต่อวัน ถ้าเป็นกระถางใบเล็กจะทำได้ 600 ใบต่อวัน คิดเป็นจำนวนเงินออกมาแล้วทำกระถางใบเล็กจะได้ค่าแรงวันละ 150 บาท ส่วนกระถางใบใหญ่ได้ค่าแรงวันละ 240 บาท สูงกว่าค่าแรงขั้นต่ำเป็นกอง

ต่อคำถามที่ว่า ทำไมแทนที่คุณพิศาลจะทำธุรกิจทางด้านกระถางต้นไม้เป็นหลักเช่นเดียวกับชาวบ้าน คุณพิศาลตอบกลับมาว่า "มันน่าเสียดายฝีมือ เสียดายโอกาส เพราะงานของมอญโบราณนี่สมัยก่อนจะทำกันสุดฝีมือ กลางวันปั้นโอ่ง พอบ่ายคล้อยสักสามโมงก็นั่งทำลวดลายเนิ่งหรือกระปุกใส่ของกันไปจนมืดค่ำ ของพวกนี้แต่ก่อนเป็นเฉพาะของฝากหรือของขวัญให้กับผู้ใหญ่หรือคนที่รักใคร่นับถือกันเท่านั้น"

มาถึงสมัยนี้เสียเงินแค่ไม่กี่อัฐผีส ได้ของดีมีคุณค่า สมควรมาช่วยกันเสริมสร้างเจตนารมณ์ด้วยกัน ใช่หรือไม่

ได้รับบริจาค